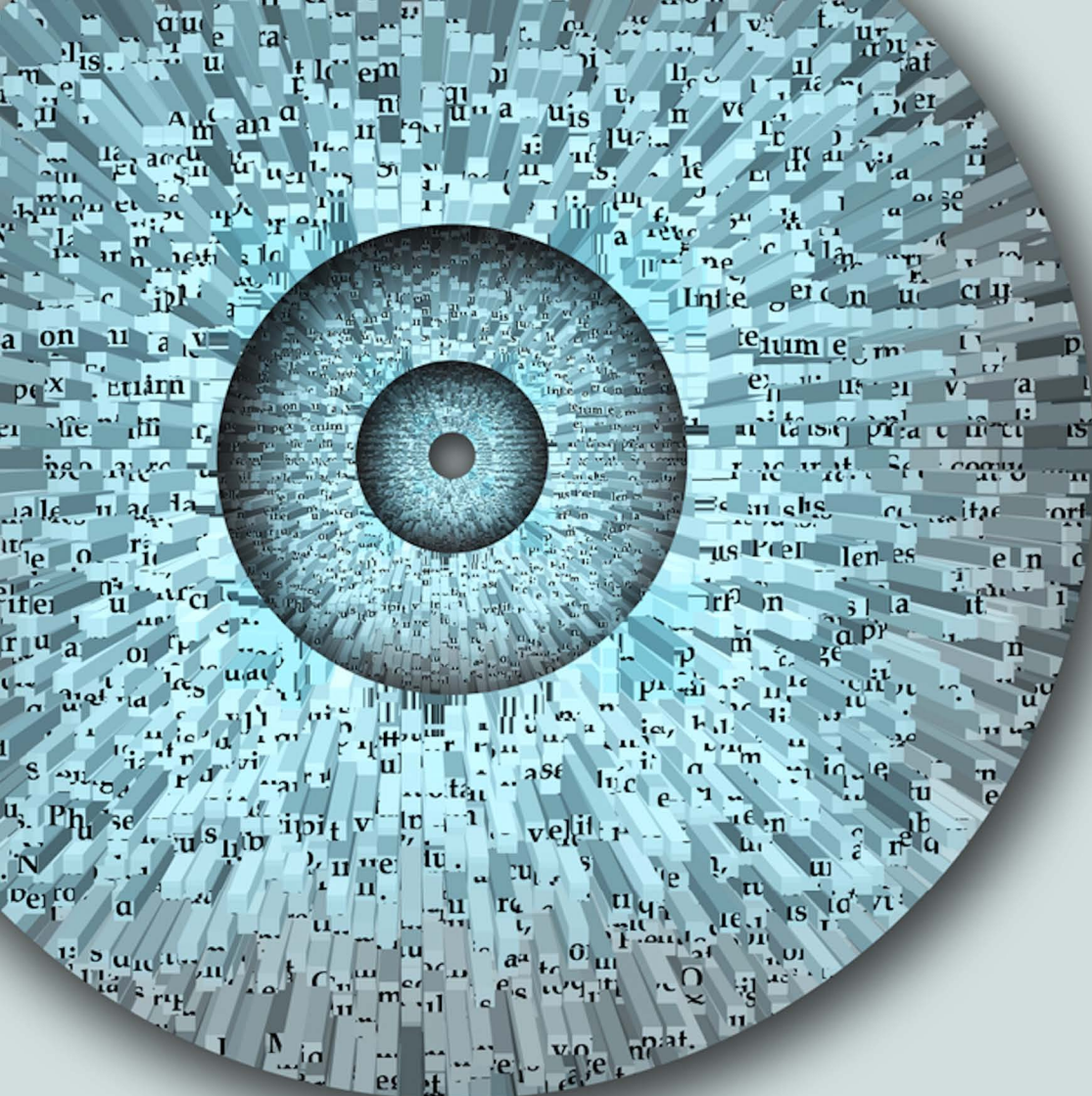

Jednostki języka w systemie i w mowie

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2015

Jednostki języka w systemie i w mowie

NR 3344

Jednostki języka w systemie i w mowie

pod redakcją

**Andrzeja Charciarka, Henryka Fontańskiego,
Jolanty Lubochy-Kruglik**

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Czesław Lachur

Spis treści

Słowo wstępne (<i>Redaktorzy</i>)	7
Елена И. Коряковцева	
Nomina pertinentia в кругу экспрессивных окказионализмов с интернациональными аффиксами (на материале текстов российских и польских СМИ)	9
Зденька Недомова	
Тенденция к аналитизму на морфологическом уровне в современном русском языке	18
Людмила Валова	
Соотношение аспектуальной семантики и содержательной структуры текста	28
Ольга Ю. Николенко	
Актуализация сем при речевом варьировании слова (на материале терминов родства)	38
Agnieszka Gasz	
Polskie i rosyjskie czasowniki fizjologiczne związane z mechaniczną obróbką pokarmu	48
Анжела Едличко	
Прагматика гастрономических номинаций в контрастивном освещении . .	60
Габриела Вильк	
Школьные реалии в русском и польском молодежном жаргоне (на примере слов и выражений, обозначающих пространственные объекты)	69

Мацей Вальчак

- Лексико-семантические особенности частей речи с компонентом *електр(o)-* / *електр(o)-* (руско-польское сопоставление) 81

Katarzyna Dembska

- Feminativa* w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (na przykładzie wybranych nazw zawodowych) 93

Марцин Трендович

- Использование элементов корпусного анализа в концептуальных исследованиях 105

Jaśmina Puchala

- Znaczenia pragmatyczne w tekście audiowizualnym 116

Паулина Пелех

- Целеустановки в кинодиалоге 125

Anna Paszkowska-Wilk

- „Kierunek — wschód! Tam musi być jakaś cywilizacja!” — czyli o przekładzie filmu *Seksmisja* na język rosyjski 135

Izabela Nowak

- Funkcja pragmatyczna orędzia noworocznego prezydenta (na materiale tekstów wystąpień Prezydenta Federacji Rosyjskiej oraz Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej) 145

Ewa Kapela

- Językowe środki wartościowania w wywiadach z politykami 157

Анета Банашек-Шаповалова

- Прагматика семантических категорий в обсуждении конфликтной ситуации на вебфорумах 168

Agnieszka Łazar

- Podstawy współcześnie notowanych polskich nazwisk z sufiksami *-ow/-ew*, *-iw/-uw*, *-ów* (pochodnych od nazw wytworów rąk ludzkich) 179

Rafał Marek

- O słowiańskich zapożyczeniach w języku niemieckim 191

Słowo wstępne

W artykułach zgromadzonych w prezentowanym zbiorze analizowane są i opisywane jednostki języka — głównie rosyjskiego i polskiego — różnych poziomów: morfologicznego, leksykalno-frazeologicznego, składniowego, zarówno w ich potencjach systemowych, jak i w zastosowaniach komunikacyjnych.

Osiągnięcia pragmatyki lingwistycznej, kognitywizmu oraz różnych wariantów gramatyki funkcjonalnej sprawiły, że w opisach jednostek języka coraz więcej uwagi poświęca się im jako środkom wyrażania intencji komunikacyjnych, a także uwarunkowaniom sytuacyjnym determinującym skuteczną realizację tych intencji.

Wyzwaniem teoretycznym i praktycznym dla językoznawców jest opis funkcjonowania języka w warunkach komunikacji międzykulturowej — w tym wypadku polsko-rosyjskiej — w której dużą rolę, obok językowych różnic systemowych, odgrywa specyficzny uzus stosowania środków językowych właściwy danej nacji, odzwierciedlający specyficzny językowy obraz świata i obraz ten kształtujący.

W zbiorze znalazły się też teksty poświęcone współczesnym narzędziom i metodom badania języka, w szczególności językoznawstwu korpusowemu.

Redaktorzy

Елена И. Коряковцева

Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце

Nomina pertinentia
в кругу экспрессивных окказионализмов
с интернациональными аффиксами
(на материале текстов российских
и польских СМИ)

Усиление личностного начала — характерная черта современной эпохи — в русском и польском языках находит специфическое выражение в сфере словопроизводства на базе собственных имен. В качестве базовых основ активно используются фамилии тех политиков, лидеров правящих и оппозиционных партий, которые отличаются характерной риторикой и поведением. В семантике экспрессивных неогерманизмов — *nomina pertinentia*, образованных от прецедентных антропонимов, — отражаются характер общественных отношений и политические пристрастия «словотворцев». Маркированными актуализаторами экспрессивности новых *nomina pertinentia* нередко становятся интернациональные аффиксы и аффиксоиды, в том числе — терминологические элементы.

В данной статье будет показано, каким именно образом с помощью интернациональных терминологических элементов *-zawp / -zaur, -oud / -oid, -(o)голик / -(o)holic* создаются пейоративные *nomina pertinentia* и выражается эмоциональная оценка деятеля, названного производящим онимом. В качестве материала исследования были избраны экспрессивные окказионализмы, созданные активными рефлектирующими языковыми личностями — российскими и польскими журналистами, а также читателями общероссийских и польских газет, имеющих свои сайты в Интернете. Выбор источников языкового материала основывался на их доступности, популярности,

социально-политической направленности и обращенности к массовой аудитории¹.

Экспрессивное словотворчество современных носителей русского и польского языков, отражающее их эмоциональные реакции на действия политических лидеров, привело к качественным изменениям валентных связей и семантико-стилистических свойств терминоэлемента *-завр* / *-zaur*, греческого по происхождению (ср. греч. *σαῦρος* 'ящер'). Выделенный из состава сложных слов — названий ископаемых рептилий (ср.: русск. *бронтозавр*, *динозавр*, *тираннозавр*, польск. *brontozaur*, *dinozaur*, *tyrannozaur*), — в результате ненормативной комбинаторики этот терминоэлемент стал носителем словообразовательного значения 'отсталый, примитивно мыслящий человек — приверженец политического деятеля, названного производящим именем собственным'.

С помощью структурного компонента *-завр*, употребленного в измененном, метафорическом значении 'отсталый, примитивно мыслящий человек', журналисты и посетители интернет-форумов общероссийских газет образовали следующие пейоративные названия сторонников политических деятелей и политических партий: *ельцинозавр* (← *Ельцин*, первый президент РФ), *зюганозавр* (← *Зюганов*, председатель Коммунистической партии Российской Федерации), *жиринозавр* (← *Жириновский*, председатель Либерально-демократической партии России), *ЛДПРозавр* (← *ЛДПР* = Либерально-демократическая партия России), *правозавр* (← партия «Правое дело»), *путинозавр* (← *Путин*, президент Российской Федерации), *яблокозавр* (← Российская объединённая демократическая партия «Яблоко»).

Заметим, что структурный компонент *-завр* активно используется молодými русофонами при создании инвектив, обозначающих недостатки умственного развития и внешности человека, его асоциальное поведение, отрицательные черты характера, ср.: *быдлозавр* 'примитивный человек, не имеющий моральных принципов', *глупозавр* 'глупый человек', *дерьмозавр* 'подлый человек', *дурозавр* 'очень глупый человек', *жирнозавр* 'очень толстый человек', *колхозавр* 'умственно ограниченный человек из района, деревни, села', *лохозавр* 'глупый, наивно-доверчивый человек', *психозавр* 'психически ненормальный человек', *сперматозавр* 'сексуально озабоченный мужчина', *толстозавр* 'толстый человек', *тупозавр* 'тупой, при-

---

¹ Источником языкового материала были сайты русско- и польскоязычного Интернета. Диапазон дат поиска: с 1 октября 2011 года по 31 мая 2014 года. Был осуществлен запрос по полям, в основном, следующих источников (центральных газет и сайтов): «Грани.РУ», «Завтра», «Известия», «ИноСМИ», «Коммерсантъ», «Московский комсомолец», «Независимая газета», «Новая газета», «Новые Известия», «Политобоз», „Rzeczpospolita”, «Waronline.org», *vremya.ru*, *stringer.ru*, *livejournal.com*, *Forum.gazeta.pl*, *Parodist.net*, *www.anekdot.ru*, *zgrad.net*, *gp.pl*, *pardon.pl*, *salon24.pl*.

митивный человек', *хамозавр* 'примитивный хам', *шизозавр* 'психически ненормальный, деградировавший человек', *иллюхозавр* 'развратный мужчина' и др.

Изофонный структурный компонент *-zaur* в метафорическом значении 'отсталый, примитивно мыслящий человек' был использован в польских медиатекстах для создания единичных пейоративных *nomina pertinentia*, обозначающих сторонников общественного деятеля, названного мотивирующим словом: *kaczkozaur* (← *Kaczka* ← *Kaczyński* — прозвище Ярослава Качиньского, председателя партии «Право и справедливость»), *lepperozaur* (← *Lepper* — Анджей Леппер, председатель партии «Самооборона»), *rydzykozaur* (← *Rydyk* — Тадеуш Рыдзик, директор радиостанции «Мария»), *tuskozaur* (← *Tusk* — Дональд Туск, премьер-министр Польши); ср.: «*Tuskozaur prowadzi nas do Parku Jurajskiego*»// www.polskaprasa2.pl; «*Ten sejmowy kaczkozaur jest taki rozdrażniony*»// wiadomosci.onet.pl.

Пейоративные названия сторонников российских и польских государственных и политических деятелей образуются также с помощью интернациональных терминоэлементов *-oid*, *-oid*, которые представляют собой адаптированную основу греческого слова *εἶδος* (*eidos*) [eîd'os] 'вид, образ': *ельциноид* (← *Ельцин*), *жириноид* (← *Жириновский*), *зюгановид* (← *Зюганов*), *медведовид* (← *Медведев*, президент РФ в 2008—2012 гг.), *путиноид* (← *Путин*), *чубайсвид* (← *Чубайс*, российский политический и хозяйственный деятель); *giertychoid* (← *Giertych*, председатель партии «Лига польских семей»), *kaczoroid* (← *Kaczor* = *Kaczyński*), *lepperoid* (← *Lepper*), *tuskoid* (← *Tusk*).

Как и структурный компонент *-завр*, терминоэлемент *-oid* достаточно активно используется русофонами при создании окказиональных инвектив, ср.: *клизоид* (← *клизма*, перенос., ругательное, 'вредный, вредный человек'), *либеровид* (← *либерал*, ругательное название сторонника либеральной политики), *майдановид* (← *Майдан*, ругательное название сторонника украинской оппозиции, выступившей зимой 2014 года на Майдане в Киеве), *оранжовид* (ругательное название сторонника т.н. «оранжевой революции»), *шизоид* (ругательное название человека, ведущего себя подобно шизофренику, ср. с медицинским термином *кретиноид* 'человек с внешними признаками кретинизма, но без выраженных черт психического недоразвития').

Дериватологи обычно рассматривают структурные элементы *-oid*, *-oid* как суффиксы со словообразовательным значением подобия². Следует, однако, заметить, что созданию пейоративных отонимических *nomina*

² См.: *Краткая русская грамматика*. Ред. Н.Ю. Шведова, В.В. Лопатин. Москва 1989, с. 62; K. Waszakowa: *Słownik słownictwa współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*. Warszawa 1994, с. 65.

pertinentia с финалью *-oid*, *-oid* сопутствуют метафорическая мотивация и т.н. «формально-семантическая конденсация», в результате чего появляются окказиональные экспрессивы — семантически нерегулярные дериваты со значением «умственно недоразвитое человекоподобное существо, имеющее сходные свойства с лицом, названным производящей основой». Весьма показательны контексты, нередко содержащие инвективы, в которых происходит дополнительная пейоративизация значений *nomina pertinentia* с финалями *-oid*, *-oid*: «**Коммуняки** и **жириноиды** в Думе...» // gazeta.spb.ru/653064-0/; «На „Эхе Москвы” Сванидзе, **путиноид** тупой, заявил недавно, что всё, что делается в стране, всё это по желанию народа» // teenslang.su/id/9211/; «A że *kaczoroid* wcześniej krytykował *poznafskich* za to? Drobiazg» // republika.pl; «Pisowiec jest jeszcze człowiekiem. *Tuskoid* już nie» // damasiewicz.salon24.pl/.

Полагаем, что структурные элементы *-oid*, *-oid*, передающие словообразовательное значение «умственно недоразвитое человекоподобное существо, имеющее сходные свойства с лицом, названным производящей основой», не являются суффиксами. Эти морфемы следует считать суффиксоидами, так как: 1) они повторяются в достаточно большом количестве слов различного происхождения; 2) их метафорическое значение в составе экспрессивных *nomina pertinentia* отличается как от значения исходной греческой корневой морфемы εἶδος ('вид, образ'), так и от значения «подобие», передаваемого изофонными терминологическими суффиксами.

С конца XX века в современных русском и польском языках шутливо-иронические и пейоративные личные существительные достаточно активно образуются с помощью нового интернационального суффиксоида *-(o)голик* / *-(o)holik*. Этот суффиксоид этимологически восходит к структурному компоненту *-(o)holic*, который вычленился из структуры американизма *workoholic*, появившегося, по данным *Merriam—Webster Dictionary*, в 1968 году³. *The American Heritage® Dictionary of the English Language* характеризует компонент *-oholic* как суффикс со значением «лицо, испытывающее патологическую зависимость от чего-либо» ('one that is addicted or compulsively in need of')⁴.

В русском языке во второй половине XX века структурный компонент *-(o)голик*, вычлененный из состава существительного *алкоголик*, был использован для создания полукальки *трудоголик* — по аналогии с аме-

³ К. Wyrwas: *Rywingate i pracoholik — derywaty sufiksalne czy złożenia?* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа http://www.poradniajezykowa.us.edu.pl/artykuly/KW_rywingate.pdf (дата обращения: 22.04.2012).

⁴ *The American Heritage® Dictionary of the English Language*. Fourth Edition. Houghton Mifflin Company 2000 — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.bartleby.com (дата обращения: 30.04.2012).

риканизмом *workoholic*. Считается, что этот заимствованный формант не отличается активностью на русской языковой почве: например, И.С. Улуханов указывает на существительное *рекламоголик* как на единственный окказионализм, созданный с помощью структурного элемента *-(о)голик*⁵. Однако обращение к поисковой системе ЯНДЕКС показало, что слово-производство с помощью форманта *-(о)голик* чрезвычайно активно в речи интернастов: в последние два года с его помощью образовано более 120 неодериватов с общим словообразовательным значением «лицо, испытывающее патологическую зависимость от чего-либо» и один неодериват, обозначающий патологически зависимого сторонника политического деятеля, — это пейоративный *nomen pertinentia* *путиноголик* ‘сторонник президента РФ В.В. Путина’, ср.: «Новый Регион» — сборище *путиноголиков...*»//nr2.ru/Форум/ 821380.html).

Большую часть неодериватов с финалью *-голик* составляют названия лиц, находящихся в патологической зависимости от своих увлечений, страстей и пороков, ср.: *автомобилеголик*, *бабоголик*, *барбиголик* (от «кукла Барби»), *битлоголик*, *блогоголик*, *брендоголик*, *ведьмоголик* (от «фильмы о ведьмах»), *гитароголик*, *гневоголик*, *джазоголик*, *гольфоголик*, *диетоголик*, *дискоголик*, *евроголик*, *женоголик*, *инфоголик*, *игроголик/играголик*, *интернетоголик*, *интригоголик*, *казиноголик*, *картиноголик*, *киноголик*, *книгоголик*, *компьютероголик*, *косметикоголик*, *котоголик*, *кошкоголик*, *ласкоголик*, *любовеголик*, *медиаголик*, *мобилоголик*, *модоголик*, *мореголик*, *мотоголик*, *наркоголик*, *наукоголик*, *нетоголик*, *никотиноголик*, *поттероголик*, *парфюмероголик*, *пёсоголик*, *пляжеголик*, *пряжеголик* (о страстных любителях вязания изделий из пряжи), *политикоголик*, *порноголик*, *программистоголик*, *психоголик*, *работоголик*, *радиоголик*, *рекламоголик*, *репоголик/рэпоголик*, *рифмоголик*, *романоголик*, *рыбалкоголик*, *сериалоголик*, *сетеголик*, *смехоголик*, *собакоголик*, *спортоголик*, *стихоголик*, *стрессоголик*, *серфоголик*, *сумкоголик*, *табакоголик*, *телеголик*, *тестоголик*, *тряпкоголик*, *туроголик*, *туфлеголик*, *фильмоголик*, *флиртоголик*, *фотоголик*, *футбоголик*, *шлюхоголик*, *шопоголик*, *экоголик*, *экстремалоголик*, *эроголик*, *эстетоголик* и др.

Значительная часть неодериватов с формантом *-(о)голик* называет лиц, испытывающих патологическую зависимость от продуктов питания, блюд и напитков, ср.: *авокадоголик*, *бананоголик*, *борщеголик*, *булкоголик*, *виноголик*, *вискоголик*, *водкоголик*, *едоголик*, *йогуртоголик*, *картофелеголик*, *квасоголик*, *кефироголик*, *колбасоголик*, *конфетоголик*, *коньякоголик*, *кофеголик*, *макароноголик*, *макоголик*, *мармеладоголик*, *мёдоголик*, *молокоголик*, *мясоголик*, *овощеголик*, *пепсиголик*, *пивоголик*, *пиццаголик*, *пищеголик*,

⁵ И.С. Улуханов: *Словообразование. Морфонология. Лексикология. Избранные работы по современному русскому языку*. Москва 2012, с. 577.

рыбоголик, салатоголик, сахароголик, славяноголик (любитель минеральной воды «Славянская»), *сладкоголик, супоголик, сыроголик, тортоголик, фруктоголик, хлебоголик, чаеголик, чипсоголик, шашлыкоголик, шокоголик /шоколадоголик, яблокоголик*.

В польском языке активное освоение структурного компонента *-(o)holik* началось в конце 80-х годов XX века: с его помощью были созданы существительные *mlekoholik, naukoholik, słodyczoholik, sklepoholik, spiskoholik, zakupoholik*, обозначающие лиц, испытывающих патологическую привязанность к молоку (*mlekoholik*), к науке и учебе (*naukoholik*), к сладостям (*słodyczoholik*), к магазинам (*sklepoholik*), к заговорам (*spiskoholik*), к покупкам (*zakupoholik*)⁶.

В течение первой декады XXI века польскими журналистами, а также интернавтами с помощью заимствованного суффиксоида *-(o)holik* было образовано более 90 наименований лиц, находящихся в патологической зависимости от своих увлечений, страстей и пороков, ср.: *amerykanoholik, angloholik, animeholik, autoholik, baboholik, bankoholik, beatlesoholik, blogoholik, butoholik, ciuchoholik, cycoholik, dietoholik, dyskoholik, ekoholik, erotoholik, estetoholik, euroholik, filmoholik, flirtoholik, fotoholik, forsoholik, gitaroholik, gniewoholik, golfoholik, hazardoholik, infoholik, internetoholik, jazzoholik, kasoholik, kinoholik, komputeroholik/komputoholik, komórkohtolik, kosmetykoholik, kotoholik, książkohlolik, kurwoholik, lekoholik, medioholik, metaloholik, moheroholik, morzeholik, motoholik, mozaikoholik, muzykoholik, narkoholik, netoholik, nikotyholik, obrazoholik, perfumoholik, piłkoholik, Pismohtolik, plażoholik, politykoholik, potteroholik, pornoholik, psiakoholik, psychoholik, radioholik, rapoholik, reklamoholik, robotoholik, rymoholik, rusoholik, seksoholik, serialoholik, siecioholik, śmiechoholik, spiskoholik, sportoholik, stresoholik, świnioholik, tatoholik, teleholik, testoholik, torboholik, turoholik, tytonioholik, TVholik, wędkoholik, wiedźminoholik (от *Wiedźmin*), wiedzoholik, zabawoholik, zakupoholik, żarłoholik, żonoholik* и др.

Польскими интернавтами и журналистами было также создано более 30 неодериватов с финалью *-holik* — наименований лиц, испытывающих патологическую зависимость от продуктов питания, блюд и напитков, ср.: *awokadoholik, bananoholik, czekoholik/czekoladoholik, ciastoholik, cukierkoholik, cukroholik, chipsoholik, chleboholik, frytkoholik, herbatoholik, jabłkoholik, jadłoholik, jogurtoholik, kawoholik, kebaboholik, kefiroholik, kielbasoholik, kwasoholik, makoholik, makaronoholik, marmoladoholik, mąkoholik, mięsoholik, miodoholik, mlekohtolik, pepsiholik, pieczywoholik, piwoholik, pizzaholik, ryboholik, seroholik, słodyczoholik, tortoholik, warzywoholik, winoholik, whiskoholik, wódkoholik, ziemniakoholik, zupoholik*.

⁶ K. Wyrwas: *Rywingate i pracoholik — derywaty sufiksálne czy złożenia?...*, с. 2—3.

К 10-ым годам XXI века словообразовательная база модели с суффиксоидом *-(o)holik* расширилась за счет «ключевых онимов эпохи», в сочетании с которыми структурный компонент *-holik* приобрел значение «лицо, испытывающее патологическую зависимость от политических деятелей и партий»: *kaczoroholik* (← *Kaczor* = *Kaczyński*, 'сторонник Я. Качиньского, председателя партии «Право и справедливость»'), *PISoholik* (← *PIS* = *Prawo i Sprawiedliwość*, 'сторонник партии «Право и справедливость»'), *putinoholik* (← *Putin* — В.В. Путин), *rydzykoholik* (← *Rydzyski*, 'приверженец ксёндза Т. Рыдзика, директора Католического радио «Мария»'), *tuskoholik* (← *Tusk*; 'сторонник Д. Туска, премьер-министра Польши').

Итак, в русском и польском языках переосмысление значения суффиксоидальных терминоэлементов греческого происхождения, изменение их прагматико-стилистических свойств стимулировало словообразовательные процессы, которые привели к возникновению новых классов слов, объединённых по формально-структурным и семантическим признакам, а также по экспрессивно-эмоциональной окраске. Появились обценные и шутливо-иронические названия лиц с финалями *-(o)голик / -(o)holik*, *-(o)завр / -(o)zaur*, *-oid / -oid*, в кругу которых сформировались словообразовательные типы новых пейоративных *nomina pertinentia*.

Анализ неударенных — гибридных экспрессивизмов с финалями *-(o)голик / -(o)holik*, *-(o)завр / -(o)zaur*, *-oid / -oid* — ставит под сомнение достаточно распространенное среди лингвистов мнение о том, что аффиксоидные терминоэлементы греко-латинского происхождения не подвержены формальной и семантической трансформации⁷. Словотворчество деятелей российских и польских СМИ, а также реципиентов их текстов свидетельствует о том, что необычная комбинаторика неизбежно приводит к метафоризации значения, а также к изменению стилистических свойств терминоэлементов *-завр / -zaur*, *-oid / -oid*, *-(o)голик / -(o)holik*. Выходя за пределы терминологической подсистемы, они подвергаются детерминализации, приобретая новые коннотативные значения в сочетании с основами нарицательных существительных и прецедентных онимов, от которых образуются экспрессивные окказионализмы, в том числе — названия приверженцев политических и общественных деятелей.

Семантическая трансформация (а точнее — метафорическая пейоративизация) суффиксоидных терминоэлементов *-завр / -zaur*, *-oid / -oid*, *-(o)голик / -(o)holik* в ходе отонимической деривации обусловлена общей тенденцией к предельной сниженности публичной речи, ведущей к активизации эмоционально-экспрессивных словообразовательных моделей, в основном — несущих в себе отрицательное оценочное значение. Рост про-

⁷ И.Ф. Стоянова: *Аффиксация как способ образования английских медицинских терминов*. В: *Актуальные вопросы современной науки*. Таганрог 2009, с. 124.

дуктивности суффиксоидов *-завр / -zaur, -оид / -oid, -(о)голик / -(о)holik* при образовании оценочных наименований лиц объясняется стремлением найти языковые средства, не «затёртые» традицией, которое стимулирует своеобразные «интеллектуальные изыски», нередко облеченные в грубо-просторечные формы.

Активное образование слов-ярлыков с помощью интернациональных суффиксоидов *-завр / -zaur, -оид / -oid, -(о)голик / -(о)holik* — это во многом результат глобальной лингвокультурной интерференции, которая обуславливает включение в «вербальное, речевое поле», действующее в рамках данной социокультурной системы, элементов, «инородных» по своей функционально-стилистической ценности⁸. Такое включение связано с экспрессивной (или агрессивной) функцией коммуникации, с реализацией возможности дать негативную, двусмысленную или шутливо-ироническую оценку лицу, испытывающему сильную зависимость от кого- или чего-либо.

Отонимические пейоративные *nomina pertinentia*, образованные с помощью суффиксоидов *-завр / -zaur, -оид / -oid, -оголик / -oholik*, обладают свойством «сгущения» смыслов и стилистической полифункциональностью, поскольку они выражают не только аффективно-эмоциональную, но и социально-экспрессивную оценку. Достаточно высокая частотность пейоративных *nomina pertinentia* в текстах СМИ и в речи интернауты сигнализирует о тенденции к новой идеологизации словаря, о т. н. «борьбе словами», о повышенной речевой агрессивности в отношении политических противников и лиц другого социального слоя, а также о терпимости российского и польского социумов к вульгарному и бранному словоупотреблению.

Elena I. Koriakowcewa

Nomina pertinentia

w kręgu ekspresywnych okazjonalizmów z afiksami internacjonalnymi
(na materiale tekstów rosyjskich i polskich środków masowego przekazu)

Streszczenie

W niniejszym artykule poddano analizie nowe ekspresywne nazwy osób, w tym pejoratywne *nomina pertinentia*, utworzone w języku rosyjskich i polskich mediów masowych za po-

⁸ О.А. Колыхалова: *Значение социокультурной интеграции языков в современном мире. В: Актуальные проблемы психологии и педагогики в современном мире*. [Сборник научных трудов участников международной конференции]. Москва 2013, с. 271—276.

mocą internacjonalnych sufiksoidów terminologicznych. Omówiono strukturalną i semantyczną różnorodność oraz seryjność okazjonalizmów tworzonych za pomocą sufiksoidów *-завр / -zaur*, *-оуд / -oid*, *-оголик / -oholik*, które zyskały wyjątkową funkcję derywowania rzeczowników oznaczających osoby o jakiejś negatywnej cesze lub gorących zwolenników przedmiotu określonego podstawą, jednocześnie wyrażając ironiczno-sarkastyczny stosunek nadawcy komunikatu. Produktowność zmetaforyzowanych terminologicznych sufiksoidów *-завр / -zaur*, *-оуд / -oid*, *-оголик / -oholik* można tłumaczyć rosnącą potrzebą wyrażania przez młodych Rosjan i Polaków dezaprobaty określonej osoby, jej wyglądu, dyspozycji psychicznych lub poglądów politycznych.

Elena I. Koriakowcewa

Nomina pertinentia

Expressive nonce words with international affixes
(based on Polish and Russian mass media sources)

Summary

The article analyses new expressive names of individuals, including pejorative *nomina pertinentia*, coined in Russian and Polish mass media languages by means of international terminological suffixoids. Both structural and semantic diversity of occasionalism created with suffixes *-завр / -zaur*, *-оуд / -oid*, *-оголик / -oholik* as well as their seriality have been discussed. The said suffixes have taken on a particular function of deriving nouns designating individuals possessing a certain negative trait or zealous enthusiasts of an object designated by the formative base, simultaneously expressing the ironically-sarcastic attitude of the addresser. What could account for the productiveness of metaphorized terminological suffixes *-завр / -zaur*, *-оуд / -oid*, *-оголик / -oholik* is the growing need young Poles and Russians feel to express disapproval towards a person described, their appearance, psychic disposition or political beliefs.

Зденька Недомова

Остравский университет в Остраве

Тенденция к аналитизму на морфологическом уровне в современном русском языке

«Давая общую характеристику эволюции языка, можно сказать, что язык всегда стремится служить для говорящих наиболее пригодным средством общения и выражения, или же как говорит Вигго Брёндаль, язык есть свой собственный оптимум. Чтобы соответствовать своему назначению, язык прибегает к мутациям, которые ведут к определённой цели по линии наименьшего сопротивления. Для языковой системы важное значение имеет принцип инерции: благодаря инерции приводится в движение то, что может оказать наименьшее сопротивление»¹.

Слова представителя Пражского лингвистического кружка Богумила Трнки, написанные им в 1943 году, являются исходным пунктом для нашего исследования актуальных тенденций развития русского языка начала XXI века — тенденции к аналитизму и агглютинативности². Эти тенденции являются составной частью более широкого синхронного развития современных славянских языков, интегрируемых процессами интернационализации и глобализации. С другой стороны, для отдельных славянских языков характерны и специфические процессы национализации.

В нашей статье уделяется внимание описанию синхронного состояния русского языка начала XXI века с точки зрения тенденции к аналитизму и её конкретных проявлений на морфологическом уровне в рамках суще-

---

¹ Й. Вахек: *Лингвистический словарь Пражской школы*. Москва 1964, с. 177.

² Z. Nedomová: *Tendence k analytismu v současné ruštině (na materiálu jmenných slovních druhů)*. Ostrava 2013.

ствительных, которые мы считаем ключевыми в современном словообразовании и в процессе заимствования из иностранных языков.

Отправной точкой исследования стали работы, отражающие актуальное состояние русского языка рубежа тысячелетия. Мы опирались на наблюдения авторов коллективных монографий³ и ряда других трудов, как напр.: работ В.Г. Костомарова⁴ и В.Н. Шапошникова⁵, других российских и зарубежных лингвистов-русистов.

Языковой материал для анализа (т.е. заимствованные несклоняемые существительные) был получен с помощью сплошной выборки из словарей разного типа, а именно словаря иностранных слов⁶ и толкового словаря иноязычных слов Л.П. Крысина⁷, а также из текстов русских СМИ. Все данные по выборке всегда сопоставлялись с данными *Национального корпуса русского языка*.

Сначала необходимо определить основные понятия нашего исследования (тенденция, тенденция развития, аналитизм).

Тенденция понимается в соответствии с Ж. Марузо как «совокупность факторов, часто плохо поддающихся определению, которые направляют в определённую сторону языковые изменения на данной территории в данную эпоху»⁸. В *Справочнике лингвистических терминов* Д.Э. Розенталя и М.А. Теленковой тенденция определена как «направление, в котором совершается развитие какого-либо языкового явления или языка в целом»⁹.

Для раскрытия динамики языкового состояния современных славянских языков и для выяснения сущности преобразований, которые в них произошли во второй половине XX века, К. Гутшмидт предложил в качестве *tertium comparationis* понятие тенденция развития и определил её следующим образом: «Тенденция определяет направленность языковых процессов или изменений, протекающих под формой укрепления инноваций

---

³ *Русский язык конца XX столетия (1985—1995)*. Отв. ред. Е.А. Земская. Москва 1996; *Русский язык*. Отв. ред. Е.Н. Ширяев. „Najnowsze dzieje języków słowiańskich”. Opole 1997; *Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX—XXI веков*. Отв. ред. Л.П. Крысин. Москва 2008; *Современный русский язык: Система — норма — узус*. Отв. ред. Л.П. Крысин. Москва 2010.

⁴ В.Г. Костомаров: *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*. Москва 1994.

⁵ В.Н. Шапошников: *Русская речь 1990-х годов. Современная Россия в языковом отражении*. Москва 2010.

⁶ Е.Н. Захаренко, Е.Н. Комарова, И.В. Нечаева: *Новый словарь иностранных слов*. Москва 2006.

⁷ Л.П. Крысин: *Толковый словарь иноязычных слов: свыше 25 000 слов и словосочетаний*. Москва 2009.

⁸ Ж. Марузо: *Словарь лингвистических терминов*. Москва 1960, с. 308.

⁹ Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова: *Справочник лингвистических терминов*. Москва 1972, с. 441.

или устранения устаревших языковых единиц, конструкций, норм. Тенденция — понятие синхронного подхода к языку, отражающее его динамику, движения, происходящие в нём в определённый отрезок времени»¹⁰. Проявления внутренних тенденций развития системы языка, возникших вследствие накопления новых явлений языка, аномалий и ошибок, исследовали также учёные в монографии *Русский язык конца XX столетия (1985—1995)*. Под тенденцией развития авторы подразумевают «накопление однотипных фактов в каждом последующем синхронном срезе по сравнению с предыдущим»¹¹.

В современном русском языке наш интерес вызывают тенденции к аналитизму и агглютинативности, сопровождающиеся процессом повышения уровня заимствования иностранных слов, процессами интернационализации, интеллектуализации и глобализации. В рамках обеих тенденций речь идёт о движении в направлении к инвариантным стабильным единицам, которые под влиянием своего окружения не изменяются¹². Эти тенденции реализуются во многих стилевых областях, в разных текстах и типах дискурса. Но, по словам В.Н. Шапошникова¹³, сфера употребления знаков с уменьшённой флексийностью является ограниченной, так как она находится вне естественного речевого обихода: она связана с письменной рекламой, с некоторыми видами письменной речи и звуковой рекламы.

Аналитизм, по *Лингвистическому энциклопедическому словарю* является, «типологическим свойством, проявляющимся в раздельном выражении основного (лексического) и дополнительного (грамматического и словообразовательного) значений слова. Аналитизм проявляется в морфологической неизменяемости слова и наличии аналитических сложных форм. Грамматические значения слова тогда выражаются в его сочетании со служебными или полнозначными словами, в порядке слов, в интонации»¹⁴.

На морфологическом уровне аналитизм может проявляться в разных областях. Во-первых, в области номинации — т. е. в виде образования слов с аналитическими свойствами, к которым относятся несклоняемые существительные, главным образом, иноязычного происхождения.

---

¹⁰ К. Гутшмидт: *Общие тенденции и специфические формы их реализации в современных славянских языках*. „Jazykovedný časopis“ 1998, № 49, 1—2, с. 17.

¹¹ М.Я. Гловинская: *Активные процессы в грамматике (на материале инноваций и массовых языковых ошибок)*. В: *Русский язык конца XX столетия (1985—1995)*..., с. 238.

¹² *Русский язык и советское общество 2. Словообразование современного русского литературного языка*. Ред. М.В. Панов. Москва 1968, с. 9—13.

¹³ В.Н. Шапошников: *Русская речь 1990-х годов*..., с. 96.

¹⁴ *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва 1990, с. 30.

Во-вторых, в области категоризации аналитизм приводит к формированию новой части речи с аналитическими свойствами — т. наз. аналитических прилагательных, выступающих в виде существительных в позиции перед другими существительными и выполняющих функцию атрибута.

В-третьих, в области грамматикализации, где имеется в виду возникновение аналитических форм и отдельное выражение естественного рода существительных у двуродовых существительных (или существительных общего рода), обозначающих профессию, должность, степень вне данной лексики.

Из вышеприведённого следует, что в области номинации и категоризации аналитизм проявляется, главным образом, в именном склонении. Он приобретает форму существования несклоняемых существительных и прилагательных, с помощью которых формируется и новый лексический фонд. Как отмечалось уже в монографии *Русский язык и советское общество* ¹⁵, максимумом аналитичности обладают именно несклоняемые существительные.

Общеизвестен факт, что несклоняемые существительные состоят из нескольких групп. Основную из них составляют заимствованные нарицательные слова, оканчивающиеся на гласный (ср. *бюро, домино; тире, алоэ; алиби, такси; табу, интервью; ампула, майя*) и заимствованные нарицательные слова на согласный (*мадам, мисс, миссис*). Несмотря на то, что подобных слов насчитывается менее двух тысяч ¹⁶, русский язык полностью освоил их грамматические особенности.

В конце XX века круг таких слов существенно расширился благодаря заимствованию новой иноязычной лексики (типа *зомби, йети, киви*), а также возвращению в повседневную речь многих старых заимствований, ставших обычными и для новой русской действительности (*казино, ретро; кабаре, крупье; гран-при, лобби; шоу*). К несклоняемым существительным, конечно, относятся и слова исконные (названия букв и нот, аббревиатуры, антропонимы и топонимы), которые в данном исследовании не анализируются.

Системой своих несклоняемых существительных русский язык отличается от других славянских языков, в которых отчётливо проявляется тенденция адаптировать заимствования и включать их в свою систему склонения. В русском языке направление процесса адаптации заимствований к основной языковой системе является как бы противоположным по отношению к направлению в остальных славянских языках, так как в те-

¹⁵ *Русский язык и советское общество* 3. *Морфология и синтаксис современного русского литературного языка*. Ред. М.В. Панов. Москва 1968, с. 44.

¹⁶ Л.К. Граудина, В.А. Ицкович, Л.П. Катлинская: *Грамматическая правильность русской речи: Опыт частотно-стилистического словаря*. Москва 1976, с. 147.

чение XX века в нём нарастала морфологическая неизменяемость заимствований.

Объектом нашего детального изучения стал корпус 850 несклоняемых существительных иноязычного происхождения. Ниже прокомментируем некоторые, связанные с ним, статистические данные.

Говоря о структурных типах, можно заметить (см. таблицу 1), что наибольшее количество в нашем корпусе насчитывает группа несклоняемых существительных на *-о* (39,6%). Второе место по количеству занимают субстантивы на *-и* (23,5%), на третьем месте находятся слова на *-е/-э* (21,2%), четвёртая позиция принадлежит словам на *-у/-ю* (8,2%), пятым типом являются слова на *-а/-я* (6,1%), последнее место осталось для несклоняемых существительных на согласный (1,4%).

Таблица 1

Структурные типы несклоняемых существительных (НС)
иноязычного происхождения (%)

Несклоняемые существительные (НС)	Доля в корпусе	Безударное окончание	Ударное окончание
НС на <i>-о</i>	39,6	80,7	19,3
НС на <i>-и/-ы</i>	23,5	75,4	24,6
НС на <i>-е/-э</i>	21,2	20,6	79,4
НС на <i>-у/-ю</i>	8,2	56,4	43,6
НС на <i>-а/-я</i>	6,1	64,9	35,1
НС на согласный	1,4	—	—

Интересен факт, касающийся всех структурных типов несклоняемых субстантивов, а именно, соотношения их ударных и безударных окончаний. Среди всех структурных типов преобладает скорее безударное окончание, а преобладающее ударное окончание встретилось лишь у субстантивов на *-е* (79,4%). Речь идёт о галлицизмах (*шансонье*, *шимпанзе*, *фрикасе*, *эссе*), о слове *медресе* из арабского языка, о словах *карате*, *саке* из японского языка, *цеце* из языка банту, персидском слове *наргиле* и др.

С точки зрения генетической классификации несклоняемых субстантивов (НС) заслуживает внимания позиция английского языка в качестве источника заимствований (см. таблицу 2). Этот язык, в наши дни выполняющий функцию языка международного общения, занял только третье место (16,5%). Пальму первенства среди существительных исследуемого корпуса завоевал французский язык (27,1%), за ним следует итальянский язык с 20,4% несклоняемых субстантивов.

Таблица 2

Генетическая классификация
несклоняемых существительных
иноязычного происхождения (%)

Язык	Доля
Французский	27,1
Итальянский	20,4
Английский	16,6
Остальные языки	35,9

Далее обратим внимание на грамматические категории корпуса несклоняемых существительных (см. таблицу 3). Среди них преобладают неодушевлённые (79,9%), а одушевлённые составляют лишь одну пятую часть (20,1%).

Таблица 3

Одушевлённость — неодушевлённость
в рамках корпуса
несклоняемых существительных
иноязычного происхождения (%)

Существительные	Доля
Неодушевлённые	79,9
Одушевлённые	20,1

Структура морфологического рода в обеих группах разнообразна: среди неодушевлённых (см. таблицу 4.1) «царствуют» слова среднего рода (63,7%), за ними следуют слова мужского рода (23,6%), а слов женского рода очень мало (6,8%).

Таблица 4.1

Неодушевлённые несклоняемые
существительные иноязычного
происхождения — категория рода
(%)

Род	Доля
Средний	50,9
Мужской	24,2
Женский	4,8

У одушевлённых (см. таблицу 4.2) лидируют слова мужского рода (65,6%), на втором месте выступают несклоняемые субстантивы общего рода (17,9%), на третьем — слова женского рода (16,5%).

Таблица 4.2

Одушевлённые несклоняемые существительные иноязычного происхождения — категория рода (%)

Род	Доля в корпусе	Названия лиц	Названия животных
Мужской	13,2	11,0	2,2
Общий	3,6	1,5	2,1
Женский	3,3	2,9	0,4

Одушевлённые несклоняемые субстантивы могут передавать семантику или названий лиц, или названий животных. В рамках отдельных морфологических родов преобладает определённый семантический класс: в мужском и женском роде преобладают названия лиц (соответственно 11%; 2,9%), в то время как у несклоняемых существительных общего рода доля названий животных (2,1%) превышает объём названий лиц.

М.Я. Гловинская, анализируя активные процессы в грамматике русского языка, а также роль несклоняемых существительных в современном русском языке, в монографии *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XX—XXI веков*¹⁷ отметила, что иногда уже начинает ощущаться коммуникативная потребность в их склонении. Об этой потребности свидетельствует употребление несклоняемых существительных в Интернете. Автор отметила установку многих сетевых жанров (как форумы, объявления) на мгновенное понимание и ответную реакцию. Поэтому несклоняемые существительные в сети склоняются. Учёный проверила «поведение» нескольких таких слов в Интернете. Авторы текстов иногда брали склоняемые формы несклоняемых существительных в кавычки или ставили после них вопросительный знак, чтобы отразить свою неуверенность в правильности отобранной формы. Лингвист проверила слова: *пианино*, *фортельяно*, *казино*, *бюро*, *такси*, *пальто*, *ателье*. Наиболее полную парадигму она обнаружила у слова *пианино*, где также отмечались колебания в роде: женский (*пианина*) и средний (*пианино*).

Разумеется, общение в Интернете надо рассматривать как особый тип речи, обладающий своими специфическими особенностями. Об исконно сетевых жанрах (форумах, чатах, блогах и др.) писал, например, Т.Б. Радбиль с точки зрения языковых девиаций и аномалий интернет-коммуникации. Но по его словам интернет-коммуникация «никоим образом не разрушает

¹⁷ М.Я. Гловинская: *Активные процессы в грамматике*. В: *Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX—XXI веков*. Отв. ред. Л.П. Крысин. Москва 2008, с. 228.

систему, а напротив, будучи системообразующим фактором, как бы раздвигает границы её возможностей»¹⁸.

М.Я. Гловинская в связи с активными процессами в грамматике напоминает, что эти «процессы имеют волнообразный характер»¹⁹, когда развитие языковых тенденций на разных этапах существования языка может то ускоряться, то замедляться, то заменяться противонаправленной тенденцией. Процесс протекает до тех пор, пока сохраняется баланс интересов говорящего и слушающего»²⁰. Автор отмечает, что несклоняемость определённых слов в литературном языке кажется незыблемой, однако имеется и коммуникативная потребность в их склонении, особенно во множественном числе. В ограниченных сферах речи иногда наблюдается возврат к морфологической адаптации несклоняемых заимствованных существительных. Внутри группы процесс протекает неравномерно: затрагивает только некоторые лексемы, по-разному реализуется в самой парадигме.

Можно сделать частный вывод, что степень несклоняемости анализируемых имён существительных зависит от их морфонологической характеристики и структурных особенностей, а также от типа речи, в которой они употребляются.

Наше исследование поставило целью описать и проанализировать конкретные способы проявления тенденции к аналитизму на морфологическом уровне русского языка начала XXI века в области номинации. Главное внимание было уделено именным частям речи (существительным и прилагательным), у которых отчётливо проявляется названная тенденция.

Из всех несклоняемых существительных особенно важно было рассмотреть заимствованные субстантивы, так как с диахронической точки зрения они представляют собой фундамент всей категории несклоняемости имён существительных в современном русском языке. В рамках этой категории был проведён многосторонний анализ имён нарицательных. Собственные имена нас интересовали только в связи с описанием т.наз. исторической метонимии, т.е. как источники для нарицательных наименований.

В результате проведённого нами анализа мы пришли к следующим выводам:

1. Усиление процесса интернационализации, интеллектуализации, демократизации и либерализации на рубеже тысячелетий в русском и других славянских языках подтверждает огромное значение воздействия социальных факторов на развитие языка. Указанные процессы ещё более ускорились благодаря процессу всемирной глобализации.

---

¹⁸ Т. Радбиль: *Языковые девиации в русском языке интернета с точки зрения теории языковой аномальности*. В: *Rossica Olomucensia XLVI—II. Sborník příspěvků z mezinárodní konference XIX. Olomoucké dny rusistů 30. 08—01. 09. 2007*. Olomouc 2008, с. 120.

¹⁹ Сам термин «волнообразный» применительно к языковым процессам принадлежит Е.А. Брызгуновой.

²⁰ М.Я. Гловинская: *Активные процессы в грамматике...*, с. 266.

2. Процесс заимствования иноязычных слов является в наши дни очень живым и актуальным не только в русском языке. Постоянно наблюдается сильное культурное и цивилизационное влияние не только английского, но и экзотических языков (японского, корейского, китайского и др.) на заимствование. С тематической точки зрения новые заимствования связаны с развитием техники, медиа, музыки, спорта, моды и других областей жизни человека.
3. Увеличение количественной доли несклоняемых существительных в русском языке отличается нарастающей тенденцией (ср. абсолютное число несклоняемых существительных: в 40 годах XX века — 350 существительных, по подсчётам О.Б. Унбегауна, но в 90 годах XX века — свыше 1600 существительных).
4. При определённых контекстно-ситуативных условиях у несклоняемых субстантивов стягивается имплицитность морфологических категорий в другом члене синтагмы (прилагательном, глаголе, местоимении — ср. *талантливая травести*, *маленький пони*, *фламинго подплыл к берегу*, *кенгуру кормила детёныша*) и посредством него несклоняемое существительное проявляет свою морфологическую эксплицитность. Эта морфологическая исключительность несклоняемых слов позволяет комплексно рассмотреть их в качестве лексической и грамматической подсистемы через их синтаксические способности.
5. Многие заимствованные несклоняемые субстантивы считаются в современном русском языке устаревшими, так как они были непосредственно связаны с конкретными этапами развития русского общества. К таким несклоняемым заимствованиям относятся многие галлицизмы (как, напр. *бонмо*, *комильфо*, *парвеню*).
6. На всех предыдущих этапах развития главным источником несклоняемых существительных (на гласный) в русском языке был именно французский язык, однако в начале XXI века обстановка изменилась. Имеется значительное количество несклоняемых слов, заимствованных, например, из американского варианта английского языка, а также из экзотических языков.
7. В современном русском языке в группе несклоняемых заимствованных существительных значительно повышается доля одушевлённых нарицательных слов, что может быть связано с антропоцентрическим принципом в языке (ср. новые заимствования типа *гуру*, *зомби*, *йети*, *мачо*, *секьюрити*, *яппи* и др.).
8. Многие несклоняемые нарицательные субстантивы иноязычного происхождения возникли посредством исторической метонимии от имён собственных (ср. имена, образованные от антропонимов — *джакузи*, *манту*, *морзе*, *терно*, *фейхоа*, или от топонимов — *бордо*, *дерби*, *мокко*, *пинцау*, *шароле* и др.).

9. Некоторые новые несклоняемые заимствованные существительные могут в русском языке выполнять одновременно и функцию аналитических прилагательных (как, напр., *ниндзя*, *хиппи*, *травести*; *джерси*, *сафари*), что было характерно и для «старых» заимствований (*декольте*, *плиссе*, *мокко* и др.).
10. В проявлениях аналитических элементов грамматики современного русского языка выступают не только элементы, связанные с историей его грамматической структуры, но и с грамматическими явлениями, отражающими тенденции развития литературного русского языка и его современного состояния.

Zdeňka Nedomová

Tendencja do analityzmu na poziomie morfologicznym
we współczesnym języku rosyjskim

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest jednej z głównych tendencji we współczesnym języku rosyjskim — analityzmowi. Autorka określa podstawowe pojęcia swojej analizy — tendencje, tendencję rozwojową oraz analityzm. Opisuje poszczególne dziedziny przejawiania się analityzmu na poziomie morfologicznym, tj. w dziedzinie nominacji, kategoryzacji i gramatykalizacji. Najwięcej uwagi poświęca analityzmowi nieodmiennych rzeczowników pochodzenia obcego.

Uwzględniając różne kryteria, wnikliwej analizie poddała Autorka w sumie 850 jednostek leksykalnych. Przedstawiła ich klasyfikację strukturalną i genetyczną, zbadała także ich niektóre kategorie morfologiczne.

Zdeňka Nedomová

Tendency towards analitism on a morphological level
in contemporary Russian

Summary

The article focuses on analitism — one of the chief tendencies in contemporary Russian.

The author determines the essential terms of her analysis: “tendency”, “developmental tendency” and “analitism”. Consequently, individual domains where analitism is manifested on a morphological level — nomination, categorization and grammaticalization are described. The greatest emphasis is put on analitism of indeclinable nouns of foreign origin.

850 lexical units have been subject to in-depth analysis, with various criteria applied. Their structural and genetic classification has been presented; additionally some of their morphological categories have been studied.

Людмила Валова

Западночешский университет в г. Пльзень

Соотношение аспектуальной семантики и содержательной структуры текста

Анализ аспектуальной семантики целостного текста, приводящий к выявлению аспектуальной структуры, — вопрос малоизученный. Несмотря на то, что в последнее время проявляется повышенный интерес к текстообразующей роли различных функционально-семантических категорий (ФСК), анализ, как правило, ограничивается небольшими фрагментами текста. Интересным, на наш взгляд, представляется анализ не отдельных видовых значений, а всего комплекса аспектуальной семантики глагольных форм, организующих повествование целостного текста. Кроме прочего, в процессе анализа аспектуальной структуры целостного текста актуально обращение к содержательной стороне высказывания, так как, «не видя смысла, нельзя ещё устанавливать формальных признаков»¹.

У истоков изучения функционирования языковых категорий на уровне широкого контекста стоят исследования Э. Кошмидера, который предложил свой вариант аспектуальной структуры художественного текста на основе анализа функционирования личных глагольных форм в рассказе И.С. Тургенева *Воробей*². Определение аспектуальной ситуации (АС) было дано А.В. Бондарко: «Аспектуальная ситуация — это выражаемая в высказывании в том или ином варианте типовая содержательная структура, базирующаяся на функционально-семантическом поле аспектуальности и представляющая собой ту сторону выражаемой в высказывании общей

---

¹ Л.В. Щерба: *О частях речи в русском языке*. В: Тот же: *Избранные работы по русскому языку*. Москва 1957, с. 65.

² Э. Кошмидер: *Турецкий глагол и славянский глагольный вид*. В: *Вопросы глагольного вида*. Москва 1962, с. 382—390.

сигнификативной ситуации, которая связана с выражением характера протекания и распределения действия во времени»³. Автор связывает понятие АС с уровнем высказывания, под которым понимается предложение, сложное синтаксическое целое, позволяющее проанализировать взаимодействие различных компонентов аспектуальности, принадлежащих разным уровням языка (лексическим, лексико-грамматическим, собственно грамматическим, синтаксическим), а также оценить влияние речевой ситуации на выбор компонентов.

При анализе ФСК аспектуальности на уровне целостного текста, по нашему мнению, нецелесообразно каждое предложение рассматривать как отдельную АС: ряд предложений, характеризующихся однородной аспектуальной семантикой глагольных форм, можно объединить в единую аспектуальную ситуацию. Именно такой «расширенный» подход к понятию АС дает возможность эксплицировать акциональную сторону целостного текста, осознать особенности развертывания авторского повествования. Анализ взаимосвязи, соотношенности различных АС в тексте, даже их возможного взаимопроникновения приводит к выявлению аспектуальной структуры текста как способа организации аспектуальной семантики связного высказывания.

Семантические признаки предельности, длительности, фазовости, кратности, перфектности, характеризующие глагольное действие во всех оттенках его протекания и выявляемые на уровне предложения, являются конституирующими и в рамках «расширенной» АС. Кроме того более широкий контекст, не ограниченный рамками одного предложения, позволяет наблюдать динамику аспектуальной семантики, изменение взаимодействия различных аспектуальных характеристик от одной глагольной формы к другой.

Отмеченную динамику аспектуальной семантики, обусловленной средой реализации глагольных форм, мы хотим продемонстрировать на следующем примере:

*Впереди **была** темнота и огни. Из темноты **бил** в лицо сильный, мягкий ветер, а огни **неслись** куда-то в сторону: пароход с волжским щегольством круто **описывал** широкую дугу, **подбегая** к небольшой пристани*⁴.

Выявляя аспектуальную структуру рассказа Бунина *Солнечный удар*, мы определили приведенную АС как ситуацию конкретного процес-

³ А.В. Бондарко: *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград 1983, с. 190.

⁴ И.А. Бунин: *Солнечный удар*. В: Тот же: *Жизнь Арсеньева: Роман и рассказы*. Москва 1982, с. 60.

са⁵. Однако следует признать предрасположенность ее аспектуальной семантики к постоянному отношению.

Взятое вне контекста первое предложение, имеющее в качестве предиката глагол состояния *быть*, в рамках традиционного подхода трактовалось бы как отдельная реляционная АС. Но правила текстообразования включают это предложение в ряд других, выполняющих функцию пейзажного описания. Мы позволили себе объединить предикат *была* с последующими глагольными формами в одну цепочку, определив его частное видовое значение (ЧВЗ) как постоянно-непрерывное с пространственно-временной локализацией. Факт наличия темноты и огней актуален для конкретного места и времени, в контексте параллельных событий, он ограничен хронологически, так как само явление наблюдаемо героями рассказа в конкретной обстановке (в момент приближения парохода к пристани), что становится ясно из последующего изложения. Следующие формы *бил* и *неслись*, обладающие конкретно-процессным ЧВЗ, обозначают процессы, не содержащие внутреннего предела и не нацеленные на изменение (отсутствие потенциального предела). Неоправданно было бы в данном случае говорить об АС постоянного отношения: рамки не содержащих внутреннего предела действий тем не менее ограничены пространственно-временным контекстом. Аспектуальное значение формы *описывал* также является конкретно-процессным, однако следует отметить его отличие от ЧВЗ двух предыдущих форм. *Описывал* — конкретное действие, совершаемое реальным субъектом и нацеленное на достижение результата (наличие характеристики потенциального предела). Таким образом, в приведенной АС наблюдается динамика аспектуальной семантики от постоянного отношения с пространственно-временной локализацией через конкретный процесс, лишенный перспектив изменения, к конкретному процессу с потенциальным пределом. Выявлению всей палитры аспектуальных значений способствовал именно «расширенный» подход к понятию аспектуальной ситуации, не ограничивающий её объем рамками одного предложения.

При выборе художественных текстов в качестве материала исследования мы руководствовались положением о высокой степени глагольности художественной речи, что объясняется самой динамикой излагаемого содержания, необходимостью продвижения событий, их развитием. Специфика художественной речи — художественная выразительность, высокая степень глагольности, многоплановость повествования — определяет благоприятные условия реализации ФСК аспектуальности, способствует проявлению всего многообразия аспектуальных значений.

---

⁵ Анализ конкретного материала определил шесть основных семантических типов АС: конкретного факта, конкретного процесса, повторных действий, характерных действий, постоянного отношения, обобщенного факта.

В центре внимания лингвиста, обратившегося к исследованию системно-структурных закономерностей построения текста, находятся прежде всего языковые средства, однако апелляция к речевому, в особенности художественному произведению, обязывает учитывать «отношение средств выражения к выражаемому содержанию»⁶.

Содержательная структура текста, в нашем понимании, связана прежде всего с информативной стороной высказывания. То есть содержание текста — это определенный набор, последовательность эпизодов, соответствующих объективной или мыслимой (для художественных произведений) действительности. В отношении того, что понимать под элементами содержательной структуры текста, в науке, к сожалению, нет единства. В качестве потенциальных компонентов содержательной структуры называются различные понятия: автор, соавтор, читатель, текст и предмет⁷; смысл конституирующих целостный смысл высказывания языковых единиц⁸; подтема, тема, супратема, макротема⁹; денотат как представление о том, что обозначается языковым выражением¹⁰.

А.И. Новиков содержательную структуру текста трактует как систему денотатов, соответствующих предметам (вещам, явлениям, процессам) изображаемой действительности и соотносимых с предметами и субподтемами фрагментов текста, в которых эти денотаты отражены¹¹. Автором разработана методика выявления денотатной структуры и продемонстрированы способы анализа на примере двух небольших по объему научных текстов. Учитывая опыт данного исследования, мы предприняли попытку выявить содержательные структуры нескольких художественных рассказов, не ограничиваясь при этом денотативным уровнем.

В лингвистике неоднократно высказывалось мнение о возможности выделения семантических моделей предложений¹² на том основании, что ряд предложений можно сопоставить с типизированной (абстрактной) мо-

⁶ В.В. Виноградов: *О языке художественной литературы*. Москва 1959, с. 91.

⁷ И.Р. Гальперин: *Относительно употребления терминов «значение», «смысл», «содержание» в лингвистических работах*. «Филологические науки» 1982, № 5, с. 34—42.

⁸ Л.В. Васильев: *Речевой смысл предложения как результат взаимодействия языкового и внеязыкового знания*. В: *Предложение и текст: семантика, прагматика, синтаксис*. Ленинград 1988, с. 5—10.

⁹ К.С. Чикваишвили: *Структура семантической организации текста*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Москва 1980.

¹⁰ А.И. Новиков, Г.Д. Чистякова: *К вопросу о теме и денотате текста*. «Известия АН СССР». Сер. Лит. и яз. 1981, Т. 40, № 1, с. 48—56.

¹¹ А.И. Новиков: *Семантика текста и ее формализация*. Москва 1983.

¹² В.Г. Гак: *Высказывание и ситуация*. В: *Проблемы структурной лингвистики 1972*. Москва 1973, с. 349—372; О.И. Москальская: *Проблемы системного описания синтаксиса*. Москва 1981; *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград 1987.

делью отношений, фактов или процессов, закреплённой в человеческом сознании. Анализ содержательной стороны художественного повествования показывает, что речевая реализация типизированных ситуаций, моделей отношений, свойственных действительности, выходит, как правило, за рамки одного предложения. Возможность выявления текстовых фрагментов, превышающих по объёму предложение, на основании соответствия их содержательной информации определённому набору типизированных содержательных ситуаций, потенциальных в реальной или «мыслимой» действительности, позволяет говорить не только о денотативной, но и о сигнификативной ситуации. Подобно тому, как слово, словосочетание, предложение соотносится с денотатом и сигнификатом, текстовой фрагмент, выделенный с учётом реализации определённой микротемы, отражает ситуацию конкретных отношений, процессов или действий, производимых объектами действительности (денотативная ситуация). В случае же абстрагирования от конкретных реалий и признания того мнения, что данная модель отношений может иметь место в другое время, при других обстоятельствах, оставаясь по сути той же, ситуация будет соответствовать уже сигнификативному уровню.

Таким образом, говоря о содержательной ситуации (СС) как компоненте содержательной информации, мы имеем в виду некую модель отношений, тип ситуации, потенциальной в реальной и художественной действительности и, вследствие закреплённости в человеческом сознании, воспроизводимой (не создаваемой!) автором текста в соответствии с замыслом.

В результате проведенного анализа содержательных структур целостных художественных текстов удалось выделить 22 модели содержательных ситуаций и объединить их в 3 группы. Группа «действие»: действия субъекта; внешняя действительность; действия субъекта на фоне внешней действительности; действия субъекта на фоне пейзажа; внешняя действительность на фоне пейзажа; мотивация действий субъекта; внешняя действительность, направленная на субъект действия; диалог. Группа «состояние»: испытание чувства; испытание противоречивых чувств; мотивация чувства; раздумье; осознание; воспоминание; сон; мечты; галлюцинации. Группа «описание»: пейзаж (урбанистический пейзаж, интерьер); пейзаж (урбанистический пейзаж, интерьер) в восприятии субъекта действия; портрет; портрет-характеристика.

Остановимся более подробно на аспектуальной семантике содержательных ситуаций группы «действие». Характеризуя общие особенности функционирования категории вида в текстах, соотносимых с содержательными ситуациями данной группы, следует отметить приоритетность аспектуальной семантики конкретного факта и конкретного процесса, что является естественным и определяется самой природой действия. Од-

нако учет микротем текстом позволяет наблюдать более конкретные проявления функционирования ФСК аспектуальности. Так, сопоставление текстовых фрагментов, относящихся к группе СС «действия субъекта», обладающих близкими микротемами, демонстрирует аналогичность распределения аспектуальной семантики. Ср.:

Микротема «продажа галстуков»

— АС 20 конкретного процесса¹³:

*В полоску? Извольте... Он завязывал на руке галстук, поворачивал руку туда-сюда, соблазняя покупателя. Быстро открывал плоские картонные коробки...*¹⁴

Микротема «каждодневная работа Норы»

— АС 4 конкретного процесса:

*Она балансирует, едва переводя дух, на самом верху «живой пирамиды» из шести людей. Она скользит, извиваясь гибким, как у змеи, телом, между перекладинами длинной белой лестницы, которую внизу кто-то держит на голове. Она переворачивается в воздухе, взброшенная наверх сильными и страшными, как стальные пружины, ногами жонглера в «икарийских играх». Она идет высоко над землей по тонкой, дрожащей проволоке, невыносимо режущей ноги... И везде те же глупо красивые лица, напомаженные проборы, взбитые коки, закрученные усы, запах сигар и потного человеческого тела, и везде все тот же страх и тот же неизбежный, роковой крик, одинаковый для людей и для дрессированных собак: - Allez!...*¹⁵

Несмотря на разные временные планы повествования (настоящее время в рассказе А.И. Куприна, прошедшее несовершенное — в рассказе В.В. Набокова), приведенные текстемы сопоставимы, так как темпоральные характеристики не являются в конкретном случае релевантными: трансформация форм индикатива настоящего времени возможна только в формы прошедшего несовершенного с сохранением обязательной аспектуальной характеристики длительности действия. В свою очередь, прошедшее несовершенное время, используемое в повествовании В.В. Набокова, может

¹³ Номер аспектуальной ситуации приводится в соответствии с ее положением в выявленной аспектуальной структуре целостного текста.

¹⁴ В.В. Набоков: *Катастрофа*. В: Тот же: *Рассказы. Воспоминания*. Москва 1991, с. 114.

¹⁵ А.И. Куприн: *Allez!* В: Тот же: *Молох. Поединок. Рассказы*. Москва 1985, с. 328.

быть заменено настоящим, но никак не прошедшим совершенным, так как релевантна процессность. Обе приведенные тексты демонстрируют реализацию частей аспектуальных ситуаций конкретного процесса, а именно их завершений.

Завязывал, поворачивал, соблазнял, открывал — выражение привычных герою действий, совершаемых им механически. Приведенное завершение АС 4 конкретного процесса из рассказа А.И. Куприна содержит глагольные формы, также передающие обычные для героини действия, характеризующие ее работу. И тот, и другой фрагменты АС конкретного процесса содержат не ограниченные внутренним пределом действия.

Признавая близость аспектуальной семантики и содержательной информации приведенных текстов, следует отметить индивидуально-авторские особенности подачи содержания. На семантику конкретного процесса АС 20 наслаивается семантика повторного действия, что обусловлено воздействием категории множественности: *открывал плоские коробки*, то есть передается целый ряд повторных процессов. В приведенном фрагменте рассказа А.И. Куприна помимо конкретно-процессного значения реализуется узуальная семантика. Регулярность названных действий, их характерность для героини подчеркивается однотипностью синтаксических конструкций, формирующих текст: *она балансирует...*, *она скользит...*, *она перевертывается...*, *она идет*. Налицо особый метафорический прием — единоначатие. То есть и в одной, и в другой АС разными языковыми средствами выражается схожая аспектуальная семантика: действия представлены не как единичные, конкретные процессы, а как повторяющиеся (в первом случае), узуальные (во втором), что соответствует авторскому замыслу: показать типичные действия героев.

Если в организации содержательных ситуаций «действия субъекта» наблюдается однородное распределение аспектуальной семантики, то описание пересекающихся содержательных явлений (модели СС «действия субъекта на фоне пейзажа», «действия субъекта на фоне внешней действительности», «внешняя действительность на фоне пейзажа») демонстрируют пересечение разнородной аспектуальной семантики. Рассмотрим пример реализации содержательной ситуации «действия субъекта на фоне пейзажа», взятый из рассказа *Катастрофа* В.В. Набокова:

Микротема «перемена решения в связи с опозданием»

— АС 29 конкретного факта:

*Когда полчаса спустя он **вышел** из пивной и **распрощался** с приятелем,*

— АС 32 постоянного отношения:

*огненный закат **млел** в полете канала и влажный мост вдали **был okayмлен** тонкой золотой чертой, по которой **проходили** черные фигурки.*

— АС 29 конкретного факта:

***Посмотрев** на часы, он **решил** не заходить домой, а прямо ехать к невесте¹⁶.*

Как видно из приведенного примера, собственно действия субъекта переданы в частях, соответствующих АС конкретного факта. Данная аспектуальная ситуация прерывается АС постоянного отношения, так как пейзажная зарисовка требует иных аспектуальных средств: **млел**, **проходили** — конкретно-процессные действия, **был okayмлен** — постоянно-непрерывное значение.

Как показал анализ, возможно также разное распределение аспектуальной семантики в зависимости от интенций автора и специфики излагаемого содержания. Так, в тексте, изображающей пересекающиеся содержательные явления, взятой из рассказа И.А. Бунина, достаточно четко противопоставлены повествования с точки зрения аспектуальности:

Микротема «несчастье поручика на фоне спокойствия окружающих»

— АС 21 конкретного процесса:

*У подъезда **стоял** извозчик, молодой, в ловкой поддевке, и спокойно **курил** сигарку.*

— АС 20 конкретного факта:

*Поручик **взглянул** на него рассеянно и с изумлением: как это можно так спокойно сидеть на козлах, курить и вообще быть простым, беспечным, равнодушным? — «Вероятно, только я один так страшно несчастен во всем этом городе», — **подумал** он, **направляясь** к базару¹⁷.*

Обособленность, «невписываемость» героя в окружающую его спокойную, беспроblemную обстановку определяет разноплановость повествования: внешние действия интерпретированы как параллельные конкретные процессы, поступки же субъекта — как последовательные конкретные факты, перебиваемые несобственно-прямой и прямой речью.

¹⁶ В.В. Набоков: *Катастрофа...*, с. 115.

¹⁷ И.А. Бунин: *Солнечный удар...*, с. 63.

В случае же, когда противопоставление действий субъекта и окружающей его действительности не диктуются замыслом произведения и нерелевантно для автора, неактуально и различие планов повествования с точки зрения аспектуальности. Ср.:

Микротема «ночное эхо шагов»

— АС 10 конкретного процесса:

И теперь шел домой, пошатываясь от счастья и хмеля, размахивая тонкой тростью, и в темных домах по той стороне улицы хлопало ночное эхо в такт его шагов,

— АС 11 конкретного факта:

а потом смолкло, когда он повернул за угол,

— АС 10 конкретного процесса:

где у решетки стоял все тот же человек в переднике и картузе, продавец горячих сосисек, и высвистывал по-птичьи, нежно и грустно: вюрстхен, вюрстхен...¹⁸

В приведенной текстеме реализованы две аспектуальные ситуации: конкретного процесса и конкретного факта, однако различие течения процессов и совершения фактов не соотносится с противопоставлением действий субъекта и внешней действительности. Аспектуальная ситуация конкретного процесса формируется глагольными формами, передающими как поступки героя (*шел, пошатываясь, размахивая*), так и внешние действия (*хлопало, стоял, высвистывал*), АС конкретного факта структурируется аналогично (*смолкло — повернул*).

Выявление содержательных структур анализируемых текстов, определение текстом в соответствии с моделями реализуемых в них содержательных ситуаций выявило ряд закономерностей реализации ФСК аспектуальности, сводимых к общей тенденции конгениального распределения аспектуальной семантики в текстах, обладающих родственной (близкой) содержательной информацией. Анализ показал, что текстемы, соотносимые с содержательными ситуациями группы «действие», при общей приоритетности ЧВЗ конкретного факта и конкретного процесса, обнаруживают однородность/неоднородность аспектуальной семантики в зависимости от гомогенности/контаминационности содержательной информации. Таким образом, можно утверждать, что изучение соотношения аспекту-

¹⁸ В.В. Набоков: *Катастрофа...*, с. 112.

альной семантики текста и его содержательной структуры представляется оправданным и весьма перспективным.

Ludmiła Wałowa

Wzajemne relacje między semantyką aspektualną a strukturą treści tekstu

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest porównaniu struktury aspektualnej i struktury treści tekstu literackiego. Autorka wykorzystała pojęcia *sytuacja aspektualna* oraz *sytuacja treści* jako podstawowe jednostki odpowiednich struktur.

W artykule zaprezentowane zostało „rozszerzone” ujęcie sytuacji aspektualnej, której zawartości, zdaniem autorki, nie należy zawężać tylko do jednego zdania, tak jak to ma miejsce w gramatyce funkcjonalnej. Sytuację treści autorka rozumie jako pewien model relacji, typ sytuacji, potencjalnej w rzeczywistości realnej i literackiej, i w wyniku utrwalenia w świadomości literackiej, odtwarzanej przez pisarza zgodnie z określonym planem.

Autorka proponuje także klasyfikację modeli sytuacji treści, które tworzą trzy grupy: działanie, stan i opis.

Porównanie struktury treści i struktury aspektualnej pozwala na określenie prawidłowości w podziale semantyki aspektualnej, a także na mówienie o obecności indywidualnych, autorских właściwości w wyrażeniu informacji zawierającej jedną i tę samą treść.

Ludmiła Wałowa

Mutual relations between aspectual semantics and the structure of the text's contents

Summary

The article focuses on the comparison between the aspectual structure and the structure of the contents of a literary text. The notions *aspectual situation* and *contents situation* have been employed as the basic units of respective structures.

A “broad” picture of what aspectual situation is has been presented; its contents should not, according to the author, be narrowed down only to one sentence as happens in functional grammar. Contents situation is to be conceived as a particular model of relation, a type of a potential situation in both physical and literary reality, imprinted in the literary consciousness and then recreated by the writer according to a given plan.

The article also proposes certain classification of models of contents situation consisting in three groups: action, state and description.

The comparison of the contents' structure and aspectual structure allows for determining an element of regularity in aspectual semantics division as well as for admitting the presence of individual, authorial qualities in expressing information of the very same content.

Ольга Ю. Николенко

Омский государственный педагогический университет

Актуализация сем при речевом варьировании слова (на материале терминов родства)

Лексико-семантическая группа наименований родства имеет определённую структуру. Ядром группы является собственно система терминов родства, организованная по принципу терминологического поля, элементы которого противопоставлены друг другу по определённым дифференциальным семантическим признакам. Периферия группы представлена синонимическими рядами каждого из терминов: *бабушка* — *бабуля* разг. ласк. — *бабуся* разг. ласк. — *баба* детск. — *бабка* разг. пренебреж. и т.д.¹ Особенностью синонимии у наименований родства является отсутствие среди них семантических синонимов, так как все члены синонимической парадигмы называют один и тот же тип родственных отношений, и никаких семантических различий у них не наблюдается (исключением являются слова *невестка* I и *сноха*). Таким образом, синонимические оппозиции представлены только стилистическими синонимами.

Несмотря на жёсткую семантическую структуру, термины родства, как и любые двусторонние лексические единицы, подвержены формальному и лексико-семантическому варьированию, не нарушающему тождества слова.

Понятие вариативности предполагает возможность изменения любой стороны знака (внешней и внутренней) до определённых пределов, при выходе за которые он просто вытесняется системой. Допустимая вариативность лексических единиц определяется действием принципа коммуника-

---

¹ З.Е. Александрова: *Словарь синонимов русского языка. Практический справочник*. Москва 2001.

тивной необходимости, значимостью той или иной единицы для общения. Говорящий наполняет значение индивидуально-личными представлениями о предмете действительности. Это возможно вследствие расплывчатости языкового значения слова, являющейся результатом его произвольности. Эта периферийная «неточность» значения характерна и для единиц строго организованных групп. Так, развитие лексико-семантической группы терминов родства происходит в том числе и вследствие вариативности.

Основное различие современных лингвистических концепций вариантности заключается в признании или непризнании возможности семантического варьирования какой-либо лексической единицы. Возможность формального варьирования лексической единицы признаётся всеми.

Лексико-семантическое варьирование слова определяется как речевое семное варьирование, не изменяющее набор концептуальных и коннотативных сем, оно связано с возможностями коммуникативной конкретизации отдельных сем, реализаций ассоциативных признаков (В.В. Виноградов, Л.В. Щерба, Э.В. Кузнецова, Л.А. Новиков, И.А. Стернин, А.А. Уфимцева, А.Н. Чудинов).

Семное варьирование — «приспособление значения-компетенции к коммуникативным условиям конкретного речевого акта, выражающееся в образовании тех или иных актуальных смыслов» (И.А. Стернин)², иначе говоря, семное варьирование подразумевает актуализацию какого-либо семантического признака при сохранении общей семантической структуры слова (концептуальных и коннотативных сем), следовательно, его языковое лексическое значение остаётся неизменным. При этом возможно выделить и описать *модель семного варьирования, которая понимается как типовое соотношение системного лексического значения слова и его актуального смысла, служащее образцом для речевого варьирования семантики других слов* (Н.В. Багичева)³. При исследовании модели определяется её семантическую базу (круг слов, способных к однотипной речевой модификации семантики) и формулу семантического преобразования, включающую компонент, объединяющий семантику всех охватываемых моделью слов, и компонент, объединяющий все соответствующие актуальные смыслы. При параллельном акцентировании нескольких семантических признаков выделяют в рамках одной модели *варианты модели*.

Подобную классификацию можно создать и для наименований родства, активно бытующих в народно-разговорной речи. Использование термина *народно-разговорная речь* обосновано Б.И. Осиповым⁴. Понятие народно-

² И.А. Стернин: *Лексическое значение слова в речи*. Воронеж 1985.

³ Н.В. Багичева: *Регулярное варьирование семантики существительных, обозначающих отношения родства*. Екатеринбург 1995.

⁴ Б.И. Осипов: *О термине «народно-разговорная речь города»*. В: *Городская разговорная речь и проблемы её изучения: Межвузовский сборник научных трудов*. Вып. 1. Ред. Б.И. Осипов и др. Омск 1997, с. 5—11.

разговорной речи объединяет все разновидности бытования языка в ситуации непосредственного общения, которые встречаются в условиях современного русского города, это:

- разговорная речь носителей литературной нормы,
- просторечие,
- широко распространённые возрастные и социальные диалекты (жаргоны),
- бытующие в городе элементы территориальных диалектов (сельских говоров).

Именно в этой, наиболее подвижной, части языковой системы зарождаются те новые явления, которые способны изменить облик языка в целом.

Термины родства имеют специфичную номинативную функцию. Они дают названия тем лицам, с которыми человек, как правило, встречается в неофициальных условиях. Группа наименований родства народно-разговорной речи помимо общеизвестных литературных собственно терминов родства включает: пласт разговорного стиля литературного языка (*мама, папа, баба, тётка* и др.); разговорные и просторечные слова, образованные внутри словообразовательной системы городского просторечия (*папик, папеч, папирус, пра, бабаня* и др.); внутриязыковые заимствования (из других подсистем русского национального языка: из книжных стилей литературного языка *чадо*, из диалектов *малой, лёля, баушка, братан, батя* и др., из жаргона *пахан, махна, мара*); заимствования из других языков (*жинка, папА, маман, фазер* и др.), иногда с русификацией (*киндерята, олды* и др.). Таким образом, синонимический ряд в народно-разговорной речи не только существенно длиннее, чем аналогичный ряд кодифицированного русского языка, но и имеет открытый характер: *бабушка — бабуля — бабуся — баба 1 — бабка — бабаня — ба — бабуленция — бабулёк — бабулёнок — баушка — булик — бусик — буся — гран-маман — модер — апашечка 2 — апа 2* и т.д.

Отметим, что все термины кодифицированного литературного языка употребляются и в народно-разговорной речи и являются доминантами в своих синонимических рядах. При этом именно стилистические различия делают весь ряд синонимов широко употребительным, так как в разговорной речи у говорящего существует наибольшая потребность в использовании окрашенных средств.

Актуализироваться в процессе коммуникации могут как основные семы (гиперсемы и дифференциальные семы), так и факультативные, в первую очередь ассоциативного характера. В соответствии с этим модели семного варьирования делятся на несколько групп.

1. Модели с акцентированием обязательного признака («родство», «кровное/некровное родство», «прямое/боковое родство», «пол», «поколение», «родитель/рождённый» и др.).

- 1.1. Актуализация ядра в целом предполагает такое употребление наименования родства, при котором все компоненты его семной структуры оказываются значимыми; это типовое употребление, которое можно назвать базовым инвариантом. Например:

*У меня есть **сын**, есть **дочь**, я должен быть с ними.*

*На сеструхиной свадьбе меня называли только **шурин**, и всё.*

***Тёще** трудно отказать.*

*Нужно иметь двоих детей. Вот я буду и **тёщей**, и **свекровью**, а у **внуков** будут если не **родные**, то уж **двоюродные братья и сёстры**.*

Часто эта модель в разговорной речи дополняется избыточным определением *родной*, подчёркивающим актуальность именно таких родственных отношений:

*Ну, если уж **родной отец** против, тогда не поеду.*

*И это говорит **родная жена**!*

- 1.2. Актуализация семы «родство» в чистом виде возможна только у наименований *родственник/родственница*, не дифференцирующих степень родства (так что можно сказать, что у них тоже актуализируется ядро в целом). При таком употреблении важен сам факт наличия родственных связей:

***Родственникам** нужно помогать.*

Во всех остальных наименованиях при актуализации семы «родство» одновременно ослабляются дифференцирующие признаки:

*Тут звонили. К тебе приехал **шурин** из деревни. Или **деверь**? В общем, **родственник**.*

*Ты ж мне **кум**, какое-то родство-то есть, если покопаться!*

По такой модели могут употребляться только наименования дальнего родства и свойства. Такой же эффект актуализации гиперсемы «родство» и ослабление дифференциальных признаков наблюдается в описательных многочисленных наименованиях:

*Он мне **двоюродный брат первой жены моего племянника**, или нет, вру — **дядя первой жены**, что ли...* («какой-то дальний родственник, неизвестной степени родства»).

- 1.3. Актуализация дифференциальных признаков (одного или нескольких) происходит чаще всего вследствие речевого противопоставления, скрытого или явного, двух наименований, различающихся этими признаками:

Он мне не отец, а отчим («кровное родство» — «юридическое родство»).

Какой отчим! Он муж матери, а мне никто («личное родство» — «опосредованное родство»).

Какой у тебя славный малыш! Сын? — Дочь! («мужской пол» — «женский пол»).

Этот дом ещё дед строил («предшествующее поколение»).

Пока невеста, но уже порядок навела («будущее партнёрство в браке»).

Вообще-то он мне племянник, но у нас разница всего год, поэтому — брат («последующее поколение» — «одно поколение»).

По этой модели могут актуализироваться и семантические признаки, которые отсутствуют в структуре традиционных терминов:

Она ему... жена такая, сожительница («зарегистрированный брак» — «незарегистрированный брак»).

Актуализация дифференциальных сем часто сопровождается одновременной актуализацией ассоциативных сем, например, актуализация признака «мужской пол» у слова *сын* часто совмещается с актуализацией признака «наследник», «продолжатель рода», а признака «женский пол» у слова *дочь* с признаком «заботливая»:

Дочь рожает для себя, а сына для людей.

Роди мне ребёнка. Сына, а то фамилия пропадёт.

2. Модели с акцентированием ассоциативных признаков («самое дорогое в жизни», «духовная близость», «забота», «взаимозабота», «опека», «защита», «возраст» и т. д.). Например:

Понимаешь, я должна с мамой каждый день хоть чуточку поговорить, потому что я тогда не одна [девушка часто звонит матери] (актуализируется признак «самый близкий человек»).

Как я уеду? У меня бабушка. Куда её? (актуализируется признак «возраст (пожилой)» и «нуждающийся в заботе»).

Теперь вспомнил, что у него сын, папаша хренов (актуализируется сема «обязанный заботиться» с отрицанием, которое создаётся модификационным суффиксом, контекстом и интонацией»).

Он мой отец, потому что меня вырастил и выучил, а что гены у него другие — меня не волнует (актуализируются признаки «заботящийся», «воспитывающий» при нейтрализации признака «кровное родство/юридическое родство»).

Рассмотренные выше модели актуализации сем при речевом варьировании охватывают, в первую очередь, собственно термины родства, то есть такие, у которых нейтральная коннотация. Необходимо дополнить классификацию для наименований родства с выраженной коннотацией из периферийных синонимических рядов.

Синонимические наименования родства встречаются в речи одного и того же лица и даже в одном и том же разговоре, причём говорящий осознаёт их различия:

Мама! Ма! Можно я пойду гулять? Мамочка, мамуленька, ну пожалуйста...

Синонимические наименования родства используются и для разнообразия, и в особых характеризующих целях, у них устоявшиеся стилистические различия: *мать* лит. (в народно-разговорной речи может иметь оттенок отчуждённости) — *мама* разг. нейтр. — *мамочка* разг. ласк. — *маманя* разг. фамильярн. — *мамаша* разг. пренебр. и т. д. Другими словами, выбор такого синонима уже свидетельствует о желании говорящего актуализировать различия между нейтральным и маркированным наименованиями.

В первую очередь, это замечание относится к наименованиям, образованным от традиционного термина с помощью модифицирующего суффикса эмоциональной окраски: *свекровь* — *свекровка* — *свекровушка* — *свекровище*. Обрастая суффиксами *-ушк-*, *-ик-*, *-к-*, суффиксальные модификации нейтральных слов сохраняют отношение к денотату, но становятся субъективно-оценочными номинациями, выявляя эмоциональное отношение субъекта номинации к объекту. Общность корня и прозрачность мотивационных связей в каждой словообразовательной паре только подчёркивает различия окраски.

3. Модели с акцентированием обязательного коннотативного признака (положительная оценка, отрицательная оценка). Наименования родства с модификационными суффиксами, создающими оценку, имеют в семантической структуре коннотативные семы, входящие в лексическое значение как обязательный компонент. Эти семы также могут быть актуализированы в речи. Коннотативные семы иногда актуализируются именно в сочетании с ассоциативными. Например:

Папочка дал денюжек! Ура! (актуализируется положительная оценка).
Ты спроси у бати. — У пахана? Он тут не рубит (актуализируется отрицательная оценка).

Где сеструха твоя? — Моя сестрёнка скоро придёт (актуализируется положительная оценка, ласковость слова *сестрёнка* в противовес нейтральному для собеседника, но воспринятому как отрицательное, грубое *сеструха*).

Братик пока не вырос, я ему был и папа, и мама (у слова *братик* актуализируются признак «младший возраст» и положительная оценка); ср.: *Братик придет завтра. — У тебя есть младший брат? — Он старший, но я зову его только братик* (актуализируется только положительная оценка).

Я на бабуку не отзываюсь, только на бабулю! (актуализируются в противопоставлении отрицательная и положительная оценка).

Лексико-семантическое варьирование наименований родства не сводится только к актуализации отдельных концептуальных, коннотативных и ассоциативных сем, но включает также модели нейтрализации некоторых сем (*отец* вместо *отчим*, *мама* вместо *свекровь*, *брат* вместо *сводный брат* и т. д.). Нейтрализация означает не полный вывод семы из семантической структуры, но лишь перемещение на периферию, поскольку в сознании говорящего этот семантический признак всё же сохраняется, т. е. языковое значение слова остаётся неизменным.

Нейтрализация дифференциального признака в чистом виде встречается при замещающем употреблении наименований, противопоставленных по одному дифференциальному признаку. Именно этот дифференциальный признак перемещается на периферию семантической структуры.

Нейтрализация дифференциального признака приводит к употреблению термина кровного родства вместо существующего термина свойства: *мать* (*мама*) вместо *свекровь*, *отец* вместо *свёкор*. Как уже говорилось, в быту существует традиция приравнивания свойственного родства к кровнородственному. Это находит отражение в диалектных словарях, но не фиксируется в словарях литературного языка. У слов *мать*, *отец*, *мама*, *папа*, *тятя*, *батя* и т. д. значений «свекровь» и «свёкор» в словарях литературного языка не отмечено. Это явление свойственно только народно-разговорной речи.

При этом речь идёт не о возникновении в современной разговорной речи семантических дериватов *мама* (*мамонька* и т. д.) «свекровь», *отец* (*батя*, *папа*, *тятя* и т. д.) «свёкор», а именно о лексико-семантическом варьировании, так как семная структура наименования остаётся неизменной, но дифференциальный признак «кровное родство» перемещается на периферию. Дифференциальный признак «родство по браку», находящийся в отношениях

дизъюнкции с признаком «кровное родство», не появляется, т. е. факт кровного родства становится незначимым. Возникает это варьирование вследствие замещающей функции самого денотата по принципу «после перехода в новую семью мать мужа замещает мою родную мать, поэтому её называю *мама*». Таким образом, языковое значение слова *мама* остаётся прежним.

В современном обществе традиция перехода женщины после свадьбы в семью мужа утрачена, то есть не происходит замещения кровных родственников. Вследствие этого разрушается языковая традиция обращения к родителям мужа *мама* и *папа*, городская молодёжь обычно называет родителей супруга по имени и отчеству. Например, последовательно противопоставляются наименования родства и свойства в высказываниях:

*Свекровь просит называть её **мама**, а я не могу.*

*Свёкор сердится, что я его по имени-отчеству зову, говорит: “Как в школе”, а я ему: “У меня **свой папа** есть”.*

В некоторых случаях обращения *мама* и *папа* относятся не только к родителям мужа со стороны невестки, но и к родителям жены со стороны зятя, что не является характерным для патриархальной семьи, и в диалектных словарях значений «тёща» у слова *мама* (*мать, мамонька* и т. д.) или «тесть» у слова *отец* (*батя, папа, тятя* и т. д.) не зафиксировано. Например:

*Дима [муж] моей маме говорит: “Вы, **мама**, не вмешивайтесь, мы разберёмся”. А я ему: “Ты чё как в деревне?”.*

Это означает, что такое употребление характеризует переходный этап от патриархальной семьи к современной, этап равноудалённости молодой семьи от родителей с той и с другой стороны при сохранении традиционных патриархальных обращений. Сохранение подобных обращений поддерживается существованием особой модели семантического словообразования, при которой термины родства используются как обращения к посторонним людям, не родственникам.

К этой же модели нейтрализации можно отнести употребление слов *отец/папа* вместо *отчим*, *мать/мама* вместо *мачеха*, в которых нейтрализуется признак «родство по брачной связи одного из родителей», по той же причине замещения одного человека другим. Такое употребление также вполне традиционно:

*Я его с детства **отцом** зову, пусть и не родной.*

*Не знаю, его дети меня **мамой** называть не хотят, а как ещё? Так обычно называют. Мачеха — грубо, обидно. По имени, наверное, будут... А может ещё привыкнут.*

Отметим, что такое употребление свойственно только при осознании личного родства (чаще при отсутствии кровного родителя, который замещается родственником по браку с другим родителем), в противоположных случаях употребляются *мачеха / жена отца* или *отчим / муж матери*.

Относительно слов *пасынок* и *падчерица* следует отметить, что они не употребляются в быту вовсе, за исключением случаев, когда необходимо подчеркнуть отсутствие кровного родства. Таким образом, их употребление всегда связано с актуализацией признака «родство по браку с одним из родителей». При отсутствии актуализации такие наименования не нужны, и они последовательно заменяются наименованиями *сын* и *дочь* (или их синонимами), у которых нейтрализован признак «кровное родство». Поддерживается это семантическими дериватами *сын* и *дочь*, использующимися в качестве обращений к посторонним людям, не родственникам, а также возможностью называть ребёнка просто по имени. Аналогично используются термины *сводный брат / сводная сестра, единокровный, единоутробный брат / единокровная, единоутробная сестра*, противопоставленные терминам *(полнородный) брат / (полнородная) сестра*.

Приёмные родители в речи всегда называются просто *мамой* и *папой*, а приёмные дети — *сын* и *дочь*, т. е. признак «юридическое / кровное родство» нейтрализуется постоянно, остаётся важным только для документов юридического или медицинского характера.

Нейтрализация дифференциальных признаков с одновременной актуализацией ассоциативного признака встречается у широко употребляемых наименований с такими ассоциативными признаками, которые являются общими для большинства говорящих на данном языке, т. е. практически входят в ядро значения. Например, *мама* и *папа* актуализируют признак «забота» с одновременной нейтрализацией дифференциальных признаков «пол», «свойство родителя», «родство в первом поколении» и т. д. (практически всего ядра):

*Братик пока не вырос, я ему был и **папа**, и **мама**.*

Или:

*Он мне не муж, а давно уже **брат**,*

в слове *брат* актуализируют признак «близкий человек» и «отсутствие сексуальных отношений» с одновременной нейтрализацией дифференциальных признаков «кровное родство», «родство в первом поколении» и т. д. Такое речевое варьирование наиболее близко подходит к семантическому словообразованию.

Можно сделать вывод, что слова-наименования родства подвержены лексико-семантическому варьированию, не нарушающему тождества слова. Основой для выделения разных моделей лексико-семантического варьирования может служить тип актуализирующей семы, обязательной или факультативной. Процесс актуализации отдельных семантических признаков часто выступает в единстве с процессом нейтрализации других признаков.

Olga Nikolenko

Актуализация семов в вариантах мовных wyразу
(na materiale назв pokpewieńctwa)

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest problemowi realizacji w mowie wariantów leksykalno-semantycznych wyrazów oznaczających pokrewieństwo. Materiał do analizy stanowiły zapisy ludowej mowy ustnej — najbardziej zmiennej części narodowego języka rosyjskiego. Wariantowość leksykalno-semantyczna przejawia się w modelach aktualizujących poszczególne semy konceptualne, konotacyjne i skojarzeniowe, dotyczy również modeli z neutralizacją niektórych semów.

Olga Nikolenko

Semes actualization in spoken word variants
(based on kinship names)

Summary

The article focuses on the issue of speech realization of the lexico-semantic variations of words signifying kinship. The material for analysis consisted in records of folk speech — the most variable part of national Russian language. The lexico-semantic variance manifests itself in models actualizing particular conceptual, connotative and associative semes as well as refers to the models with neutralization of certain semes.

Agnieszka Gasz

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Polskie i rosyjskie czasowniki fizjologiczne związane z mechaniczną obróbką pokarmu

Jedzenie zalicza się do naturalnych czynności życiowych leżących u podstaw „piramidy ludzkich potrzeb”¹. Na pierwszy rzut oka aktywność ta może się wydać sprawą dosyć prozaiczną. Bez zaspokojenia elementarnych potrzeb pokarmowych człowiek nie może jednak prawidłowo funkcjonować ani podejmować innych działań.

W literaturze językoznawczej poświęconej kulinariom i konsumpcji dominują opisy słownictwa z zakresu nazw potraw, napojów oraz produktów spożywczych. Kulinarium można bez wątpienia uznać za dziedzinę stosunkowo dobrze już przebadaną². Natomiast kwestie czynności odnoszących się do sfery konsumpcji są podejmowane w studiach lingwistycznych stosunkowo rzadko, zwykle na tle innych spraw. W obszarze badań nad językiem poza cząstkowymi opracowaniami wyraźnie brakuje systematycznych opisów dotyczących czynności jedzenia w jej prymarnym — fizjologicznym znaczeniu³.

---

¹ Zob. szerzej: A. Masłow: *Motywacja i osobowość*. Przeł. J. Radzicki. Warszawa 2006, s. 63—64.

² Zob. przykładowo: M. Witaszek-Samborska: *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*. Poznań 2005; I. Łukaszuk: *Rosyjskie nazwy kulinariów na tle języków słowiańskich*. Białystok 2005; J. Kur-Kononowicz: *Badania z zakresu nazw potraw w języku polskim i rosyjskim*. W: *Świat Słowian w języku i kulturze*. Red. E. Komorowska, D. Dziadosz. Szczecin 2010, s. 138—150.

³ Przenośne znaczenia leksemów motywowanych czynnością jedzenia i picia zasługują z pewnością na odrębne opracowanie. Zagadnienia te podejmowała m.in. Anna Krzyżanowska. Zob. A. Krzyżanowska: *Wyrażenia metaforyczne motywowane czynnością spożywania pokarmów (w języku polskim i francuskim)*. „Poradnik Językowy” 2003, nr 4. Metafory gastronomiczne były również przedmiotem zainteresowania Olgi Dormidontowej. Zob. O.A. Дормидонтова: *Гастрономическая метафора как средство концептуализации мира*. АКД. Тамбов 2011.

Prezentowany szkic stanowi próbę charakterystyki polskich i rosyjskich czasowników fizjologicznych sfery żywienia związanych z etapem obróbki pokarmu, reprezentatywnych dla dyskursu „o jedzeniu” oraz „przy jedzeniu” (według terminologii Waldemara Żarskiego)⁴. Badanie prowadzone na materiale wybranym ze źródeł leksykograficznych, tekstów literatury pięknej oraz tekstów prasowych ma na celu wykrycie ważniejszych osobliwości semantycznych oraz składniowych czasowników danej grupy semantycznej⁵.

W analizie językoznawczej czasowników dotyczących wieloetapowej czynności nazywanej jedzeniem konieczne jest uwzględnienie czynników ekstraklingwistycznych, takich jak: etap fizjologiczny czynności, rodzaj spożywanego pokarmu, który zarazem warunkuje sposób jego pobierania, oraz udział odpowiednich narządów anatomicznych. Jeśli bowiem porównać bazowy czasownik fizjologiczny odnoszący się do sfery żywienia *jeść* (ros. *есть*) oraz bogatsze treściowo wyrazy (hiponimy) *gryźć* (ros. *грызть*) czy *żuć* (ros. *жевать*), można z pełnym przekonaniem stwierdzić, że pierwszy z nich w sposób ogólny nazywa wieloetapową czynność, a kolejne reprezentują konkretny etap tejże czynności poprzedzający połykanie. Aby zatem przeprowadzić charakterystykę czasowników sfery żywienia⁶, należy wyodrębnić poszczególne „kadry” czynności jedzenia. W tym artykule postaram się skupić uwagę na sytuacji pobierania oraz mechanicznej obróbki pokarmu i jej leksykalnych eksponentach w języku polskim i rosyjskim.

Pokarm pobierany przez człowieka i zwierzęta z reguły ma konsystencję, która nie pozwala na bezpośrednie jego wykorzystanie przez komórki ustroju, dlatego musi on być uprzednio poddany mechanicznej przeróbce, polegającej

⁴ Zob. W. Żarski: *Książka kucharska jako tekst*. Wrocław 2008, s. 16.

⁵ Definicje analizowanych wyrazów wraz z przykładami użycia wybrano ze słowników, które w tekście opatrzone odpowiednio skrótami: CDHB — L. Iordanskaja, S. Paperno: *A Russian-English Collocational Dictionary of the Human Body*. Ed. R.L. Leed. Ohio 1996. Online: <http://russian.dml.cornell.edu/body/accented/index.htm> (data dostępu: 15.09.2014); ISJP — *Inny słownik języka polskiego*. Red. M. Bańko. Warszawa 2000; SJP — *Słownik języka polskiego PWN*. Online: <http://sjp.pwn.pl>; WSJP — *Wielki słownik języka polskiego*. Online: <http://www.wsjp.pl>; ЭСС — *Экспериментальный синтаксический словарь. Русские глагольные предложения*. Red. Л.Г. Бабенко. Москва 2002; ТМС — Т.Г. Никитина: *Молодежный сленг. Толковый словарь*. Москва 2007; БТС — *Большой толковый словарь русского языка*. Red. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург 2008; ТСРГ — *Большой толковый словарь русских глаголов*. Red. Л.Г. Бабенко. Москва 2011. Źródłem przykładów pochodzących z tekstów literackich i prasowych były korpusy językowe: NKJP — *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Online: <http://nkjp.pl/> (data dostępu: 15.09.2014); НКРЯ — *Национальный корпус русского языка*. Online: <http://www.ruscorpora.ru/> (data dostępu: 15.09.2014). Przykłady pochodzące z Internetu oznaczono skrótem — Int./Инт.

⁶ Zob. szerzej: A. Gasz: *W sprawie klasyfikacji czasowników fizjologicznych sfery jedzenia i picia (na materiale języka polskiego i rosyjskiego)*. W: *Gramatyka a tekst*. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2014, s. 177–178.

na rozdrobnieniu cząstek w trakcie gryzienia i żucia⁷. Czasowniki fizjologiczne sfery żywienia wykazują w związku z tym cechy zbliżone do czasowników oznaczających czynności fizyczne skierowane na obiekt (por. *szarpać mięso widelcem* — *szarpać/gryźć mięso zębami*). Ich cechą charakterystyczną jest jednak to, że w funkcji instrumentu występują części ciała subiekta⁸, np. w wypadku czasownika *gryźć* są to zęby, a czasownika *dziobać* — dziób.

W klasyfikacji angielskich i rosyjskich czasowników konkretnych czynności fizycznych opracowanej przez Jelenę Abramową zostało wyróżnionych pięć grup ze względu na sposób oddziaływania na obiekt. Znalazły się wśród nich również takie czasowniki fizjologiczne (глаголы физиологического действия), jak: *to nibble* ‘откусывать’ (ogryzać, skubać), *to chew* ‘жевать’ (żuć), *to bite* ‘кусать’ (gryźć), *to sip* ‘потягивать, отпивать’ (pić małymi łykami). Abramowa zaproponowała dla tej grupy następującą reprezentację semantyczną: ‘субъект, используя зубы, губы и язык, совершает определенные манипуляции с едой’ (subiekt za pomocą ust, zębów i języka poddaje pożywienie określonym działaniom mechanicznym)⁹.

W *Экспериментальном словнику складниовым* pod redakcją Ludmiły Babienko wyodrębniono z kolei następujące modele mieszane:

субъект — предикат физиологического действия и раз-
деления — объект

‘человек или живое существо в процессе еды разделяет, размель-
чает пищу во рту зубами’ (ЭСС) (człowiek lub istota żywa w trakcie
jedzenia rozdrabnia pożywienie zębami)

субъект — предикат физиологического действия и от-
деления — объект

‘человек или живое существо ест что-л., обгрызая его со всех сто-
рон или с краев, и в процессе еды, кусая зубами, отделяет что-л. от
чего-л.’ (ЭСС) (człowiek lub istota żywa je coś, ogryzając to zębami
ze wszystkich stron, oraz oddziela coś od czegoś, gryząc to w trakcie
jedzenia zębami)

Pierwszy z wymienionych modeli dotyczy rozdrabniania pokarmu w jamie ustnej. Sytuację tę werbalizują czasowniki *жевать* (żuć) oraz *разжевывать* (przeżuwać). Drugi model opisuje sytuację oddzielania kęsów pożywienia, które podlegają dalszej obróbce (rozdrabnianiu) w jamie ustnej. Schemat ten

⁷ Zob. *Anatomia i fizjologia człowieka*. Red. W. Sylwanowicz. Warszawa 1970, s. 164.

⁸ Zob. *Лексико-семантические группы русских глаголов*. Red. Э.В. Кузнецова. Иркутск 1989, s. 67—68.

⁹ Zob. Е.Н. Абрамова: *Глаголы активного действия в русском и английском языках*. Челябинск 2011, s. 51.

zilustrowano czasownikami: *глотать* (ogryzać), *грызть* (gryźć), *обгладывать* (ogryzać), *обгрызать* (ogryzać, obgryzać), *обкусывать* (obgryzać, ogryzać), *объедать* (objadać, nadżerać), *сгрызать* (gryźć).

W przywołanej pozycji wśród kilku leksykalnych wariantów bazowego modelu zdań odzwierciedlających sytuację czynności fizjologicznej: субъект — предикат физиологического действия — объект (subiekt — predykat czynności fizjologicznej — obiekt) jako pierwszy odnotowano model o znaczeniu ‘человек или живое существо дает организму питательные вещества (еду, пищу), необходимые для его нормальной жизнедеятельности, пережевывая и глотая пищу’ (człowiek lub istota żywa dostarcza organizmowi niezbędnych do życia substancji, przeżuając i połykając pożywienie). Wyróżniony model ilustrują leksemy: *глотать*, *проглатывать*, *есть*, *жрать*, *завтракать*, *закусывать*, *клевать*, *кормиться*, *кушать*, *лакомиться*, *наглотаться*, *наедаться*, *насыщаться*, *обедать*, *объедаться*, *отъедать*, *перекусывать*, *полдничать*, *пробовать*, *ужинать*, *хлебасть*, *щипать*. Jak widać, znalazły się tutaj obok siebie czasowniki o różnych motywacjach. Jedne oznaczają jedzenie w ogóle (ludzi lub zwierząt: *есть*, *щипать*), a inne wskazują na poszczególne etapy fizjologiczne (połykanie, określanie smaku: *глотать*, *пробовать*). Są tu wyrazy wskazujące nie tylko na zaspokojenie elementarnych potrzeb pokarmowych, lecz także na czerpanie przyjemności (zwłaszcza smakowej) z jedzenia (*лакомиться*) oraz na ilość spożywanego pokarmu (*объедаться*), porę posiłku (*ужинать*) czy też rolę odpowiednich organów anatomicznych w konsumpcji (*клевать*). Czasownik *щипать* (skubać) ‘отрывая с помощью губ, клюва, съедать’ (BTC), ‘есть (съесть) что-л. защемляя и отрывая периодически кусочки пищи (обычно от чего-л. целого, целостного) с помощью клюва или рук’ (ТСРГ) oznacza specyficzny sposób jedzenia zwierząt: ptaków lub ssaków. Definicje zaczerpnięte ze słowników objaśniających języka rosyjskiego ujawniają jednocześnie znaczenie oddzielania części pokarmu za pomocą przystosowanych do tego organów, na co wskazuje drugi z przywołanych wcześniej modeli mieszanych. Znaczenie oddzielania kawałków pożywienia może również implikować wyraz *клевать* ‘dziobać’, który w *Экспериментальном словнике складниowym* przytoczony jest jako ilustracja modeli obrazowych (przenośnych) ‘человек ест что-л. в небольшом количестве, неохотно, маленькими кусочками, подобно тому как птицы понемногу отщипывают клювом пищу’ (człowiek je coś w niewielkich ilościach, podobnie jak robią to ptaki, dziobiąc pożywienie). Omawiana pozycja nie uwzględnia ponadto tak charakterystycznych czasowników odnoszących się do etapu wprowadzania i obróbki pokarmu, jak: *сосать* ‘ssać’ czy *лизать* ‘lizać’.

Na podstawie przeglądu wybranych źródeł leksykograficznych nasuwa się wniosek, że bogatej i różnorodnej leksyki czasownikowej dotyczącej sfery żywienia nie jest wcale łatwo jednoznacznie zakwalifikować zależnie

od przyjętych kryteriów podziału oraz stopnia ich uszczegółowienia. Ogólny schemat „przekroju” semantycznego czasowników związanych z mechaniczną obróbką pokarmu obejmuje bezsprzecznie kilka podstawowych elementów. Subiektem rozważanej czynności fizjologicznej jest istota żywa (człowiek lub zwierzę), a obiektem — pożywienie. Rodzaj spożywanego pokarmu determinuje zarazem sposób jego pobierania i dalszej obróbki. W treści omawianych czasowników zawiera się znaczenie instrumentu. W tym wypadku są to organy anatomiczne jamy ustnej: szczęki, dziąsła, zęby, język, wargi — u ludzi, a dziób, pysk lub ssawka — u zwierząt. Rozpatrywane leksemy zawierają więc także informację o miejscu realizacji czynności ograniczonym do przestrzeni jamy ustnej/gębowej subiektu. Mając na uwadze wymienione cechy semantyczne, przeprowadzę próbę analizy danej grupy czasowników w celu wydobycia podstawowych różnic w znaczeniu poszczególnych wyrazów oraz wykrycia podobieństw i ważniejszych różnic międzyjęzykowych. Biorąc pod uwagę etap fizjologiczny czynności nazywanej jedzeniem, do najbardziej reprezentatywnych czasowników związanych z sytuacją pobierania (wprowadzania) i obróbki pokarmu można z pewnością zaliczyć wyrazy: *ssać / сосать, lizać / лизать, gryźć / грызть, кусать, ogryzać / глотать, żuć / жевать, chrupać / хрюпать, dziobać / клевать, skubać / щипать*.

Czasownik *ssać / сосать* oznacza czynność człowieka lub innych ssaków polegającą na wciąganiu płynów za pomocą warg i języka, np. *Dziecko przestało płakać i zachłannie ssalo pierś matki. Niemowlę ssalo mleko z butelki* (ISJP); *С. из соски. С. сок через соломинку. С. грудь матери* (БТС). Słownikowe przykłady użycia pokazują, że wyraz ten najczęściej przyłącza nazwy pokarmów płynnych lub napojów (*mleko, sok*), a także nazwy narządów anatomicznych wydzielających mleko (*pierś / грудь*) oraz nazwy utensyliów kuchennych, czyli pojemników, z których zasysany jest płyn, np. *z butelki, через соломинку*. Analizowany materiał nie poświadcza połączeń rozpatrywanego czasownika z nazwami narządów anatomicznych człowieka uczestniczących w ssaniu.

Rozważana czynność może ponadto dotyczyć sytuacji zasysania płynnej zawartości pokarmów stałych (soku lub miększu owoców, łydgy, szpiku kości itp.), np.: *Więc począł zrywać rosnące obok krągłe łydgi grążeli i wysysał je chciwie* (H. Sienkiewicz: *Ogniem i mieczem*); *Он начал обрывать и грызть сочные, мясистые листья растений* (Г. Сенкевич: *Огнем и мечом*). Przywołane przykłady ilustrują ciekawą i zasługującą na odrębne opracowanie kwestię czasowników fizjologicznych sfery żywienia w przekładzie. Tekst oryginału opisuje sytuację „chciwego wysysania soku z łydgy grążeli”, natomiast w rosyjskim tłumaczeniu odbieramy ją jako „gryzienie soczystych liści”.

Ssanie to także jeden z możliwych sposobów obróbki pokarmów stałych. Omawiana metoda konsumpcji polega na trzymaniu w ustach landrynek, tabletek itp. oraz stopniowym rozpuszczaniu, rozmiękczeniu ich w ślinie z udziałem języka, co również wskazuje na znaczenie mechaniczno-chemicznej

fragmentacji, np. *Obaj ssaliśmy pastylki, a delikatny zapach mięty snuł się przyjaźnie wokół nas* (ISJP); *С. леденец. С. таблетку. С. сухарь* (BTC).

W wypadku owadów wciąganie płynnych substancji odżywczych (nektaru, krwi) zachodzi z udziałem przystosowanych do tego celu aparatów gębowych, np. ssących u motyli czy kłująco-ssących u komarów¹⁰, por.: *Samice tych owadów [komarów] ssą krew zwierząt stałocieplnych, a niektóre owadów, ponieważ do powstania jaj w jajnikach wymagają odżywiania się krwią określonych gatunków zwierząt* (Int.); *Бабочка, пчела сосет сок из цветов своим хоботком. Комар кровь сосет* (BTC).

Słowo *lizać / лизать* w odniesieniu do sfery konsumpcji oznacza natomiast czynność przesuwania wysuniętym językiem po powierzchni obiektu jadalnego o konsystencji stałej, półpłynnej bądź płynnej. Rozważany sposób wprowadzania pokarmu, polegający na podbieraniu go językiem, dotyczy człowieka oraz zwierząt (głównie ssaków), np.: *lizać lizaka, loda* (WSJP); *Л. мороженое. Кот лизет разлитое молоко. Л. сметану* (BTC). Lizanie to zatem specjalne działanie dotykowe implikujące styczność języka z pożywieniem w celu pochłonięcia pokarmu, np. *Lizali szybko lody patrząc sobie w oczy*. (T. Konwicki: *Kronika wypadków miłosnych*); *Они торопливо уплетали мороженое, глядя друг другу в глаза* (Т. Конвицкий: *Хроника любовных происшествий*). W przytoczonym przykładzie wyrażenie *lizać lody* zostało przetłumaczone jako *уплетать мороженое*, a więc z użyciem potocznego czasownika ogólnej konstatacji zamiast bogatszego treściowo wyrazu *лизать*. W przypadku zastosowania hiperonimu *jeść lody / есть мороженое* oraz jego ekspresywnych wariantów (*pochłaniać, уплетать* itp.) informację na temat możliwych sposobów wprowadzania potrawy wnioskuje się z kontekstu. Lody „na patyku” czy te w waflowym kubeczku można nie tylko lizać, ale także ssać lub gryźć. Natomiast te podawane w szklanym pucharku wprowadza się nie językiem, lecz łyżeczką, a więc za pomocą przyborów stołowych.

Wielki słownik języka polskiego jako ilustrację przykładowych połączeń wyrazowych odnotowuje wyrażenie *lizać językiem*, w którym występuje nazwa organu anatomicznego, umożliwiającego realizację rozważanej czynności. Zdaniem Macieja Grochowskiego, „quasi-instrument implikowany przez czasownik jest zazwyczaj wbudowany w jego znaczenie, tzn. w znaczeniu danego czasownika jest zawarte znaczenie określonej części ciała, a w związku z tym wyrażenie nazwy tej części ciała w zdaniu z danym czasownikiem jest nieuzasadnione — prowadziłoby do powtórzenia już zakomunikowanej informacji; np. *całować ustami, pić ustami, jeść ustami, lizać językiem* itp. W znaczeniach czasowników: *całować, pić, jeść* są zawarte *usta*, w znaczeniu czasownika *lizać* — *język*. Użycie nazw części ciała z takimi czasownikami jest dopuszczalne, jeśli nazwy te są uzupełnione jakimś dodatkowym określeniem,

¹⁰ Zob. T. Umiński: *Biologia*. Warszawa 1994, s. 89.

np. [...] *Jan je tort opuchniętą buzią, Jan pije herbatę zmarzniętymi ustami, Jan liże lody czubkiem języka* [...] *Jan gryzie mięso trzonowymi zębami* [...] *Jan chrupie orzechy przednimi zębami*”¹¹.

Informacja na temat części ciała w wypadku analizowanej klasy czasowników jest zatem przekazywana implicytnie, choć w niektórych kontekstach może mieć także formalne wyrażenie. W badanym materiale nie stwierdzono przypadków użycia czasownika *lizać* / *лизать* w połączeniu z nazwą organu anatomicznego. Na uwagę zasługuje natomiast zjawisko pewnego „przesunięcia” semantycznego, które polega na użyciu czasownika oznaczającego specyficzny sposób wprowadzania pokarmu w ogólniejszym znaczeniu ‘zjeść’ lub ‘wypić’. Jest ono spotykane w potocznym rejestrze zarówno polszczyzny, jak i ruszczyzny, por. *liznąć*, ‘zjeść odrobinę czegoś’ (SJP); *лизнуть* ‘выпить пива’ (TCMC).

W *Wielkim słowniku języka polskiego* wyróżnione są dwa fizjologiczne znaczenia słowa *gryźć*: ‘rozdrabniać zębami’, czyli ‘wbijać w coś zęby i oddzielać kawałki tego, rozdrabniając je’, oraz ‘kąsać’, tj. ‘wbijać zęby, żądlę lub inny narząd, zadając ból lub raniąc’. W pierwszym z wymienionych znaczeń odpowiada mu w języku rosyjskim czasownik *грызть*, ‘крепко сдавливая зубами, раздроблять крепкое, твердое; раскусывать’ (BTC) oraz *кусать*, ‘захватывая, сдавливая зубами, отделять небольшие куски чего-л.; откусывать’ (BTC). Wyrazy te oznaczają czynność człowieka lub zwierzęcia polegającą na wbijaniu zębów w pożywienie o konsystencji stałej i oddzielaniu kawałków tego pożywienia, a następnie rozdrabnianiu ich w ustach, por.: *gryźć bułkę, chleb, cukierki, czekoladę, jabłko, marchewkę, orzechy, pestki, słonecznik; pokarm; gryźć trawę, obrok, siano, ziarna* (WSJP); *Г. кость. Г. семечки, сухари. С хрустом грыз морковь, кусочек сахара; Кусать сахар* (BTC).

Leksemy te zakładają zatem aktywny udział zębów, za których pomocą najpierw następuje oddzielanie cząstek pokarmów twardych, a później dalsza ich obróbka w jamie ustnej. Weronika Telia wyraża opinię, że czasownik *кусать* ‘kąsać, gryźć’ implikuje łączliwość ze słowem *зубами* ‘zębami’, ponieważ czynność oznaczana przez odpowiedni czasownik nie może zachodzić bez udziału zębów¹². W analizowanych źródłach leksykograficznych odnajdujemy przykładowe połączenia *gryźć zębami* (WSJP); *грызть, разгрызать / разгрызть* *N_a зубами_i*, *кусать* [no Pf.] *N_a зубами_i* (CDHB). Jednak takie pleonastyczne użycia są dosyć rzadkie (wprowadzają one pewną nadwyżkę semantyczną). W przypadku czasowników opisujących sytuację gryzienia instrument z reguły występuje z jakimś dodatkowym określeniem, por. hasło *зуб* ‘zab’ (CDHB), np. *жевать молодыми, крепкими зубами, больно кусать твердое передним*

¹¹ M. Grochowski: *Nazwy części ciała jako argumenty predykatu*. „Studia Semiotyczne” 1974, nr 5, s. 170.

¹² Zob. В.Н. Телия: *Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость*. В: *Принципы и методы семантических исследований*. Ред. В.Н. Ярцева, Т.В. Колшанский, В.Н. Телия. Москва 1976, s. 262.

зубом. Warto również podkreślić, że czasownik *przegryźć* prymarnie odnoszący się do sytuacji mechanicznej obróbki pokarmu (rozrywania go zębami) może być używany w znaczeniu ‘zjeść coś naprędce, niewiele, zaspokajając pierwszy głód’ (SJP). Analogiczne zjawisko obserwuje się w wypadku rosyjskiego czasownika *перекусить*, ‘поестъ немного, слегка’ (BTC), por. też pol. *przekąsić*, ‘zjeść trochę dla zaspokojenia pierwszego głodu lub zjeść coś między regularnymi posiłkami’ (SJP).

Jeśli chodzi o drugie znaczenie czasownika *gryźć*, odnoszące się do zwierząt, np. *komary, pluskwy, psy, wszy gryzą* (WSJP), należy zwrócić uwagę na fakt, że definicja z przykładami użycia zarejestrowana w *Wielkim słowniku języka polskiego* nie rozgranicza funkcji obronnych oraz pokarmowych, por. *pies gryzie i wesz gryzie*. Niektóre ssaki i owady krwiopijne, np. nietoperze, wszy, komary, gryzą, aby się pożywić (definicja słownikowa koncentruje się na fakcie uszkodzenia ciała bez uwzględnienia pojęcia celu). Żeby wyssać krew, zwierzę za pomocą wyspecjalizowanych narządów musi się najpierw przebić przez powłoki skórne i tym samym skaleczyć ciało człowieka lub innego zwierzęcia, a więc ukąsić, por.: *Nietoperze wampiry żywią się krwią zwierząt i ludzi, którzy nie czują ukąszeń. Po nacięciu skóry ofiary, nietoperze „wstrzykują” w ranę swoistą truciznę znieczulającą, która powoduje drętwienie w miejscu ukąszenia. Dorosłych kąsają na ogół w palce u nóg, a dzieci są narażone na ataki tych latających ssaków w obrębie głowy* (Int.: TVN24); *Нетопыри кусали всех троух, но именно Рейневану один вцепился в волосы на лбу так, что совершенно заслонил глаза* (А. Сапковский: *Баиня шутов*). Warto odnotować, że w polszczyźnie są możliwe połączenia *komary gryzą* oraz *komary kąsają*, którym w języku rosyjskim odpowiada wyrażenie *комары кусают* lub bardziej ogólne — *комары едят*. Nie jest natomiast w tym kontekście akceptowalne użycie czasownika *грызть*, por. *комары грызут.

Czynność człowieka lub zwierzęcia polegającą na oddzielaniu zębami kawałków twardego pożywienia werbalizują czasowniki *ogryzać/obgryzać* ‘gryząc, objeść coś ze wszystkich stron’ (SJP), którym w języku rosyjskim odpowiada wyraz *глодать* ‘грызть, обкусывая со всех сторон мякоть’ (BTC). Ogryzaniu podlega pożywienie pochodzenia zwierzęcego oraz roślinnego, np. *ogryzać kość, kości, udko, mięso z kości; drzewa z kory, korę* (WSJP); *Г. кость, кости (обычно о собаке или человеке). Зайцы гложут кору. Кот глодал рыбий хвост* (BTC).

Sytuację gryzienia twardego albo kruchego pokarmu, które może powodować powstawanie specyficznych odgłosów, w polszczyźnie oddaje czasownik *chrupać* ‘gryźć coś twardego lub kruchego, wydając przy tym charakterystyczne dźwięki’, np.: *gryzienie, konie chrupały coś; chrupać chipsy, ciasteczka, grzanekę, herbatniki, jabłko, kapustę, kukurydzę, marchewkę, migdały, ogórka, orzeszki, paluszki, pierniki, popcorn, rzodkiewki, salate, suchary; obrok, owies; chrupać zębami* (WSJP). Jego rosyjskim odpowiednikiem

jest wyraz *хрупать*, ‘есть, раскусывая, разгрызая или разжевывая с хрустом’, *Х. леденцы, орехи* (БТС). W znaczeniu tych wyrazów ujawnia się zatem charakterystyka dźwiękowa. Maciej Grochowski proponuje następującą eksplikację wyrażenia *Х хруpie*: ‘Х wydaje takie dźwięki, których nie mogą wydawać ludzie, jeśli czegoś nie gryzą’. Pewne dźwięki mogą zatem powstawać tylko w trakcie wykonywania określonych czynności. Z faktu, że dana czynność ma miejsce, nie wynika jednak, że towarzyszy jej wydawanie dźwięków¹³. Podane wcześniej słownikowe przykłady użycia pokazują, że jest to czynność typowa nie tylko dla ludzi. „Chrupanie — jak podkreśla Paweł Nowak — jest cechą przede wszystkim gryzoni (myszy, chomików)”¹⁴. Wobec tego zdanie *Zosia хруpie орехи* stanowi przykład animalizacji, czyli przypisywania człowiekowi charakterystycznego dla niektórych gatunków zwierząt sposobu obróbki pokarmu, por. *Вивіорка хруpie орехи*; *Лошади у кормушек хрупали овес* (В.Я. Шишков: *Ватага*); *Хочу пить с тобой пиво, хрупать чипсы и смотреть телик* (Инт.). W *Wielkim słowniku języka polskiego* nie uwzględniono tego „zwierzęcego” aspektu w kwalifikacji tematycznej wyrazu *chrupać*, obejmującej ‘codzienne życie człowieka — jedzenie i jego przygotowanie — czynności związane z jedzeniem’ (WSJP). W obu językach dany czasownik bywa ponadto używany w ogólniejszym znaczeniu ‘jeść’, por.: *To idę do domu i coś sobie jeszcze schrupię przed zaśnięciem* (M. Musierowicz: *Pulpecja*); *Понимаю, что происходит, поэтому иду хрупать салат и курицу* (Инт.). W rozpatrywanym materiale nie odnotowano przykładów użycia tego czasownika w połączeniu z nazwą narządu anatomicznego.

Sytuację stopniowego rozdrabniania i rozmiękczenia pożywienia w ustach albo w pysku (u zwierząt) werbalizuje czasownik *žuć* ‘gryźć coś powoli, obracając w ustach’ (SJP), któremu w języku rosyjskim odpowiada wyraz *жевать* ‘размельчать, разминать пищу во рту’, *Ж. кусок хлеба. Лошадь жует сено. Ж. губами, ртом* (делать жевательные движения) (БТС). Odnotowane definicje wskazują na charakterystyczne ruchy narządów jamy ustnej: warg, szczęk, zębów, dziąseł i języka, por.: *Мочыла в млеку кавалеk хлеба i žула go беззубными дігiслами* (O. Tokarczuk: *Prawiek i inne czasy*); *Даже в сумерках кельи было видно, как двигаются его челюсти, он жевал деснами* — зубов у него не было вовсе (Ю.П. Герман: *Россия молодая*). Warto przy okazji odnotować, że w pozycji podmiotu przy czasowniku związanym z obróbką pokarmu mogą występować nazwy narządów jamy ustnej odpowiedzialnych za realizację określonych działań mechanicznych nad konsumowaną żywnością, np.: *Niebieskie oczy mrużyły się jeszcze w pieszczotliwym uśmiechu, ale kościste*

¹³ Zob. M. Grochowski: *Wyrażenia percepcji słuchowej*. W: Idem: *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrazów językowych*. Warszawa 1993, s. 82.

¹⁴ P. Nowak: „Świat kulturożerców” — metaforyczny obraz „strawy duchowej” w tekstach publicystycznych. W: *Pokarmy i jedzenie w kulturze. Tabu, dieta, symbol*. Red. K. Łeńska-Bąk. Opole 2007, s. 55.

szczęki żuły coś niecierpliwie i drobno, aż bielutki puch włosów poruszał się na skroniach, a wargi wyciągały się lekko pod wąsem, jakby chcąc uchwycić coś i skosztować ostrożnie samym brzegiem (Int.: J. Szczepański: *Koniec legendy*); **Челюсти мужа методически жевали. Зубы кусали, губы хватали, а челюсти жевали и дожевывали. И все это было приспособлено для поглощения яблочного пирога** (Int.: М.Н. Виноградова: *Ключик нашелся*). Tego rodzaju zabieg pozwala skupić uwagę na częściach ciała odpowiedzialnych za obróbkę pożywienia, przesuwając na dalszy plan kauzatora.

O specyficznych sposobach pobierania pokarmu przez zwierzęta informują czasowniki *skubać*₃ (ros. *щунать*) ‘o zwierzętach: chwytając pyskiem, dziobem trawę, liście, zerwać i jeść’ oraz *dziobać*₁ (ros. *клевать*) ‘o ptakach: uderzyć dziobem lub zjeść coś, chwytając dziobem’ (SJP). Pierwszy z wymienionych leksemów może zatem dotyczyć nie tylko ssaków, lecz także ptaków, np. *kozy, gęsi skubią trawę; коза, гусь щунлет траву*. Natomiast drugi odnosi się wyłącznie do ptaków, por.: *dziobać ziarno* (WSJP); *К. зерно, крошки хлеба* (BTC). W wypadku skubania mamy do czynienia z oddzielaniem części pożywienia (trawy, liści, owoców, mięsa itp.), które są następnie poddawane dalszej obróbce (przeżuwaniu). Dziobanie w zależności od rodzaju spożywanego pokarmu może opisywać dwie sytuacje. Drobne pożywienie (okruchy, ziarna, larwy itp.) jest chwytane i w całości wprowadzane do wola, gdzie podlega rozcieraniu. Natomiast pokarm, który nie może być pochłonięty w całości, np. duże owoce, mięso, ptak szarpie lub skubie, uderzając dziobem, aby oddzielić kawałki pożywienia, por.: ***Kruk skubał żebra, a potem wskoczył na kark jelenia. Tam pojadał sobie chyba z dziesięć minut...*** (NKJP: „Gazeta Wyborcza”); ***Бы-вает, что лиса притворяется мертвой и лежит как бездыханная, а когда к ней слетаются птицы, чтобы клевать трупное мясо, она ловит их и пожирает*** (А.П. Ладинский: *Последний путь Владимира Мономаха*).

Zarówno w języku polskim, jak i w rosyjskim czasowniki te w odniesieniu do ludzi wyrażają znaczenie ‘zjeść czegoś trochę, niewiele’ (animalizacja), np.: *Henryk popijał kawę z woskowanego kubka papierowego, zjadał doughnuta, Karolina skubała muffina, patrząc ni to na koleżankę, ni to w stół* (C. Karkowski: *Kamienna drabina*); *А нынешний Президент России щунлет булку в ожидании скромного ужина* (Б. Грищенко: *Посторонний в Кремле*); *Pałaszował zaciekle, popijając co chwila z kufla i perorując głośno, podczas gdy Grzegorz w pełnym skrepowania milczeniu ledwo dziobał coś niecoś z talerza* (W. Kowalewski: *Powrót do Breitenheide*); *А менерь Сапожников клевал орешки и спорил с собой* (М. Анчаров: *Самшитовый лес*).

Na podstawie przedstawionej próbki analizy polskich i rosyjskich czasowników fizjologicznych związanych z przysposabianiem pożywienia nasuwa się wniosek, że oznaczają one czynność człowieka lub zwierzęcia skierowaną na obiekt jadalny w celu spożycia go za pomocą przystosowanych do tego narządów anatomicznych. Rozpatrywane czasowniki (oprócz użyć

absolutnych) przyłączają zatem nazwy pokarmów stałych, napojów lub potraw (pół) płynnych (w bierniku), a także nazwy organów anatomicznych uczestniczących w różnego typu działaniach mechanicznych (w narzędniku).

Rodzaj potrawy determinuje sposób jej wprowadzania i dalszej preparacji za pomocą odpowiednich narządów anatomicznych. Potrawy o konsystencji stałej podlegają rozdrabnianiu i rozcieraniu głównie z udziałem zębów i języka. Z kolei napoje oraz potrawy półpłynne nie wymagają tak dokładnej obróbki. W obu wypadkach zachodzi jednak bezpośredni kontakt narządów jamy ustnej / gębowej z żywnością. Na aktywny udział zębów w oddzielaniu kawałków pokarmu wskazują wyrazy *gryźć / грызть, кусать, obgryzać / глодать*, a na udział pyska lub dzioba — *skubać / щипать*. Specyficzne ruchy zębów i języka powodujące dalsze rozdrabnianie pokarmu i mieszczanie go ze śliną są wpisane w znaczenie wyrazu *żuć / жевать*. Podbieranie potraw o konsystencji (pół) płynnej, a także rozpuszczanie stałych produktów spożywczych odbywa się z udziałem języka, którego znaczenie jest wbudowane w treść czasownika *lizać / лизать*. Zasysanie płynnego pożywienia zachodzi w przypadku ludzi za pomocą ust i języka, a w przypadku owadów za pomocą ssawki itp. Czynność ssania w przypadku ludzi może również polegać na rozpuszczaniu w ustach artykułów żywnościowych o konsystencji stałej.

Mechaniczna obróbka pokarmu to szczególny rodzaj działania dotykowego, wywołujący określone zmiany natury fizyczno-chemicznej pobieranego pożywienia. Spożywanie niektórych pokarmów wymaga rozdrabniania metodą gryzienia i żucia, a spożywanie innych wymaga lizania lub ssania. Te ostatnie czynności można uznać za szczególny przypadek relacji „całość — część”. Wydaje się bowiem, że i w tym wypadku obserwujemy specyficzny rodzaj fragmentacji (porcjowania) żywności za pośrednictwem wyspecjalizowanych narządów. Czasowniki oznaczające obróbkę pokarmu implikują zatem aktywny udział odpowiednich narządów. Instrument może mieć także formalne wyrażenie w nazwach anatomicznych przyłączanych przez czasowniki badanej grupy (zwykle w połączeniu z jakimś dodatkowym określeniem), np. *żuć kawałek chleba bezzębnymi dziąslami, сосать кровь панцирным хоботком*. Nazwy części ciała mogą być ponadto używane w funkcji podmiotu zamiast wyrazów oznaczających istoty, które dokonują określonych manipulacji na pobieranym pożywieniu (instrument za kauzatora), np. *szczęki żuły, зубы кусали*.

Omawiane w niniejszym artykule polskie i rosyjskie czasowniki dotyczące obróbki pokarmu realizują identyczny w ogólnym zarysie schemat składniowy: SUBIEKT_(CZŁOWIEK/ZWIERZE) — PREDYKAT FIZJOLOGICZNEJ OBRÓBKİ ŻYWNÓŚCI — OBIEKT_(NAZWA POKARMU) — INSTRUMENT_(NAZWA CZĘŚCI CIAŁA). Dwa ostatnie elementy mają charakter fakultatywny. Rozpatrywany materiał badawczy ukazuje jednak wyraźną tendencję do przyłączania przez badane tu czasowniki nazw konkretyzujących rodzaj pożywienia. Najistotniejsze różnice międzyjęzykowe, jakie ujawniły się w trakcie analizy, dotyczą wyrazów *gryźć* i *kąsać*. Znaczenie

wbijania zębów w pożywienie, oddzielania go i rozdrabniania wyrażają w języku rosyjskim dwa czasowniki: *зрызть* oraz *кысамь*₂ ‘gryźć’. Natomiast wyrazy *кысамь*₁ ‘kąsać’ odnoszą się do sytuacji, gdy zwierzę wbija zęby lub inny narząd w ciało ofiary, raniąc ją lub zadając jej ból. Źródła leksykograficzne nie rozróżniają jednak w tym wypadku możliwych funkcji kąsania zwierząt: obronnej oraz pokarmowej.

Spośród czasowników prymarnie odnoszących się do sytuacji mechanicznej obróbki pokarmu niektóre mogą także wyrażać bardziej ogólne znaczenia: ‘z/jeść’ (*schrupać* / *хрупать*) oraz ‘zjeść odrobinę czegoś’ (*liznąć* / *лизнуть*, *przegryźć*, *przekąsić* / *непекыснуть*). Wyrazy oznaczające specyficzne sposoby jedzenia przez zwierzęta bywają również używane w odniesieniu do ludzi (animalizacja). Na powolne spożywanie przez człowieka niewielkich porcji pokarmu wskazują słowa *dziobać* / *клевать* i *skubać* / *цунать*. Natomiast o obróbce twardego pożywienia z towarzyszeniem charakterystycznych odgłosów informuje leksem *chrupać* / *хрупать*.

Poczynione tu obserwacje lingwistyczne mogą stanowić istotny przyczynek do dalszych, bardziej wnikliwych badań poświęconych polskim i rosyjskim czasownikom fizjologicznym sfery żywienia.

Агнешка Гаш

Польские и русские глаголы физиологического действия,
связанные с механической обработкой пищи

Резюме

Настоящая статья посвящается характеристике польских и русских глаголов физиологического действия, связанных с этапом механической обработки пищи. В ходе лингвистического анализа выявляются основные семантические компоненты значения глаголов рассматриваемой группы и указываются наиболее существенные межъязыковые сходства и различия между ними.

Agnieszka Gasz

Polish and Russian physiological verbs related to mechanic food processing

Summary

The theme of the article is the characteristics of Polish and Russian physiological verbs related to mechanic food processing. Research conducted on the material picked from lexicographic sources, belles-lettres and the press intends to detect significant semantic and syntactic particularities of verbs from the semantic group in question.

Анжела Едличко

Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова

Прагматика гастрономических номинаций в контрастивном освещении

Сложные и противоречивые процессы глобализации активно изменяют мир и затрагивают практически все сферы общественной жизни, внося невиданные по масштабам перемены. Однако еда с древних времен играет одну из самых важных ролей как в жизни отдельного человека, так и нации в целом. Не случайно процесс всемирной американизации, который коснулся не только политики, экономики, культуры и языков, связан с т. н. «кока-колонизацией» и «Макдональдизацией», что указывает на ведущую роль гастрономического кода культуры в распространении глобализации. Результатом глобализации является «делокализация продуктов питания»¹ и в результате этого происходит унификация (интернационализация) гастрономической лексики. Тем не менее, нельзя не согласиться с мнением, что кухня является «лучшим мировым глашатаем [...] самобытности в современном мире массовой культуры»², поэтому изучению её стоит уделять самое пристальное внимание.

Неотъемлемой частью современной «культуры питания» в каждой стране стал фаст-фуд. Исследованию прагматических особенностей гастрономической лексики, функционирующей в текстах на сайтах кафе быстрого питания, посвящена данная статья.

Пополнение лексического фонда в области гастрономии происходит с помощью заимствования новых слов из других языков, словообразовательной и семантической деривации. Фонд заимствованной гастрономи-

---

¹ Д.А. Шевлякова: *Доминанты национальной идентичности итальянцев*. Москва 2011, с. 444.

² Там же, с. 400.

ческой лексики, номинирующей различные понятия фаст-фуда, включает как в русском, так и в немецком языках ставшие интернациональными номинации из американского английского (*Биг-Мак* / *Big Mac*, *чизбургер* / *Cheeseburger*), японского (*суши* / *Sushi*), итальянского (*пицца* / *Pizza*, *паста* / *Pasta*), испанского (*паэлья* / *Paella*) и других языков.

В современном русском и немецком языках важную роль играют интернациональные словообразовательные элементы (как правило, греко-латинского происхождения). Такие аффиксы либо включены в заимствованные лексемы, либо присоединяются к автохтонным основам. Примерами могут служить слова с распространенными префиксами *био-* / *bio-* и *эко-* / *öko-*, получающими в контексте дополнительные положительные адгерентные коннотации. Это достигается различными способами, в т. ч. благодаря использованию англоамериканизмов (*интернет*, *дистрибьютор*) и положительно маркированных лексем (*экологически чистые*, *элитный*), например: **Биопродукты**, *био косметика*, *экологически чистые моющие средства из Франции оптом и в розницу (интернет магазин) от дистрибьютора*. **Эко еда** — *сушёные грибы, элитный мед, элитный иванчай, русские напитки...*

В немецком языке более распространен элемент *bio-*, который используется и как префикс (*Biobismittel*, *Bioprodukte*, *Bio-Äpfel*), и как отдельное слово (*Bio Kaffee*, *Bio Tee*, *Bio Müsli*). Однако следует отметить, что надпись *Bio* на продуктах все чаще становится маркетинговым ходом недобросовестных производителей и завышающих цены продавцов. Наверное, поэтому не зря компонент *Bio* стал анτισловом года в немецкоговорящей части Швейцарии в 2012 году³.

В русском языке при образовании гастрономических номинаций также используется продуктивный греч. префикс *анти-*, придающий существительным значение противоположности, противопоставления, ср.: *антисуши* (т. е. все блюда, которые подаются в России в японских ресторанах, но не относятся к блюдам японской кухни: пельмени, котлеты, жареный картофель, вареники, картофельное пюре и т. д.), *антикафе* (или т. н. тайм-кафе, тайм клуб, т. е. общественное заведение, где взимается поминутная или почасовая оплата за проведенное время, в стоимость посещения входят бесплатные угощения, развлечения и мероприятия).

Как известно, одним из отличительных признаков самобытности русского языка (в сравнении, например, с немецким) является довольно производительная категория диминутивности. Номинации с уменьшительно-ласкательными суффиксами несут в себе также положительное оценочное значение: *булочка, кусочек, ломтик, оладушек, огурчик, палочки, ложечка* и т. д. Диминутивы используются в прецедентных текстах, вы-

³ [http://de.wikipedia.org/wiki/Unwort_des_Jahres_\(Schweiz\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Unwort_des_Jahres_(Schweiz)) (дата обращения: 10.04.2013).

полная аттрактивную функцию, например: *Макфлури. Любовь с первой ложечки* (ср. с фразеологизмом «любовь с первого взгляда»).

Следует отметить, что аббревиация не является распространенным способом образования новой гастрономической лексики в области фаст-фуда. Это можно объяснить экстралингвистическими факторами, а именно, привлечением покупателя: клиент должен получить полную вербальную информацию наряду с разнообразной невербальной фото- или быстро сменяемой видео-символикой. Поэтому сложносокращенные наименования не должны отвлекать его от процесса выбора. К примеру, в немецком языке встречаются неполные аббревиатуры, номинирующие известное заведение (*McCafe*), наименование блюд (*N.Y. Beef Classic, BBQ Bacon Classic*), а также слоговая аббревиатура *goshi* (от англ. *go* 'идти' и япон. *sushi* 'суши'). Такое вегетарианское блюдо (и номинация) возникло в некоторых районах Германии как альтернатива рыбному *sushi* (ср. рус. *антисуши*, к которым относят русские блюда, предлагаемые в ресторанах японской еды).

Помимо словообразовательной деривации еще одним способом пополнения гастрономического вокабуляра является семантическая деривация, т. е. развитие в уже существующем слове нового значения или дополнительного оттенка значения на основе сходства вновь обозначаемого явления с явлением уже известным. Однако, как правило, исходная лексема трансформируется не только в содержательном отношении, но и в формально-структурном, образуя многочисленные дериваты или входя в состав словосочетания.

Так, к русским вариациям на тему итальянского ризотто можно отнести огромное количество словосочетаний, номинирующих новые блюда, придуманные российскими домохозяйками: *ризотто из гречки, ризотто по-русски или плов по-итальянски, очень ленивое ризотто по-русски, ризотто с сыром (с четырьмя сырами), простое ризотто из перловой крупы, перловое ризотто (или перлотто), ризоттированная паста с курицей* и др. Как видно из примеров, окказиональные наименования возникают за счет вовлечения в процесс деривации известных лексических единиц, имеющих отношение к области пищи.

Предлагая новый рецепт и новую окказиональную номинацию, посетительница одного из сайтов призывает не ломать голову над тем, что понять невозможно, а приступить к конверсии японских кулинарных технологий, приготовив японские суши чисто по-русски, адаптировав их к нашему менталитету. Речь здесь идет о таких блюдах как *суши по-русски, сладкие суши* (включающие рис с фруктами), *роллы из блинов* (с различными начинками — мясными, рыбными, сладкими) и др.

Презентационность и привлекательность продуктов и блюд достигается на сайтах кафе быстрого питания с помощью как невербальных, так и вербальных средств. К первым относятся красочные фото- и видеопре-

зентации блюд, событий, счастливых людей (детей, семей). Вербальная составляющая включает в себя различные лингвистические средства, также привлекающие внимание клиента.

Созданию позитивной эмоциональной оценки рекламируемых блюд способствуют прилагательные-интенсификаторы, содержащие положительную коннотацию, например: рус. *свежий, нежный, сочный, аппетитный, оригинальный, румяный, вкусный, отборный, большой*; нем. *saftig, fruchtig, echt, cremig, knusprig, lecker, herzhaf-lecker, gut, unwiderstehlich*. В текстах также используются прилагательные, имеющие нейтральные ингерентные коннотации (*натуральный, классический, молодой*), однако прагматика высказывания придает им определенный положительный коннотативный потенциал, эксплицируя сему «качество», ср.: рус. *Гранд Биф. Классический бургер*; нем. *Für Puristen: Unsere berühmte Tomatensauce und echter Mozzarella-Käse*.

Эффект доверия достигается также благодаря лексеме *специальный*, которая достаточно часто используется в русских текстах рекламы фаст-фуда, например: *Большой сандвич с двумя рублеными бифштексами из натуральной цельной говядины на **специальной** булочке «Биг Мак», запавленной луком, двумя кусочками маринованных огурчиков, ломтиком сыра «Чеддер», свежим салатом и **специальным** соусом «Биг Мак»*.

В немецких текстах употребляется большое количество прилагательных-композигов, первый компонент которых усиливает аттрактивное воздействие на клиента, сообщая дополнительную информацию о легкости, сочности, нежности продукта (*luftig-leicht, saftig-schokoladig, fruchtig-cremig, knusprig-dünn, luftig-locker, feurig-fruchtig*), например: *Erfrischende Buttermilch vereint sich mit saftigen Blaubeeren. Von dieser **fruchtig-cremigen** Kuchenspezialität sollte sich wirklich jeder eine Scheibe abschneiden. Und sogar das haben wir schon ...*

Прилагательные в сравнительной и превосходной степени (*beste, schönste, wichtigste, berühmteste*) выполняют в немецком тексте определенные прагматические функции и служат для интенсификации высказывания и аргументации, например: *Fast wie das Original — **nur besser**: Mozzarella und Tomaten auf Rucola mit Olivernöl und Balsamico-Creme*.

В текстах, посвященных фаст-фуду, активно используются причастия/деепричастия, относящиеся к гастрономической тематике (*жареный, прожаренный, пропаренный, панированный, запавленный, вспененный, украшенный / erfrischend, gegrillt, hausgemacht, belegt, gefüllt, überbacken, gehobelt, serviert, gerieben*), например: рус. *Вкусные, **обжаренные** в растительном фритюре и слегка **посоленные** палочки картофеля*; нем. *Luftig-leichter Teig **gefüllt** mit Nutella und **karamellisiert überbacken** mit Zucker*. Обращают на себя внимание антонимы с семами «температура» (*горячий чай — холодная кола*), «плотность» (*плотная пенка — нежный кофе*),

«размер» (большие креветки — кусочек (димиутив)), например: *Биг Тейсти. Это сэндвич с **большим**, рубленным бифитексом из 100% говядины на **большой булочке** с кунжутом. Особенный вкус сэндвичу придают три **кусочка** сыра «эмменталь», два **ломтика** помидора, свежий салат, лук и пикантный соус «Гриль».*

Использование тропов, как известно, характерно для различных типов текста. Для создания положительной оценки объекта в гастрономическом тексте нередко используется метафора, например: *Cheese wartet auf dich.* ('Сыр ждет тебя'). Следует обратить внимание на замену немецкого слова *Käse* английским *cheese*. Такой выбор, вероятно, неслучаен, т. к. лексема *Käse* употребляется в разговорном немецком языке с неодобрительным значением «ерунда, чепуха». Эмоциональную выразительность и экспрессивность высказывания усиливают фигуры речи, например, лексические повторы, которые также добавляют определенную порцию как предметно-логической, так и дополнительной, прагматической информации: ***Doppelt Beef, doppelt Cheese, doppelt lecker! Der Doppel Royal Cheese wartet mit bestem Rindfleisch auf dich und verbreitet nicht nur auf dem Land gute [...].***

Глаголы, используемые в текстах фаст-фуда, являются глаголами действия, а самым распространенным приемом на синтаксическом уровне является употребление императивных предложений, которые побуждают реципиента к выполнению желания, совета, рекомендации. Смысловое содержание, использование временных обстоятельств (напр. *jetzt* — *сейчас*) может придавать таким предложениям значение приказа: *Probieren jetzt unsere erfrischenden Iced Fruit Smoothies in 3 leckeren Sorten.*

Прагматика императивных предложений включает такие параметры, как социальное равенство адресанта и адресата, что определяется неформальной коммуникативной ситуацией, например: *Питайся правильно! Рассчитай энергетическую ценность блюд с помощью калькулятора!* Эллиптическое побудительное предложение, в котором действие является имплицитным, имеет также эмоциональную окраску, усиленную в приведенном ниже примере использованием лексемы *бесплатный*, напр.: *Бесплатный кофе на завтрак!*

Важную прагматическую роль выполняет эстетическая демонстрационность текста, когда детально описывается состав и внешний вид блюда, ср.: рус. *Чикен Бекон. Сочная куриная котлета, хрустящий бекон, жареный лук, салат, сыр, пикантный соус. И все это на квадратной булочке с кунжутом и кусочками бекона;* нем. *BBQ Bacon Classic. Der ist neu: Frische Tomate, knackiger Salat, dazu bestes Rindfleisch, knuspriger Bacon und typisch, rauchige Barbecue Sauce. Dieser Burger verspricht absolutes Barbecue-Feeling bei jedem Bissen.* Помимо этого, аттрактивным потенциалом обладают тексты, в которых имеется информация о содержании калорий в том или ином блюде.

Наше внимание также привлекли такие средства манипулятивного воздействия, как эвфемизмы, с первого взгляда вроде бы далекие от кулинарной сферы. Традиционно к сферам эвфемизации относят личные и социальные области деятельности человека. К первому типу причисляют:

- некоторые физиологические процессы и состояния;
- определенные части тела, связанные с низом;
- отношения между полами;
- болезнь и смерть.

Социальная область включает также политкорректные наименования, относящиеся к таким политическим и экономическим сферам, как:

- дипломатия;
- репрессивные действия власти;
- государственные и военные тайны и секреты;
- деятельность армии, разведки, милиции, уголовного розыска и некоторых других органов власти, действия которых не должны быть «на виду»;
- сфера распределения и обслуживания;
- отношения между различными национальными и социальными группами, статус этих групп;
- некоторые виды профессий⁴.

Современные исследователи относят к первой области также новейшие табуированные сферы (гомосексуализм, наркоманию), тесно связанные с тайноречием социолекта⁵. Адресатами эвфемии, как известно, могут выступать как отдельная личность, так и представитель определенной социальной группы⁶.

Проблема использования т. н. дискриминирующего языка и слов-расизмов обсуждается в настоящее время довольно активно в немецком социуме⁷. Этот аспект является одним из составляющих языковой политики Германии сегодня, а результаты различных социологических, лингвистических и политологических обсуждений, в том числе и в масс-медиа, находят свое отражение в словарях и документах различного уровня. Для школьников издаются специальные брошюры, где указывается на то, какие политкорректные наименования нужно использовать. В номинации

---

⁴ Л.П. Крысин: *Эвфемизмы в современной русской речи*. «Русистика» 1994, № 1—2, с. 35—40.

⁵ Л.В. Порохницкая: *Концептуальные основания эвфемии в языке (на материале английского, немецкого, французского, испанского и итальянского языков)*. Автореф. дисс. д. филол. н. Москва 2014, с. 3.

⁶ В.П. Москвин: *Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры. Терминологический словарь*. Ростов-на-Дону 2007, с. 832.

⁷ Th. Sarrazin: *Der neue Tugendterror. Über die Grenzen der Meinungsfreiheit in Deutschland*. München 2014.

попали такие категории, как «пожилые — молодые», «женщины — мужчины», представители нетрадиционной сексуальной ориентации, мигранты, представители различных религий.

В полиэтническом государстве, которым является в настоящее время Германия, живут представители разных наций и, соответственно, различных конфессий. Из речевого обихода в немецком языке исчезают этнические номинации (*негр, эскимос, индеец*), наименования, связанные с дискриминацией внешности (цвет кожи, разрез глаз, наличие волос на голове и т. д.), пола и др. С одной стороны, неблагозвучным с современных позиций наименованиям находят замену. Так, вместо лексемы *Neger* (*негр*) предлагается использовать слова *Schwarze(r)*, *Afrodeutsche(r)*, *Schwarzhaarige(r)*, *Dunkelhäutige(r)* (*черный, афронемец, черноволосый, темнокожий*). А считающееся теперь ругательным *Zigeuner(in)* (*цыган/ка*) заменено на *Sinti und Roma* (*синти и рома — представители западных ветвей цыган*). С другой стороны, имеет место т. н. позитивная дискриминация: *Schwule Männer sind besonders kreativ* (*Гомосексуальные мужчины особенно креативны*).

В некоторых случаях происходит полная замена простого слова, номинирующего, как правило, национальность. Например, название мороженого *Eskimo* (*эскимо*) заменено на заимствование из итальянского языка *Cremissimo* (прилагательное в абсолютной превосходной степени с окончанием *-issimo*). Таким образом, предполагается, что положительная номинация должна вызывать в сознании реципиента ответные позитивные эмоции.

В субстантивных композитах, как показывают приведенные ниже примеры, происходит, с одной стороны, замена первого компонента композита с определенной «негативной» оценочной семой на более нейтральный компонент, относящийся непосредственно к области гастрономии: *Zigeunersauce* (досл. цыганский соус — острый соус) → *Paprika-Sauce / pikante Sauce* (соус с паприкой/пикантный соус); *Zigeunerschnitzel* (досл. цыганский шницель — кул. шницель по-цыгански, начиненный тонкими полосками овощей — болгарским перцем, луком, помидорами и др.⁸ → *Schnitzel Balkan Art / Balkanschnitzel / Schnitzel Budapest Art* (балканский шницель, шницель по-будапештски); *Negerkuss* (досл. поцелуй негра — птичье молоко) → *Schokokuss / Schaumkuss* (шоколадный поцелуй/пенный поцелуй). Следует отметить, что такой десерт, как птичье молоко в Австрии называют также *Schwedenbombe* (досл. шведская бомба). Назван этот продукт кулинаром Вальтером Немецем (Walter Niemetz) в 1930 году в знак благодарности за помощь в изобретении сладости одному из

⁸ Новый большой немецко-русский словарь. Ред. Д.О. Добровольский. Москва 2010, с. 1096.

своих шведских друзей. Такое наименование пока не претерпело никаких изменений в австрийском варианте немецкого языка.

Помимо названных замен, субстантивные сложные слова и словосочетания, содержащие «некорректную» номинацию, полностью заменяются нейтральным наименованием, например: *Negerbrot* (досл. негритянский хлеб — шоколад с орехами) → *Schokolade mit (Erd)Nüssen* (шоколад с арахисом/орехами); *Mohrenkopf* (досл. голова мавра — круглое шоколадное пирожное с кремом, глазированное шоколадом) → *Schokokuss / Schaumkuss* (шоколадный поцелуй/пенный поцелуй); *Mohr im Hemd* (досл. мавр в рубашке — австр. маленький шоколадный гугельхупф [кекс] в шоколадном соусе, украшенный взбитыми сливками) → *Schokohupf mit Schlag* (шоколадный гугельхупф со сливками).

Подводя итоги, следует отметить, что дихотомия глобальное—локальное характерна для лексем, относящихся к области фаст-фуда. С одной стороны, гастрономическую лексику отличает структурно-семантический и прагматический изоморфизм, универсальность, а с другой стороны, в ней выделяется национально коннотированный компонент, что обусловлено особенностями развития конкретного языка в определенном социуме.

Гастрономическая лексика обладает большим деривационным потенциалом и находится в постоянном развитии. Деривационный потенциал этой лексики проявляется, как правило, в использовании разных словообразовательных моделей и свидетельствует о значимости гастрономического кода для русского и немецкого социумов.

Отличительной особенностью кулинарной лексики в области фаст-фуда является наличие в ней позитивного оценочного компонента, который может быть выражен эксплицитно или имплицитно. Эксплицитный характер оценочности часто проявляется, прежде всего, в результате употребления прилагательных-интенсификаторов, многочисленных причастий/деепричастий, тропов и фигур речи. Имплицитный характер оценки обусловлен определенными структурными особенностями (например, наличием диминутивных суффиксов), использованием эвфемизмов и т. д. Национально-культурная специфика эвфемизмов немецкого языка в области кулинарии обусловлена социально-культурными изменениями, происходящими в современной Германии.

Источники практического материала

<http://www.citypizza.ru/> (дата обращения: 10.06.2014)

<http://eco-eda.ru> (дата обращения: 10.06.2014)

<http://feellady.ru/culinary/rubric/460/rizotto/> (дата обращения: 10.06.2014)

<http://la-bio.ru> (дата обращения: 12.05.2014)
<http://www.mcdonalds.ru> (дата обращения: 13.09.2014)
<http://www.mcdonalds.de> (дата обращения: 13.09.2014)
<http://pizzafab.ru/> (дата обращения: 14.09.2014)
<http://www.pizzahut.de> (дата обращения: 19.04.2014)
<http://www.spiegel.de/gesundheit/ernaehrung/bioproducte-sind-kaum-gesuender-als-konventionelle-lebensmittel-a-853617.html> (дата обращения: 20.04.2014).
<http://www.schwedenbomben.at/de/geschichte> (дата обращения: 15.09.2014)
<http://www.tanuki.ru/> (дата обращения: 15.09.2014)
<http://www.yakitoriya.ru> (дата обращения: 10.04.2013)

Andżela Jedliczko

Pragmatyka nominacji gastronomicznych w ujęciu kontrastycznym

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest badaniu osobliwości pragmatycznych leksyki gastronomicznej, funkcjonującej w tekstach na stronach internetowych lokali typu fast food.

Konfrontacja języka rosyjskiego z niemieckim w zakresie najnowszej leksyki gastronomicznej dotyczy zapożyczeń z języka angielskiego, użycia międzynarodalnych morfemów słowotwórczych, deminutywów, skrótowców, derywacji semantycznej, okazjonalizmów, środków oceny emocjonalnej, nominacji metaforycznych oraz eufemizmów.

Andżela Jedliczko

Pragmatics of gastronomic nominations: a contrastive approach

Summary

The article offers an analysis of the pragmatic particularities of the gastronomic lexicon found on websites promoting fast food restaurants.

Confronting Russian with German in terms of the latest gastronomic lexicon concerns borrowings from English, usage of international formative morphemes, diminutives, short forms, semantic derivation, occasionalisms, means of emotional evaluation, metaphoric nominations and euphemisms.

Габриела Вильк

Силезский университет в г. Катовице

Школьные реалии в русском и польском молодежном жаргоне (на примере слов и выражений, обозначающих пространственные объекты)

Общаясь в непринужденной обстановке, в кругу друзей и знакомых одной возрастной группы, представители молодого поколения нередко переходят на своеобразный «язык в языке», называемый российскими лингвистами *молодежным жаргоном, сленгом, арг*о либо *социолектом*, а польскими — при помощи таких терминов, как *gwara młodzieżowa, slang, socjolekt* (реже *żargon młodzieżowy* и крайне редко *argot*)¹.

Молодежный жаргон (данный термин мы будем в своей работе предпочитать в силу его наибольшей распространенности в российской лингвистике) характеризуется избирательностью семантических полей. Важнейшие из них — это «развлечения», «пьянство», «наркотики», «половые отношения», с выдвигающимся на первый план семантическим полем «учеба». И это одна из тех причин, по которой принято считать, что школьный жаргон, наряду со студенческим, составляет основу молодежного жаргона.

---

¹ О синонимичном/несинонимичном употреблении данных терминов см.: О.С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов*. Москва 2004, с. 53, 148, 419; Р.И. Розина: *Семантическое развитие слова в русском литературном языке и современном сленге: глагол*. Москва 2005, с. 15—20; В.В. Химик: *Поэтика низкого, или Просторечие как культурный феномен*. Санкт-Петербург 2000, с. 11—17; *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław 2003; S. Grabias: *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin 2003, с. 112, 138—159.

Учащиеся в России, как известно, проводят в стенах школы одиннадцать лет, в то время как полный курс обучения в польской школе занимает двенадцать. Это довольно продолжительный срок в жизни молодого человека, в течение которого происходит развитие его личности, формирование системы ценностей, выработка определенного отношения к различным явлениям окружающей действительности. То, как молодой человек относится к школе, понимаемой вслед за составителями *Словаря русской ментальности* как «совокупность действий, правил и способов, дающая все виды первоначального и профессионального образования, необходимого для жизни в обществе»², неизбежно находит свое отражение в языке, на котором он говорит со сверстниками. В связи с этим представляется справедливым утверждение Т. Пекота относительно молодежного жаргона: „wykorzystując i modyfikując Gipperowską koncepcję *procesów filtracyjnych*, można powiedzieć, że socjolekt przekazuje potrójnie przefiltrowany obraz rzeczywistości: najpierw — bodźce zewnętrzne (rzeczywistość) filtrowane są przez zmysły, emocje i intuicję, potem — przekazy zmysłowe przesiewane są przez filtr języka etnicznego, na koniec wreszcie — obraz rzeczywistości zawarty w języku modyfikowany jest przez filtr grupowy»³. Именно благодаря фильтру, как замечает С. Грабяс, окружающая действительность воспринимается носителями молодежного жаргона как бы в кривом зеркале; выделяются те ее черты, которых уловить литературный язык никогда не был бы в состоянии⁴.

В настоящей статье предпринимается попытка синтезировать разнородный жаргонный материал, характеризующий реалии школьной жизни, с тем чтобы выявить на примере слов и выражений, обозначающих пространственные объекты, то, как школа воспринимается представителями молодого поколения. Учащиеся отличаются незаурядной «языковой креативностью», поэтому мы поставили перед собой цель показать также и то, какие (нередко далекие и неожиданные) ассоциации легли в основу появления той или иной жаргонной единицы. Необходимо сразу отметить, что слово *школа* неоднозначное, и в данном исследовании оно употребляется в значении ‘учебное заведение, которое осуществляет общее образование и воспитание молодого поколения’, ‘здание, в котором помещается это заведение’, а также ‘система общего образования, совокупность соответствующих учреждений и учебных заведений’⁵.

² В.В. Колесов, Д.В. Колесова, А.А. Харитонов: *Словарь русской ментальности*. Т. 2: II—Я. Санкт-Петербург 2014, с. 505.

³ Т. Piekot: *Język w grupie społecznej. Wprowadzenie do badań socjolektów*. Wałbrzych 2008, с. 43.

⁴ *Słownik gwary studenckiej*. Red. L. Kaczmarek, T. Skubalanka, S. Grabias. Lublin 1994, с. IX.

⁵ Данные дефиниции приводятся по *Толковому словарю русского языка* под ред. С.А. Кузнецова. Санкт-Петербург 2008, с. 1501.

Объектом исследования послужили слова и выражения, отобранные из словарей современного русского и польского молодежного жаргона⁶. Дополнительным источником языкового материала явились находящиеся на официальных сайтах школ словарики, составленные учениками часто под руководством учителя⁷, а также шуточные списки выражений, которые молодые люди помещают на своих блогах или интернет-форумах⁸.

Необходимо, разумеется, отдавать себе отчет в том, что жаргон учащейся молодежи постоянно, к тому же довольно быстро, обновляется и подвергается влиянию моды, так как непрерывно подрастают следующие поколения, требующие все новых средств творческого самовыражения. Поэтому в собранном нами материале встретились как слова и выражения, употребляющиеся на протяжении многих десятилетий и понятные широкому кругу лиц до сих пор (напр., *buda* 'школа'⁹), так и те, которые, наверное, успели уйти уже в пассив (вряд ли сейчас найдется ученик, который назовет учительскую *archiwum X* (от названия американского научно-фантастического телесериала), так как пик популярности этого многосерийного фильма пришелся на 90-е годы XX века и начало XXI века, поэтому современным школьникам он может быть и неизвестным. Есть и единицы, значимые для представителей того или иного школьного коллектива, однако не приобретшие универсального характера. Словари не успевают фиксировать все происходящие в молодежном жаргоне изменения, и поэтому хотелось бы подчеркнуть, что в нашем исследовании мы представим образ школьной действительности, нашедший свое отражение в указанных лексикографических источниках, который в определенной степени может отличаться от того, как школа воспринимается средним учеником второго десятилетия XXI века.

---

⁶ Источником языкового материала послужили следующие словари: Х. Вальтер, В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Толковый словарь русского школьного и студенческого жаргона*. Москва 2005; Т.Г. Никитина: *Молодежный сленг: толковый словарь*. Москва 2009; Е. Nevzorova-Kmech: *Польско-русский фразеологический словарь молодежного сленга*. Łódź 2010; М. Dziurda, P. Choroba: *Słownik gwary młodzieżowej*. Toruń 2013; *Nowy słownik gwary uczniowskiej*. Red. H. Zgólkowa. Wrocław 2004; *Słowniczek gwary uczniowskiej*. Oprac. A. Tkaczyk. Wrocław 2002.

⁷ См., напр., <http://www.zsl1bydgoszcz.neostrada.pl/dzialy/Gimnazjum/j.polski.htm>; <http://gim-popielawy.pl/content/view/112/76/>; http://www.slob-skola5.narod.ru/klas_files/slovarik.htm (дата обращения: 31.10.2014).

⁸ Поскольку эти списки выражений практически в неизменной форме помещаются многими интернет-пользователями на разных сайтах, можно предполагать, что они довольно активно бытуют в языке. См., напр., <http://school-sector.relarn.ru/tanya/schoolweb/krasnodar87/2303.99/slov.htm>; <http://zajefajne-humorki.bloog.pl/?smoybbtticid=613c11> (дата обращения: 31.10.2014).

⁹ Слово *buda* перешло уже из школьного жаргона в разговорную речь. См.: *Inny słownik języka polskiego*. T. 1: *A—Ó*. Red. M. Bańko. Warszawa 2014, с. 133.

Школьные реалии в меньшей степени, чем язык, подвержены веяниям времени. И учащиеся духовно-учебных заведений, воспитанники кадетских корпусов, воспитанницы институтов благородных девиц, гимназисты, лицеисты в прежние века занимались в каких-то помещениях, кто-то передавал им знания, оценивал их и т. п.¹⁰ И ученики современной школы также где-то учатся под чьим-то руководством и получают за это соответствующие оценки. С учетом всего этого в современном русском и польском молодежном жаргоне все единицы, описывающие школьные реалии, можно разделить на несколько групп. Первая из них объединяет слова и выражения, обозначающие места и помещения, связанные с процессом обучения (*осиное гнездо*, *gniazdo os* ‘учительская’). Во вторую группу входят единицы, именующие субъектов учебного процесса: того, кто обучает (*Али-баба и сорок разбойников*, *Ali Baba i czterdziestu rozbójników* ‘подколлектив’), и того, кого обучают (*герой нашего времени*, *król strzelców* ‘двоечник’). Следующую группу составляют слова и словосочетания, характеризующие процесс и результат проверки знаний (*перевернутая пятерка* и *piątka do góry nogami* ‘оценка «неудовлетворительно», двойка’), а последнюю — предметы и действия, непосредственно связанные с реалиями школьной жизни (*записки сумасшедшего* ‘тетрадь школьника’, *robytu na zielonej trawce* ‘прогул уроков’).

В составе выделенных групп новые слова и выражения появляются не с целью номинации новых явлений окружающей действительности, а скорее с целью эмоционально-экспрессивной оценки уже существующих. Отсюда и наличие в жаргоне учащейся молодежи обширных синонимических рядов. К примеру, в *Толковом словаре русского школьного и студенческого жаргона* Х. Вальтера, В.М. Мокиенко и Т.Г. Никитиной при слове *школа* (в разных значениях) встречается около 100 синонимов.

Как уже было сказано в начале, свое внимание мы сосредоточим на словах и выражениях, обозначающих пространственные объекты. Выбор именно этой группы в качестве предмета исследования неслучаен, поскольку то, какое представление о том или ином школьном помещении запечатлено в языковом сознании молодого человека, сказывается на том, как он будет называть, напр., действия, там происходящие (*тюрьма* ‘школа’ → *колокол свободы* ‘звонок с урока’ и *więzienie* ‘школа’ → *spacer więzienny* (*więźniów*) ‘перемена’, *odsiadka* ‘повторное обучение в каком-то классе’).

¹⁰ Подробнее о реалиях школьной жизни XIX века, закрепившихся в русском жаргоне, см.: О.А. Анищенко: *Словарь русского школьного жаргона XIX века*. Москва 2007; Та же: *Генезис и функционирование молодежного социолекта в русском языке национального периода*. Москва 2013. О языке польских учащихся начала XX века см.: M. Pachowicz: *Leksyka socjolektalna w wybranych słownikach gwary uczniowskiej i studenckiej (XX i XXI w.)*. „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 2013, T. 59, s. 189—197.

Среди пространственных объектов, характеризующих русскими и польскими учениками, были обнаружены такие: школа (здание), учебные помещения (классы), кабинет директора, учительская, коридор, библиотека, спортивный зал и спортивная площадка, столовая, раздевалка, а также туалет. Рассмотрим подробно обозначения конкретных пространственных объектов. Всего богатства синонимов представить невозможно, поэтому будут приводиться, прежде всего, те, которые укладываются в разные микрогруппы, позволяя сделать выводы относительно того, как школа воспринимается учащейся молодежью.

ШКОЛА (ЗДАНИЕ)

Обозначения: рус. *дом знаний, дом отдыха, дом ужасов, зверинец, конура, концлагерь «Улыбка», крейзи-хаус, монастырь, Ноев ковчег, обезьянник, психбольница, публичный дом, сумасшедший дом, тюрьма*; польск. *buda, dom publiczny, dom tortur, dom wariatów, kibel, małpiarnia, nora, rozlewnia oleju do głów, wesoly pensjonat, więzienie, zakon*.

Слова и устойчивые словосочетания, обозначающие здание, куда на протяжении более десяти лет ученики ходят почти каждый день, образуют несколько микрогрупп.

Так, в языковом сознании носителей как русского, так и польского молодежного жаргона школа из-за отсутствия личной свободы ассоциируется с местом заключения, о чем свидетельствуют такие ее наименования, как *концлагерь «Улыбка», тюрьма, dom tortur, kibel*¹¹ и *więzienie*. В основе возникновения этих обозначений, за исключением выражения *концлагерь «Улыбка»*, лежит крайне негативная оценка школы учащимися. В случае выражения *концлагерь «Улыбка»* мы имеем дело с интересным явлением: слово *концлагерь*, обладающее явно негативной коннотацией ('место заключения и физического уничтожения'), сочетается со словом с положительной окраской *улыбка* (улыбка — признак радости). Получается, что школа, хотя и ограничивает свободу ученика, не является таким уже страшным местом (выражение *концлагерь «Улыбка»* передает и пейоратив-

¹¹ В уголовном жаргоне *kibel* обозначает тюрьму. Отметим, что в русском молодежном жаргоне в значении 'школа' также используется слово из уголовного жаргона *зона* ('исправительно-трудовое учреждение; территория, на которой расположено ИТУ', согласно В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Большой словарь русского жаргона*. Санкт-Петербург 2001, с. 226). Оно не приводится в нашем списке жаргонных наименований школы, так как не обозначает пространственного объекта. Как польское слово *kibel*, так и русское *зона* свидетельствуют о том, что «жаргон тяготеет не только к интеррегиональности, но отличается еще и интерсоциальной „проходимостью”: воровское аргю тесно взаимодействует с молодежным сленгом, профессиональными сленгами и т. д.» (Х. Вальтер, В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Толковый словарь русского школьного и студенческого жаргона...*, с. 3).

ную, и мелиоративную оценку одновременно, представляясь в целом как насмешливо-ироническое).

В школе приходится подчиняться нередко строгому режиму. Такое представление о школе закрепилось, помимо наименований *тюрма*, *kibel*, *więzienie*, в словах *монастырь* и *zakon*.

Негативное отношение подростков к школе подтверждают также слова и устойчивые словосочетания, ассоциирующиеся с миром животных. В результате метафорического переноса 'школа' → 'помещение для животных' в русском жаргоне образовались *конура*, *зверинец*, *Ноев ковчег*, *обезьянник*, а в польском *buda*, *malpiarnia* и *nora*. Учащиеся, таким образом, сравниваются с животными, что неизменно связывается с понижением их ценности (кстати, дорога в школу в русском жаргоне называется *звериной тропой*). Слова *конура*, *buda*, *nora*, помимо значения 'помещение для животных', обладают дополнительным значением 'тесное, темное, иногда грязное помещение', в связи с чем можно смело утверждать, что школа воспринимается молодыми людьми как неприятное помещение.

В свою очередь, поведение учеников и/или учителей дает основание для того, чтобы сравнивать школу с больницей для душевнобольных. Отсюда и появились в школьном жаргоне выражения *крейзи-хаус* (от англ. *crazy* 'сумасшедший' и *хаус* 'дом'), *психбольница*, *сумасшедший дом*, *dom wariatów*.

Стоит еще обратить внимание на шутовое выражение *публичный дом* и его польское соответствие *dom publiczny*. Комический, игровой эффект достигается здесь путем использования двойного значения словосочетания *публичный дом*: 'место, предназначенное для общества' и 'место, где принимают посетителей проститутки'.

Как в русском, так и в польском школьном жаргоне выявляются лишь единичные примеры, в которых ученики стремятся подчеркнуть свое расположение к школе как таковой. Это устойчивые выражения *дом знаний* и *rozlewnia oleju do mózgu* (ср. польский фразеологизм *mieć olej w głowie* 'быть толковым человеком'), в которых подчеркивается основная цель школы — осуществлять общее образование и воспитание молодого поколения. Положительную коннотацию имеет также русское словосочетание *дом отдыха* и польское *wesoły pensjonat* (школа становится местом приятного времяпрепровождения).

УЧЕБНЫЕ ПОМЕЩЕНИЯ

Обозначения: рус. *каморка*, *клетка*, *место пыток*, *палата*; польск. *cela*, *gabinet tortur*, *jama*, *karczer*, *klatka*, *loch*, *nora*, *rylnia*, *sala przesłuchań*, *sala tortur*.

В данной группе прослеживается общая модель сравнения учебных помещений с помещениями тюрьмы (*место пыток*, *cela*, *gabinet tortur*,

karcer, loch, sala tortur). Приведенные обозначения *каморка, cela, loch*, а также *клетка, klatka, jama, nora* мотивированы еще и видом этих помещений.

Лишь в польском школьном жаргоне в значении ‘класс’ употребляется *sala przesłuchań* (хотя отметим, что в русском жаргоне функционирует выражение *встать, суд идет* для обозначения прихода учителя или *вынесенные приговора* ‘учитель открывает журнал’).

В одном польском примере *rylnia* (от глагола *ryć* ‘интенсивно учиться, зубрить’) нашло свое отражение действительное предназначение класса (помещение, в котором происходят учебные занятия).

В классах особое значение имеют первая и последняя парты. Так, первую парту русские ученики называют *островом невезения, островом страданий, скамьей подсудимых, справочным бюро*, а последнюю — *островом свободы, домом отдыха, камчаткой, спальным районом*. Возникновение большинства из этих выражений мотивировано предназначением данного пространственного объекта. Первая парта является (с точки зрения учителя) местом, где можно получить ответ на заданный вопрос (*справочное бюро*), поскольку на первой парте сидят, как правило, отличники. В связи с чем русские школьники, не относящиеся к категории отличников или учительских любимчиков, воспринимают первую парту как место несчастливое (*остров невезения, остров страданий*). Последняя парта — это удобное место, чтобы спать (*спальный район*), отдохнуть (*дом отдыха*), делать то, что заблагорассудится (*остров свободы*). Название последней парты может быть мотивировано не только предназначением данного объекта, но и его расположением в пространстве. Поскольку *Камчатка* является одним из самых отдаленных от центра мест России, именно *камчаткой* стали называть последнюю парту (согласно шутливым высказываниям пользователей Интернета, на Камчатке последнюю парту называют *калининградом*, однако такое наименование не зафиксировано в словарях).

В свою очередь, для носителей польского школьного жаргона первая парта — это *pierwsza linia frontu* (в данном случае мы имеем дело с метафорой войны; когда учитель задает вопрос, отбивать атаку будут сидящие на первой парте), последняя парта — *ośla ławka* (место для двоечников). В польском молодежном жаргоне для наименования последней парты, помимо устойчивого словосочетания *ośla ławka*, находим также выражение *róbta co chceta* (метонимический перенос значения по смежности ‘действие’ — ‘место’; от лозунга общественного польского деятеля Ежи Овсяка).

КАБИНЕТ ДИРЕКТОРА

Обозначения: рус. *газовая камера, пещера дракона, пункт капитуляции, темная комната, черная комната*; польск. *jama chata, jaskinia*

lwa, jaskinia (jama) niedźwiedzia, komora gazowa, kreml, pokój strachu, sala wyroków, sąd najwyższy, smocza jama.

В приведенных примерах закрепилось то, что директор школы является всесильным, и именно ему принадлежит «верховная власть» (ср. жаргонные обозначения директора, в семантике которых отображено представление о власти: *великий государь, великий деспот, Иван Грозный, główny oprawca*). Именно по этой причине его кабинет стали называть *kreml, sala wyroków, sąd najwyższy*. Медведь и лев олицетворяют силу, и это нашло свое отражение в польских выражениях *jaskinia lwa* и *jaskinia (jama) niedźwiedzia*; также дракон символизирует силу, о чем свидетельствует русское название кабинета директора *пещера дракона* и польское *smocza jama*.

Кабинет директора, так же как и другие школьные помещения, представляет собой место казни (*газовая камера, komora gazowa*) и вызывает чувство страха (*черная комната, темная комната, pokój strachu*).

Стоит заметить, что кабинет директора довольно часто находится рядом со школьным секретариатом и/или разделяет с ним одно помещение. Только в собранном нами польском материале встречаются устойчивые выражения для обозначения школьного секретариата, напр., *pokój cierpień, sala rozpraw, sąd najwyższy* и *jama suki* (от анекдота: как по-японски будет кабинет секретарши? Ответ: *jama suki* (ср. также: *naga suka* — вульгарное обозначение секретарши); следовательно, кабинет директора — *jama chama*).

УЧИТЕЛЬСКАЯ

Обозначения: рус. *дворянское гнездо, змеиное гнездо, осиное гнездо, кабинет мучителей, храм божий*; польск. *biały dom, dom (pokój) wampirów, dom wariatów, gabinet strachów, gniazdo os, gniazdo szerszeni, jaskinia, jaskinia lwów, klatka z tygrysami, krematorium, kwatera Hitlera, obóz nieprzyjaciela, sąd najwyższy (rejonowy), świątynia bogów*.

На основании приведенных примеров можно констатировать, что ученики враждебно относятся к своим учителям. Воспринимают их как своих врагов, мучителей. К примеру, *осиное гнездо* представляет собой замкнутый объект, общество злобных, недоброжелательных людей. Туда лучше не входить, потому что там таится опасность. Сходной семантикой обладает русское словосочетание *змеиное гнездо*. В словарях польского жаргона находим тоже выражение *gniazdo szerszeni*, которое является еще менее приятным допсе школьника местом, чем *gniazdo os* (из-за своих внушительных размеров шершень гораздо опаснее осы).

Следует подчеркнуть, что учителя могут пользоваться также уважением среди учеников, что нашло свое отражение в устойчивых выражениях *храм божий* и *świątynia bogów*.

КОРИДОР

Обозначения: рус. *беговая дорожка, остров спасения*; польск. *tunel, wybieg*.

В стенах школы (прежде всего в классах) ученики лишены свободы. В языковом сознании русских и польских школьников отразилось то, что коридор представляет собой дорогу к спасению (*остров спасения, tunel*). Подчеркивается также его форма и предназначение (*беговая дорожка* и *wybieg* (ученики ассоциируются с животными, пребывающими в вольтере)).

БИБЛИОТЕКА

Обозначения: рус. *комната для умников*; польск. *skip makulatury*.

Современный молодой человек показывает свое в основном отрицательное отношение еще к такому школьному помещению, как библиотека. В языковом сознании русских школьников закрепилось убеждение, что библиотека представляет собой место далеко не для всех учащихся. Ею пользуются только самые умные и способные, что нашло свое отражение в устойчивом словосочетании *комната для умников*. Это отчасти может свидетельствовать о том, что нынешняя молодежь мало читает, а потому и не нуждается в библиотечных фондах в такой степени, как это было раньше. В польском молодежном жаргоне библиотека отождествляется с пунктом приема макулатуры (*skip makulatury*), что также является знаком нашего времени — библиотека играет все меньшую роль в жизни молодого человека. Попутно также следует отметить, что в случае выражения *skip makulatury* мы имеем дело с метонимическим переносом названия действия на место, где оно происходит. Добавим, что русские школьники библиотеку называют *макулатурой*, подчеркивая низкую ценность хранящихся там предметов.

СПОРТИВНЫЙ ЗАЛ И СПОРТИВНАЯ ПЛОЩАДКА

Обозначения: рус. *комната отдыха (смеха), место каторжных работ, поле боя*; польск. *chlew bez dachu, plac zabaw, poligon, sala tortur*.

Как в русском, так и в польском школьном жаргоне в наименованиях спортивного здания и спортивной площадки замечаем две противоположные тенденции. С одной стороны, это такие пространственные объекты, в которых ученики могут отдохнуть от умственного труда (*комната отдыха, комната смеха, plac zabaw*), с другой, это места сражения (*поле боя, poligon*) или пыток (*sala tortur*). Интересным выражением является *chlew bez dachu*, образованное на основании сходства между учениками, играю-

щими на спортивной площадке, и свиньями в свинарнике; *chlew* в переносном смысле — это место, в котором царят грязь и беспорядок.

СТОЛОВАЯ

Обозначения: рус. *комната отдыха*; польск. *chlew, chlewnia*.

В русском обозначении столовой подчеркивается предназначение данного пространственного объекта, в польском — способ поведения в нем учеников.

РАЗДЕВАЛКА

Обозначения: рус. *газовая камера* (раздевалка в спортзале), *притон наркоманов*; польск. *izba wytrzeźwień, klatka na myszy, stodola*.

С мотивацией по форме мы имеем дело в случае словосочетания *klatka na myszy*, по предназначению помещения — в выражениях *притон наркоманов* и *izba wytrzeźwień*. Помещение для раздевания, переодевания и хранения верхней одежды становится местом, в котором собираются ученики с неблагоприятной целью.

ТУАЛЕТ

Обозначения: рус. *комната отдыха*; польск. *gabinet ulgi, izba zbawień, jaskinia rozkoszy, pokój zwierzeń, sala obrad, sala piękności, schron, wytwórnia czekolady*.

Все приведенные слова и выражения представляют собой эвфемистические обозначения туалета¹². В большинстве своем они мотивированы предназначением помещения. К примеру, туалет *pokój zwierzeń* — это место, где можно поговорить по душам и *wytwórnia czekolady* (расшифровка сокращения WC [от англ. *water closet*]; *czekolada* — аналогия с калом по внешнему виду).

Сопоставительное исследование, проведенное на базе лексикографических источников, позволило выявить целый ряд общих тенденций. И русские, и польские ученики наделили широким спектром метафорических названий многие объекты школьного пространства. Наиболее обширные синонимические ряды образуют наименования здания школы, кабинета директора и учительской. Большинство из них представляет собой

¹² Подробнее об эвфемистических обозначениях туалета см.: Е.П. Иванян, Х. Кудлинская, И.Н. Никитина: *Деликатная тема на разных языках*. Самара 2012. В данном исследовании приводятся лишь некоторые названия туалета. Все они обозначают любой туалет, необязательно школьный.

результат семантической деривации единиц, существующих в литературном языке. Данное явление объясняется желанием носителя жаргона метко охарактеризовать и выразить свое отношение к тому или иному явлению действительности. Многочисленные синонимы делают общение школьников непринужденным, их речь эмоциональной, образной и разнообразной. Можно считать, что жаргонные обозначения содержат известный протест школьников против «серой» действительности. В собранном нами материале наблюдается также явление многозначности, напр., *komnata odpoczynku* обозначает спортзал, столовую и туалет.

В целом можно отметить, что школа воспринимается русскими и польскими учениками как нечто вынужденное. Это страшное, неприятное место, в котором со школьниками жестоко обращаются. Там они подвергаются пыткам, насилию со стороны опасных и более сильных, имеющих над ними власть. Русские и польские ученики охотно пользуются метафорой тюрьмы (*cela* ‘класс’) и метафорой войны (*pole boju* ‘спортзал’, *obóz nieprzyjaciela* ‘учительская’, *pole bitwy o chleb* ‘столовая’).

В языковом сознании, особенно носителей польского жаргона, школьные помещения ассоциируются с залом судебных заседаний (*sala rozpraw*), а после допроса обвиняемого суд выносит приговор в кабинете директора (*sala wyroków*).

Примечательно, что восприятие школы современными учениками никак не совпадает с первоначальным значением слова *школа*. Слово *школа* попало в русский язык посредством польского (польск. *szkoła*) и происходит от лат. *schola*, др.-греч. *σχολή* ‘досуг, свободное время, ученая беседа’¹³.

Положительно оцениваются, прежде всего, конкретные пространственные объекты в школе, как правило, не связанные с приложением умственных усилий (напр., *komnata odpoczynku*, *komnata smiechu* ‘спортзал’, *ostrow спасения* ‘коридор’, *jaskinia rozkoszy* ‘туалет’).

В приведенных примерах встречаются общие для обоих языков выражения (ср. *сумасшедший дом* и *dom wariatów*, *осиное гнездо* и *gniazdo os*), что явно свидетельствует о том, что русские и польские ученики воспринимают школу во многом подобным образом.

---

¹³ А.К. Шапошников: *Этимологический словарь русского языка*. Т. 2: Н—Я. Москва 2010, с. 544.

Gabriela Wilk

Realia szkolne w polskiej i rosyjskiej gwarze młodzieżowej
(na przykładzie wyrazów i wyrażeń nazywających obiekty przestrzenne)

Streszczenie

Tematem artykułu jest analiza polskich i rosyjskich wyrazów oraz wyrażeń nazywających różne obiekty rzeczywistości szkolnej (np. budynek szkoły, gabinet dyrektora, pokój nauczycielski, bibliotekę). Głównym źródłem materiału badawczego były współczesne słowniki gwary młodzieżowej. Analiza wykazała, w jaki sposób szkoła jest postrzegana przez młodych Polaków i Rosjan.

Gabriela Wilk

School reality in Polish and Russian teen slang
(exemplified by words and expressions for objects in space)

Summary

The article is dedicated to the analysis of Polish and Russian words and expressions for various objects from the school environment (e.g. the school building, the headmaster's office, the teachers' room, library etc.). Contemporary dictionaries of teen slang have been my main source of the material researched. The analysis presents how school is perceived by young Poles and Russians.

Мацей Вальчак

Силезский университет в г. Катовице

Лексико-семантические особенности частей речи с компонентом *електр(o)- / elektr(o)-* (русско-польское сопоставление)

Обращение к частям речи с названным компонентом было обусловлено не только довольно высокой их частотностью в русском и польском языках, о чём отчасти свидетельствуют корпусные данные, но также их, особенно с точки зрения сопоставления, недостаточной изученностью. Самым важным и значимым для проводимого исследования оказалось выявление и описание тех семантических особенностей названных единиц, которые проявляют себя в языковом, узуальном смысле, но не фиксируются или фиксируются не полностью в словарных источниках. Помимо словарей, в качестве источника материала применялись языковые корпуса¹.

По данным словарей² названный корень представляет собой первую часть сложных существительных и имеет такие значения: в русском языке: 'относящийся к электричеству': 1. 'совокупности явлений, в которых обнаруживается существование, движение, взаимодействие заряженных частиц'; 2. 'энергия, получаемая в результате таких явлений'. 3. 'освещение, получаемое на основе этой энергии'; в польском: 'mający związek znaczeniowy z elektrycznością': 1. 'działem fizyki obejmującym m.in. badania ładunków elektrycznych i związanych z nimi pól magnetycznych'; 2. *pot.* 'energia

---

¹ Narodowy Korpus Języka Polskiego (далее: NKJP). <http://nkjp.pl/>; Национальный корпус русского языка (далее: НКРЯ). <http://www.ruscorpora.ru> (дата обращения: 10.04.2012).

² *Wielki słownik wyrazów obcych*. Red. M. Bańko. Warszawa 2008, с. 331, 336; С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова: *Толковый словарь русского языка*. Москва 2001, с. 909; *Новейший словарь иностранных слов и выражений*. Отв. ред. В.В. Адамчик. Минск 2005, с. 940.

elektryczna, prąd elektryczny»; 3. *pot.* 'światło otrzymywane dzięki prądowi elektrycznemu'.

Из приведённых словарных толкований следует, что данный корень в обоих языках обладает сходной семантикой. Отличие заключается в том, что два последних польских значения разговорны, в то время как в русском они стилистически нейтральны. Кроме того, в русском языке не отмечается значение *електричество* как раздел физики.

Отметим ещё, что корень, хотя по своему происхождению и форме греческий, заимствован через французское и немецкое посредничество. Д. Патсопулос³ считает, что становление семантики данной морфемы в греческом осуществлялось под воздействием немецких и французских научных текстов из области физики. В. Копалиньски⁴ указывает, что *elektryka* — слово, заимствованное Уильямом Гильбертом из новолатинского языка для обозначения предметов, поддающихся электризации вследствие их натирания.

Интересно отметить, что словарями, прежде всего польского и отчасти русского языка, не всегда фиксируется слово *електрика* / *elektryka*. Словарь С.И. Ожегова, в частности, не содержит данной лексемы. На этом основании можно было бы сделать вывод о том, что интересующая нас лексема сравнительно новая. В словаре под редакцией С.А. Кузнецова она даётся в значении 'электротехнические приборы, электротехника'⁵, что можно отметить в обоих языках как употребления в довольно большом количестве. Для иллюстрации могут послужить следующие единицы:

— русский язык:

*Электрика, электромонтаж, электрооборудование*⁶; [...] *электрика и электрооборудование для дома; Комплексные системы безопасно-*

³ D. Patsopoulos: *(Re)constructions of Etymology of the Term 'Electricity' in French German and Modern Greek Textbooks of Physics of 18th-19th Centuries*. „Science and Education” 2005, vol. 14, nr 7—8, с. 747—761.

⁴ W. Kopaliński: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z Almanachem*. Warszawa 1994, с. 146.

⁵ *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург 1998. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/kuznetsov/15904> (дата обращения: 10.04.2012).

⁶ Источниками были интернетовские сайты. Порядок перечисления источников соответствует порядку поиска извлечённых из них примеров: works-electric.ru: <http://www.works-electric.ru/> (дата обращения: 10.04.2012); МПО Электромонтаж: <http://www.electromont.ru/> (дата обращения: 10.04.2012); Интернет Магазин «Электрик»: <http://www.magelectric.ru/> (дата обращения: 10.04.2012); ПКС-МОНТАЖ: www.pks-service.ru (дата обращения: 10.04.2012); Группа Торговых Компаний «Метизы»: <http://metizi.com/elektrika-kupit.html> (дата обращения: 10.04.2012); // Hertom: www.hertom.pl/ (дата обращения: 10.04.2012); ABIndustry: <http://www.elektryka.abindustry.com/> (дата обращения: 10.04.2012); Abrexim: <http://abrexim.pl/1,1,Elektryk+Warszawa+,warszawa.html> (дата обращения: 10.04.2012).

сти, электрика и слаботочные системы; Современная электрика; Электрика в доме; Электрика и электроматериалы любого типа;

— польский язык:

*Elektryka, montaż elektroniki, elektroinstalacji; projektowanie elektryki; Elektryka Warszawa. Pomiarы elektryczne, pogotowie*⁷.

Отсутствие данных лексем в словарях может свидетельствовать об ограниченной сфере их употребления, а также о стилистическом статусе, о чём в русском языке свидетельствует помета разговорности в словаре под ред. С.А. Кузнецова. Польские словари объясняют интересующее нас слово как 1. 'dziedzina nauki i techniki zajmująca się zjawiskami elektrycznymi i ich zastosowaniem'; 2. *pot.* 'prąd elektryczny, światło elektryczne' (ср. *elektryczność* в 3 значении)⁸. На основании приведённых примеров можно сделать вывод о том, что *електрика* / *електрыка* может обозначать в русском и польском языках не только электротехнические приборы, но и 'совокупность процедур, связанных с ремонтом и эксплуатацией электрических систем или устройств, а также иных действий подобного рода' (ср.: *Весь спектр работ по електрыке* или *Elektryka Warszawa. Pomiarы elektryczne, pogotowie*). Подобное значение отмечается в словаре Т.Ф. Ефремовой: 'совокупность различных работ по электрообеспечению жилых, производственных и иных помещений, а также по монтажу бытовых электроприборов'⁹. Как представляется, значение 'электротехнические приборы' могло развиваться в обоих языках по аналогии со словами *електроника* / *elektronika* в значении 'электронные приборы, устройства, машины'¹⁰, а значение 'совокупность различных работ...' — аналогично лексемам *механика* (ср. *автомобильная механика* / *mechanika samochodowa*), *протетика* / *protetyka* (ср. *денальная протетика* / *protetyka dentystyczna*). Стоит обратить внимание в этом случае и на русский пример *Электрика и электроматериалы любого типа*. Объекты дифференцируются по степени сложности: *електрика* — конкретные самостоятельные объекты (напр., приборы), *електроматериалы* — основные несамостоятельные объекты для установки *електрики*. Противоположное явление наблюдается в примере *електрика и электрооборудование для дома* — в данном случае лексема *електрика* относится, скорее всего, к более простым объектам (провода, шнуры и т. п.), в то время как

⁷ ANMAR S.J., www.anmarsj.pl/pl/elektroinstalacje (дата обращения: 10.04.2012).

⁸ *Wielki słownik wyrazów obcych...*, с. 336.

⁹ Т.Ф. Ефремова: *Толковый словарь русского языка*. Москва 2000, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/282202> (дата обращения: 10.04.2012).

¹⁰ *Большой толковый словарь русского языка...*, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/kuznetsov/15967> (дата обращения: 10.04.2012).

электрооборудование предполагает объекты более сложные по своей конструкции (выключатели, преобразователи частоты и т. п.).

Кроме того, в материале были обнаружены примеры употребления данного корня в лексемах *elektryczny* / *elektryczny* ('действующий при помощи электричества') и *elektroniczny* / *elektroniczny* ('относящийся к электронике как совокупности оборудования'). Двойственность семантики прослеживается в следующих примерах:

— русский язык:

...проект по сбору «электромусора». Компания REMA Systém ... готова обеспечить ... ликвидацию старого электрооборудования¹¹.

— польский язык:

To już tradycja, że w październiku AURAЕКО organizuje zbiórkę elektrośmiec¹².

Таким образом, общим для обоих языков значением данного слова следовало бы считать 'использованные электрические и электронные устройства'.

По данным Агентства охраны окружающей среды (ЕРА) США, электронный мусор составляет 1,4% в современной свалке и содержит 70% её ядовитости¹³.

Следует отметить, что в русском языке такое значение характеризуется невысокой частотностью, видимо, оно русскому языку как таковое пока что не свойственно.

В русском материале удалось обнаружить еще одно значение слова *электромусор*: 'вызванные действием бытовой техники нежелательные сигналы, нарушающие работу антенны':

Если антенна будет устанавливаться на многоэтажном здании, то её желательно отодвинуть немного от здания, чтобы она не собирала бытовой «электромусор»¹⁴.

---

¹¹ Чехия. Панорама, <http://www.czpanorama.ru/content/view/725/43/> (дата обращения: 22.05.2012).

¹² Auraeko. Organizacja Odzysku Sprzętu Elektrycznego i Elektronicznego, <http://www.auraeko.pl/main.php> (дата обращения: 22.05.2012).

¹³ А. Николаев: *Контуры будущего*, <http://www.nkj.ru/archive/articles/15482/> (дата обращения: 22.05.2012).

¹⁴ Интернетовский блог. Блог Овчаренко В.П., ovcharenko.org.ua/node/20 (дата обращения: 22.05.2012).

Данное значение встретилось как единственное, в связи с чем его можно считать и окказиональным, на что указывают также кавычки в самом примере.

Асимметрия между русским и польским языками заключается в том, что в последнем лексема *elektronik* (в разговорном стиле¹⁵) семантически более разнообразна и обозначает: 1. 'liceum elektroniczne'; 2. 'zegarek elektroniczny'; 3. 'osoba zajmująca się przemytem sprzętu elektronicznego'. Названные значения в русском материале не зафиксированы. Впрочем, по данным корпуса русского языка лексеме *электроник* (в значении 'специалист в области электроники') свойственна невысокая частотность.

Интересующий нас корень прослеживается также в следующих лексических единицах: *электронный* и *elektroniczny*, *elektronowy*. Значения польских прилагательных соответствуют русскому (*электронный*). Следовательно, польские единицы представляют собой паронимы со значениями, соответственно, 'относящийся к электронике', 'относящийся к электрону'.

Можно было бы попытаться выявить узуальное значение прилагательных *электрический* — *электронный* / *elektryczny* — *elektroniczny*. *Электрический* подразумевает способ действия устройства, точнее способ энергоснабжения, *электронный* — способ действия, основанный на использовании движения электронов. Однако оказывается, что в сложных словах семантика корня начинает себя проявлять не столь однозначно.

На основании сказанного можно предполагать, что в русском и польском языках: 1. корень *электр-* / *elekt-* присутствует в простых, однокорневых словах с суффиксами или суффиксоидами (*электр-ик*(Ø), *электр-ик*(а), *электр-од*(Ø), *электр-изова*(ть), *электр-ичес*тв(о), *электр-ическ*(ий); *elektr-ук*(а), *elektr-узова*(ć), *elektr-ук*(Ø)); 2. корень *электр-о-* / *elektro-o-* используется в сложных и суффиксально-сложных лексемах со значением 'относящийся к электричеству, электрический', где *-о-* выступает как интерфикс (*электр-о-воз*(Ø), *электр-о-оборудовани*(э), *электр-о-техник*(а), *электр-о-провод-к*(а), *электр-о-монтёр*(Ø), *электр-о-динамик*(а), *электр-о-магнит-н*(ый)); *elektr-o-technik*(Ø), *elektr-o-akus-tyk*(а), *elektr-o-magnetyczn*(y)); 3. *электро-* / *elektro-* присутствует в суффиксально-сложных лексемах, в совмещённом значении относящихся к электронике и электротехнике (*электро-мусор*, *elektro-śmieci*).

Следует при этом заметить, что конкретное значение прилагательного *elektroniczny* / *электронный* актуализируется в определённых словосочетаниях. Для примера рассмотрим *электронная почта* / *poczta elektroniczna*. В данных выражениях семантика прилагательных конкретизируется словом *почта*, вызывая у говорящих ассоциации со словами *Интернет*, *ком-*

¹⁵ Цитируемые значения по: *Słownik polskich leksemów potocznych*. Т. 2: D—F. Red. W. Lubaś. Kraków 2003, с. 337.

пьютер. Названное выражение не обозначает, таким образом, *‘почта’, действующая благодаря контролируемому движению потока электронов’ (хотя с научной точки зрения это отчасти верно), а скорее ‘интернетовская / виртуальная почта / poczta internetowa / wirtualna’. В зависимости от контекста, можно попытаться представить наблюдаемый в обоих языках набор значений прилагательных *электронный* / *elektroniczny*. Предлагаемая классификация контекстуальной семантики названных лексем основывается на примерах, извлечённых из корпусов русского и польского языков. Для обоснования того, а не иного соотношения выражение сопровождается его толкованием. Необходимо ещё уточнить, что прилагательное *виртуальный* / *wirtualny* будет пониматься в данном исследовании как ‘являющийся аналогом, заменителем реально существующего, материального объекта, дигитализированный, цифровой’. В польском языке, в отличие от русского, данное прилагательное обозначает также ‘znajdujący się na ekranie lub w pamięci komputera’. В материале обнаруживаются значения прилагательного *электронный* / *elektroniczny*, которые не только ссылаются на значение ‘находящийся в компьютере..., компьютерный’:

...разработка компьютерных и сетевых средств поддержки процесса обучения (электронный учебник, интернет-учебник) ... (НКРЯ)

но и на ‘являющийся заменителем, аналогом....’:

*При помощи сервиса geo.webmoney.ru нужно узнать адрес ближайшего к вам пункта и принести туда ваши наличные для того, чтобы на WM-кошельке появился их **электронный** эквивалент. (НКРЯ)*

Как следует из таблицы 1, в обоих языках наибольшей распространённостью характеризуются выражения с прилагательным *электронный* в значениях: 1. ‘связанный с электроникой как совокупностью оборудования’; 2. ‘виртуальный’; 3. ‘компьютерный’.

Небезынтересно также обратить внимание на русские и польские наречия в сочетании с глаголами и постараться выявить параллели с отмеченными значениями прилагательных.

Параллель к значению ‘интернетовский’ → ‘осуществлять действие с помощью Интернета’

— русский язык:

*Ну, почему я, человек, живущий в XXI веке, когда оплачивать что-либо можно дистанционно, **электронно** и еще бог знает как, должна с дурацким квитком выстаивать многочасовую очередь? (НКРЯ)*

Таблица 1

Сопоставление семантики прилагательных *электронный* и *elektroniczny*

Семантика прилагательных		Русский	Польский
‘интернетовский’		<i>электронный магазин</i> <i>электронный журнал</i> (‘как вид периодического издания’) <i>электронный адрес</i> <i>электронный маркетинг</i> <i>электронный доступ</i>	<i>biuletyn elektroniczny</i> <i>elektroniczny włamywacz</i> <i>elektroniczny hazard</i>
‘связанный с электроникой’	как научный термин, связанный с электронами	<i>электронный микроскоп</i> <i>электронный чип</i> <i>электронный мозг</i> <i>электронный луч</i> <i>электронный сгусток</i> <i>электронный коммутатор</i> <i>электронный модуль</i>	<i>mikroskop elektronowy</i> <i>obłok elektronowy</i> <i>wiązka elektronowa</i>
	‘как совокупностью оборудования, аппаратуры, запчастей’	<i>электронный мусор</i> <i>электронный ключ</i> <i>электронный градусник</i> <i>электронный садовник</i> <i>электронный компас</i> <i>электронный очиститель воздуха</i> <i>электронный паспорт</i> <i>электронный журнал</i> (‘как принадлежность учителя’) <i>электронный дневник</i>	<i>przemysł elektroniczny</i> <i>elektroniczny dźwięk</i> <i>elektroniczny zegar</i> <i>sprzęt elektroniczny</i> <i>elektroniczny strój</i> <i>elektroniczny notatnik</i> <i>elektroniczny klucz</i> <i>elektroniczny system sterowania</i>
‘компьютерный’		<i>электронный архив</i> (‘архив, предназначенный для хранения и составления на компьютере’) <i>электронный помощник</i> <i>электронный словарь</i> <i>электронный каталог</i>	<i>elektroniczny robak</i>
‘виртуальный’		<i>электронный вид</i> <i>электронный облик</i> <i>электронная библиотека</i> <i>электронный кошелек</i>	<i>bilet elektroniczny</i> <i>świsstek elektroniczny</i> <i>podpis elektroniczny</i> <i>pieniądz elektroniczny</i>

— польский язык:

*Laureaci zostaną dodatkowo powiadomieni telefonicznie lub **elektronicznie**.*
(NKJP)

Параллель к значению ‘связанный с электроникой’ → ‘осуществлять посредством применения электроники (электронных приспособлений)’

— польский язык:

*Głęboki modyfikowany **elektronicznie** baryton, sięgający nawet basso profundo.* (NKJP)

— русский язык:

*Само по себе сочинение — компиляция из **электронно** препарированных речей на разных языках плюс разные фрагменты на видео.* (НКРЯ)

Параллель к значению ‘компьютерный’ → ‘осуществлять посредством компьютера’

— польский язык:

*Sąd dokonuje wpisów na podstawie określonych dokumentów i ze względu na charakter rejestru, prowadzonego **elektronicznie**.* (NKJP)

Как показывает собранный материал, адвербиальные дериваты для русского языка мало характерны и преимущественно относятся к значению ‘интернетовский и связанный с электроникой’. Большинство случаев употребления зафиксировано в газетной и устной речи.

Интересные семантические явления, как в русском, так и польском языках, наблюдаются в вербальных дериватах: *електронизировать* / *(z) elektroniczować*.

Словарные источники польского языка фиксируют только существительное *elektronizacja* в значении ‘wprowadzanie urządzeń elektronicznych do przemysłu, nauki, usług itp’¹⁶. Названные глаголы могут, таким образом, вносить модификационное значение по отношению к существительному *elektronizacja*. В них же зачастую находят отображение упомянутые ранее семантические разряды. Сопоставим материал:

— русский язык:

- (1) *Спешка чиновников «**электронизировать**» все вокруг вызывает у людей панику*¹⁷.
- (2) *А книжки там шахматные самые-самые, такие, что еще не скоро их сможет кто-то купить и **электронизировать***¹⁸.

¹⁶ *Wielki słownik wyrazów obcych...*, с. 334.

¹⁷ Интернет-газета «Зона», <http://zonakz.net/articles/41667?mode=reply> (дата обращения: 22.05.2012).

¹⁸ Форум о компьютерных шахматах, <http://immortal223.borda.ru/?1-8-40-00000009-000-180-0> (дата обращения: 22.05.2012).

- (3) *Необходимо **электронизировать** АТС для перехода к повременке*¹⁹.
- (4) *Ведь власть, хотя это и нечасто бывает в России, начала «**электронизировать**» страну с себя самой.*
- (5) *«**Электронизация**» межкорпоративного документооборота позволит решить и другую задачу — обмен оперативными данными между учетными системами.*

— польский язык:

- (1) *Jak automatyzować i **elektronizować** typowe procesy — jak chociażby zakupy czy prowadzenie inwentaryzacji?*²⁰
- (2) *Zamiast jedynie „**elektronizować**” formularze papierowe, InfoPath może przekształcić te formularze w żyjące dokumenty*²¹.
- (3) *Może zamiast **elektronizować** kancelarię, **zelektronizujemy** samych urzędników?*²²
- (4) *Małe układy scalone odnaleźć można niemalże w każdym urządzeniu, a otaczająca nas rzeczywistość zaczyna się **elektronizować** i automatyzować*²³.
- (5) *Udało się sporo bibliotek **zelektronizować**, a nawet trochę pobudować, jeśli już ruszyły gdzieś uczelniane inwestycje*²⁴.

Сопоставление приведённых примеров позволяет заметить, что в обоих языках наиболее представительны следующие значения: ‘компьютерный’ → ‘осуществлять с помощью компьютера’ (русские примеры 5, польские 1), ‘виртуальный’ → ‘делать виртуальным’ (русские примеры 1, 2, польские 2, 3, 5), ‘связанный с электроникой’ (как совокупностью оборудования) → ‘внедрять электронику’ (русские примеры 3, 4, польские 4).

Наблюдаемые полисемантизм и полифункциональность исследуемых корней дают основания предполагать, что в обоих языках они в состоянии представлять собой омонимы или, по крайней мере, начинают проявлять тенденцию к таковому распаду. Сомнения могут возникать в случае значений *компьютерный* и *виртуальный*, так как некоторые части речи

¹⁹ Интернетовский форум, www.echo-az.com/archive/.../obshestvo10.shtml (дата обращения: 22.05.2012).

²⁰ D. Konowrocka: *Informatyka w opiece zdrowotnej w poszukiwaniu możliwości integracji systemów*, <http://cio.cxo.pl/konferencje/healthcare/zaproszenie.asp> (дата обращения: 22.05.2012).

²¹ Интернетовский портал. *Networld*, <http://www.networld.pl/artykuly/323883/Serwery.Office.InfoPath.iForms.Server.2007.html> (дата обращения: 22.05.2012).

²² *Internetowe Forum Archiwalne. Nasze miejsce w sieci*, www.ifar.pl/index.php?topic=1441.30 (дата обращения: 22.05.2012).

²³ *Sklep komputerowy*, www.ampcomputers.pl (дата обращения: 22.05.2012).

²⁴ *Forum internetowe*, www.forumakademickie.pl (дата обращения: 22.05.2012).

способны сочетаться с обоими определениями, образуя синонимические пары, напр., *электронный словарь* / *słownik elektroniczny* можно понимать как 1. ‘аналог, заменитель печатного словаря’; 2. ‘компьютерный словарь, предназначенный для компьютера, для установки на нём’. Однако, с другой стороны, как представляется, невозможна подобная замена в случае выражения рус. *электронный кошелёк* или польск. *pieniądz elektroniczny*. Показательно также и то, что в обоих языках не встречаются, по крайней мере на современной стадии развития и в выбранном нами материале, сложные слова с компонентом *электро-* в значении ‘электронный / *elektroniczny*’ (исключение *электромусор* / *elektrośmieci*). Объяснением этому может быть то, что корень *электр(о)* в значении ‘электрический (снабжаемый током), связанный с электричеством, электрической энергией’ появился намного раньше, чем *электронный*. Это позволило первому значению прочно закрепиться в языке и создать свою словообразовательную парадигму, что и проявляет себя в немалом количестве сложных существительных и прилагательных. Второе значение появилось позже и вследствие значительного научно-технического прогресса — развития данной научной дисциплины (*электроника*₁) и, следовательно, появления технически продвинутых устройств (*электроника*₂). В связи с этим в сознании носителей обоих языков образовались два вида ассоциаций, которые, как думается, отражаются в значении прилагательных. *Электрический* вбирает в себя два семантических компонента: 1) ‘способ энергоснабжения’; 2) ‘технически менее продвинутый, более простой’:

Winda chodzi? — Chodzi. To prosty układ, sama elektryka. (NKJP)

Значение прилагательного *электронный* может предполагать: 1. ‘действующий благодаря использованию контролируемых движений электронов’, 2. ‘технически более продвинутый, современный’. Следует добавить, что разграничение объектов, определяемых прилагательными *электрический* / *elektryczny* и *электронный* / *elektroniczny*, зачастую происходит в сознании пользователей языка интуитивно, но, возможно, с учётом названных ассоциаций. Иногда, однако, компьютерное оборудование не включается в понятие *электроника*:

Na drugim miejscu znajduje się elektronika (12%), a zaraz za nią sprzęt komputerowy (11%). (NKJP)

К существенным различиям между обоими языками следует отнести отсутствие в русском значения ‘электронные музыкальные инструменты; вид музыки, исполняемой на этих инструментах’, которое в польском довольно активно (цитируемые примеры почерпнуты из языковых корпусов):

...znowu **elektronika!** teraz wszyscy grają elektronikę! myślałam, że chociaż ty będziesz wierny rockowi.

Muzykę na żywo podczas filmu wykonują: Janusz Zdunek (trąbka, organy, **elektronika**), Ireneusz Kaczmar (gitara basowa, **elektronika**), Rafał Baca (perkusja, instrumenty perkusyjne, **elektronika**).

В русском языке активно, в свою очередь, значение ‘устройства, аппаратура, обеспечивающие работу более сложного оборудования, его составляющие’:

*Однако до последнего времени **електроника**, используемая в компьютерной и бытовой технике, «эксплуатировала» только заряд электрона.* (НКРЯ)

В польском данное значение также зафиксировано и по своей частотности употребления схоже с русским:

*Wewnętrzna, standardowa **elektronika** urządzenia została zmodyfikowana i przystosowana do pracy z układem TS-7200.* (НКJP)

В обоих языках наименее распространено значение ‘отрасль экономики’ (польские примеры почерпнуты из корпуса):

*В последнее время разговоры о собственной **електронике** звучат в России все чаще*²⁵. (НКРЯ)

*Odnosi się to jednak przede wszystkim do nowoczesnych sektorów gospodarki, takich jak **elektronika**, technologie informatyczne, telekomunikacja* (НКJP).

Представленные характеристики свидетельствуют о том, что анализируемая морфема в обоих языках проявляет относительно высокую частотность, с небольшим преобладанием в польском. Особенно активно в обоих языках она участвует в образовании имён существительных. В составе прилагательных как в русском, так и польском отмечается меньшая, чем в случае существительных, но сопоставимая частотность. Русский и польский языки совпадают по высокой частотности лексем с данным компонентом в публицистике. Основное отличие польского языка от русского заключается в том, что этому первому свойственна бóльшая семантическая разнородность и тенденция к модификациям основных для данной лексемы значений.

---

²⁵ c.news. Издание о высоких технологиях, <http://www.cnews.ru/topics/body/index.shtml?2007/02/16/236198> (дата обращения: 10.05.2012).

Maciej Walczak

Leksykalno-semantyczne właściwości
części mowy z komponentem *электр(o)-* / *elektr(o)-*
(w konfrontacji polsko-rosyjskiej)

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest rosyjskim i polskim częściom mowy zawierającym komponent *elektr(o)-*. Na podstawie danych słownikowych oraz korpusowych omawiane są właściwości leksykalno-semantyczne badanych jednostek z uwzględnieniem aspektów słotwórczych oraz stylistycznych.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że ów komponent szczególną aktywność przejawia w przypadku tworzenia rzeczowników, mniejszą w przypadku tworzenia przymiotników. Badane części mowy w obu językach mają podobną (wysoką) frekwencję w stylu publicystycznym. Ich właściwości semantyczne niekiedy pokrywają się, przy czym język polski wykazuje większą wariantowość znaczeń i tendencję do modyfikacji znaczeń podstawowych.

Maciej Walczak

Lexico-semantic qualities of parts of speech
with the *электр(o)-* / *elektr(o)-* component
(Russian vs. Polish)

Summary

The paper focuses on Russian and Polish parts of speech containing the *elektr(o)-* component. Based on dictionary and corpus data lexico-semantic qualities of the units in question are discussed, with additional consideration given to the formative and stylistic aspects.

The analysis conducted suggests that this very component is more active when forming nouns whereas its influence is diminished upon adjective formation. The parts of speech studied are similarly (highly) frequent in journalistic style in both languages. Their semantic qualities sometimes overlap however Polish displays greater tendency towards meaning variance and basic meanings modification.

Katarzyna Dembska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Feminativa w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (na przykładzie wybranych nazw zawodowych*)

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie możliwości wykorzystania Narodowego Korpusu Języka Polskiego jako narzędzia pomocniczego w poświadczaniu obecności w polszczyźnie żeńskich form nazw zawodowych, a także umożliwiającego pozyskanie ich charakterystyki pod względem kategorii gramatycznych (głównie kategorii rodzaju).

Obiekt badań nieprzypadkowo stanowi język polski, ponieważ — pomimo obserwowanej w ostatniej dekadzie rosnącej liczby żeńskich form nazw zawodowych — wciąż obecna jest w nim tzw. blokada feminatywizacji. Wyniki badań przedstawione w monografii *Tendencje rozwojowe polskich i rosyjskich nazw zawodowych kobiet na tle języka czeskiego* (Toruń 2012) potwierdzają występowanie w polszczyźnie luk leksykalnych¹ przede wszystkim w nazwach zawodowych odnoszących się do kościoła, szkolnictwa wyższego, armii oraz prestiżowych stanowisk w administracji państwowej i publicznej, gospodarce i polityce. W celu sprawdzenia obecności tych nazw we współczesnym języku polskim wykonano eksperyment z użyciem Narodowego Korpusu Języka Polskiego (dalej: NKJP). Próba badawcza została przeprowadzona metodą obserwacji kontrolowanej, tzn. na celowo wybranych formach leksemów, które nie były dotychczas rejestrowane w słownikach języka polskiego jako nazwy

---

* Nazwy zawodowe rozumiem jako „nominacje związane z wykształceniem, wykonywanym zawodem, posiadanymi tytułami, zajmowanymi stanowiskami i wszelką działalnością, która mieści się w szeroko rozumianej sferze »zawodowości«” (K. Dembska: *Tendencje rozwojowe polskich i rosyjskich nazw zawodowych kobiet na tle języka czeskiego*. Toruń 2012, s. 7).

¹ Zob. M. Karwatowska, J. Szypra-Kozłowska: *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin 2005, s. 17.

zawodowe (w tym — tytularne). Wybór zawężono do nazw funkcji i stanowisk w administracji państwowej oraz stanowisk i tytułów w szkolnictwie wyższym. Źródłem materiału ilustracyjnego do niniejszego opracowania były: NKJP (wyszukiwarka *Poliqarp* oraz wyszukiwarka *Pelcra*², dostarczające opisu gramatycznego poszczególnych form), a także — w celu podkreślenia pewnych tendencji — zasoby Internetu.

Wybór narodowych korpusów językowych jako źródeł poświadczających występowanie w poszczególnych językach określonych nazw wydaje się w pełni uzasadniony. Spełniają one bowiem wszystkie wyróżnione przez Jacka Walińskiego podstawowe kryteria korpusowe, tzn.:

- ilości (zawierają znaczną liczbę słów),
- jakości (dostarczają przykładów różnych form maksymalnie naturalnej komunikacji językowej między ludźmi),
- prostoty (zbieranie zasobów językowych zalecane jest z pewną rezerwą i zgodnie ze standardem kodowania znaków),
- udokumentowania (zawierają udokumentowane dane)³.

Poszukiwania poświadczeń wybranych form obejmowały pełen korpus, a nie (poza jednym wyjątkiem) poszczególne podkorpusy (np. uwzględniające tylko ilustracje prasowe bądź tylko literaturę piękną lub wypowiedzi ustne).

Tadeusz Piotrowski wśród celów, jakim służy korpus, wyróżnia m.in. opracowanie publikacji leksykograficznych, prace badawcze, nauczanie języków czy wyszukiwanie informacji⁴. W badaniach nad feminatywami zawodowymi wszystkie te cele mogą zostać zrealizowane. Niniejsze opracowanie wpisuje się zatem w nurt lingwistyki korpusowej, o której Marek Świdziński pisze: „Nie można być dziś językoznawcą i nie otrzeć się o nią choćby jako użytkownik narzędzi”⁵. Omawiane zagadnienia prezentowane są właśnie z perspektywy użytkownika narzędzi, który, formułując wnioski dotyczące występowania danych form w korpusie, może napotkać pewne „fałszywe ślady” ich obecności. Owe „fałszywe ślady”, spowodowane głównie zjawiskiem homonimii językowej, stanowią motyw przewodni prezentowanej analizy.

² Wykorzystanie obydwu wyszukiwarek było konieczne ze względu na fakt, że obecnie trwają prace nad nową wersją wyszukiwarki *Poliqarp* (*Poliqarp2*), a prace nad poprzednią ukończono w 2010 roku. Rejestracja omawianych nazw wymagała zatem weryfikacji z wykorzystaniem wyszukiwarki *Pelcra*. Zob. też P. Pęzik: *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*. W: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk. Warszawa 2012.

³ Zob. J. Waliński: *Typologia korpusów oraz warsztat informatyczny lingwistyki korpusowej*. W: *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. Red. B. Lewandowska-Tomaszczyk. Łódź 2005, s. 27—28.

⁴ Zob. T. Piotrowski: *Językoznawstwo korpusowe: wprowadzenie do problematyki*. W: *Językoznawstwo w Polsce. Stan i perspektywy*. Red. S. Gajda. Opole 2003, s. 151.

⁵ M. Świdziński: *Lingwistyka korpusowa w Polsce — źródła, stan, perspektywy*. „LingVaria” 2006, T. 1, s. 23.

Żeńskie formy nazw stanowisk i funkcji w administracji państwowej budzą wśród rodzimych użytkowników języka polskiego niesłabnące kontrowersje. Pomimo braku rejestracji w słownikach pojawiają się w medialnej odmianie języka. Jest zatem prawdopodobne, że są one również rejestrowane w NKJP. Obserwację takiej rejestracji ograniczono ze względu na ramy niniejszego tekstu do następujących form: *ministra*, *ministry*, *ministrze*, *ministrę*, *ministra*, *ministro*, *ministerka*, *ministerki*, *ministerce*, *ministerkę*, *ministerką*, *ministerko* oraz *premierka*, *prezydentka*, *ambasadorka*, *konsulka*.

1. *Ministra* (forma podstawowa leksemu *ministra*)⁶

a) *ministra*

Pelcra: 150,267 akapitów pasujących do zapytania, *Poliqarp*: najczęściej wyników (1 000) dostarczył podkorpus zrównoważony⁷. Jednak tylko jedno użycie występuje w kontekście wyrażnie wskazującym na płeć żeńską desygnatu:

[...] *żadnej wojewodziny, żadnej marszałkini* [marszałkini:ign]⁸ — *narzeka ministra* [minister:subst:sg:gen:m1]. — *Kobiety potraktowano jak [...]*.

W przytoczonej ilustracji forma *ministra* została przez system wyszukiwarki *Poliqarp* rozpoznana jako występująca w rodzaju męskoosobowym⁹, analogicznie do nazw w następujących ilustracjach:

Wtedy wojewoda zwróci się do ministra [minister:subst:sg:gen:m1] *finansów o pieniądze z rezerwy.*

O te pieniądze będę musiał prosić ministra [minister:subst:sg:acc:m1] *sportu.*

Już w tym miejscu ujawnia się zatem problem homonimii międzyparadygmatycznej, zachodzącej w sytuacji zbieżności form należących do różnych leksemów, w tym wypadku: *minister* oraz *ministra*.

⁶ W nawiasach umieszczam opis formy, która była przedmiotem poszukiwań w NKJP.

⁷ To wspomniany we wstępie artykułu wyjątek. Dla pozostałych nazw i ich form fleksyjnych największą liczbę poświadczeń uzyskano w pełnym NKJP. Badania prowadzono w okresie lipiec — wrzesień 2014 roku.

⁸ Występująca w ilustracji forma *marszałkini* w obydwu wyszukiwarkach zyskała jedno poświadczenie.

⁹ Przychyłam się do stanowiska redaktorów *Słownika gramatyki języka polskiego* (Warszawa 2002, s. 215) Władysława Gruszczyńskiego i Jerzego Bralczyka, według których „rzeczowniki mają (zarówno w liczbie pojedynczej, jak i w liczbie mnogiej) pięć rodzajów: męskoosobowy, męskożywotny, męskonieżywotny, żeński i nijaki, ale w liczbie pojedynczej tylko rzeczowniki rodzaju męskoosobowego mają inne wymagania niż pozostałe, które dla skrótu nazywa się czasami (mając na myśli wymagania ich form w liczbie mnogiej) rzeczownikami niemęskoosobowymi”.

Warto jednak zauważyć, że NKJP podaje błędną informację dotyczącą nie tylko rodzaju gramatycznego formy *ministra* w pierwszej ilustracji, lecz także kategorii przypadku, np.:

*Jednocześnie namawia on **ministra** [minister:subst:sg:gen:m1] do przychylnego potraktowania interpretacji przepisów.*

Forma *ministra* została błędnie rozpoznana jako przypadek dopełniacza rzeczownika *minister*, podczas kiedy jest to biernik.

- b) **ministry** (forma dopełniacza liczby pojedynczej lub mianownika bądź biernika liczby mnogiej leksemu *ministra*)

Pelcra: 507 akapitów, *Poliqarp*: 164 wyniki, np.:

[...] *zechciej doczytać. Choćby sprawozdanie obecnej **ministry** [minister:depr:pl:nom:m2] finansów.* (Internet)

[...] *reprezentantki Senatu, marszałkini, profesorki czy **ministry** [minister:depr:pl:nom:m2] — jak mawia profesor Magdalena [...].*

We wszystkich ilustracjach, nawet w obecności dodatkowego wykładnika żeńskości (na przykład: *obecnej **ministry***), słowoforma została rozpoznana jako należąca do rodzaju męskoosobowego (w liczbie mnogiej) — analogicznie do formy leksemu *minister*, występującej w ilustracji:

*Zjechali posły, senatory, **ministry** [minister:depr:pl:nom:m2], ale najważniejsze, że [...].*

- c) **ministrze** (forma celownika lub miejscownika liczby pojedynczej leksemu *ministra*)

Wyszukiwarka *Pelcra* dostarcza 12 242 akapity z użyciem tej słowoformy, a *Poliqarp* 1 000 wyników, jednak w każdym została ona rozpoznana jako należąca do rodzaju męskoosobowego (w przypadku miejscownika lub wołacza liczby pojedynczej). Dotyczy to również ilustracji, wskazującej (przez użycie wykładnika żeńskości *baronessie*) na płeć żeńską desygnatu:

[...] *nie można powiedzieć o „**ministrze** [minister:subst:sg:voc:m1] spraw zagranicznych” baronessie Ashton [...].*

Zaobserwowano też uchybienia w określeniu przypadku tej formy — miejscownik jest rozpoznawany jako wołacz (takie uchybienie ma miejsce także w poprzedniej ilustracji), np.:

Komisja odwoławcza przy ministrze [minister:subst:sg:voc:m1] edukacji narodowej uznała decyzję wójta [...].

Ryszard Sobiesiak mówił o ministrze [minister:subst:sg:voc:m1] polskiego rządu: [...].

Warto zatem podkreślić, że homonimia może powodować trudności w opisie formy gramatycznej ze względu na kategorię nie tylko rodzaju (homonimia międzyparadygmatyczna), lecz także przypadku (homonimia wewnątrzparydygmatyczna, kiedy słowa graficzne są wykładnikami form wyrazowych należących do jednego leksemu¹⁰).

d) **ministrę** (forma biernika liczby pojedynczej leksemu *ministra*)

Pelcra: 3, Poliqarp: 2. Wyszukiwarka *Poliqarp* nie rozpoznaje tej słowoformy pod względem gramatycznym:

Marek Balicki uważa, że prezentowana przez ministrę [ministrę:ign] wierność zasadom, nawet kosztem [...].

[...] w imię głoszonych wartości cenią swoją ministrę [ministrę:ign] także działaczki ruchu kobiecego [...].

e) **ministrą** (forma narzędnika liczby pojedynczej leksemu *ministra*)

Pelcra: 4, Poliqarp: 4. Wyszukiwarka *Poliqarp* tej słowoformy również nie rozpoznaje pod względem gramatycznym:

[...] sprawie rozmawiać z wicepremierą i ministrą [ministrą:ign] polityki społecznej Izabelą Jarugą-Nowacką.

Nie jestem ministrą [ministrą:ign], tylko ministrem, zadeklarowała.

f) **ministro** (forma wołacza liczby pojedynczej leksemu *ministra*)

Pelcra: 0, Poliqarp: 1. Forma gramatyczna nie została rozpoznana przez system wyszukiwarki *Poliqarp*:

[...] pan do mnie „pani ministro [ministro:ign]”, nie protestowałabym [...].

2. Ministerka

a) **ministerka** (forma podstawowa leksemu *ministerka*)

¹⁰ Zob. E. Awramiuk: *Systemowość polskiej homonimii międzyparadygmatycznej*. Białystok 1999, s. 7.

Pelcra: 40 akapitów pasujących do zapytania, *Poliqarp*: 35 wyników. Wyszukiwarka *Poliqarp* rozpoznaje wszystkie użycia jako formę rodzaju żeńskiego, np.:

*Czyli to, co mówiła **ministerka*** [ministerka:subst:sg:nom:f] *Środa, to mieszkanie nauki [...].*

*[...] co tu się dziwić, **ministerka*** [ministerka:subst:sg:nom:f] *Hübner jest jedną z głównych [...].*

Okazuje się jednak, że nawet w tak jednoznacznej sytuacji warto zachować należyta ostrożność w określaniu liczby poświadczeń występowania danej formy, gdyż jako żeńska zostaje rozpoznana forma *ministerka* w następującej ilustracji:

*[...] i jeszcze jeden pomysł naszego **ministerka*** [ministerka:subst:sg:nom:f]: *kaplice w szkole [...],*

która wyraźnie wskazuje (*pomysł **naszego** ministerka*) na formę dopełniacza leksemu *ministerek* (lekceważąco o ministrze).

Interesujące wydaje się to, że sama forma podstawowa rodzaju męskoosobowego *ministerek* (*Pelcra*: 9 akapitów, *Poliqarp*: 5 wyników), z jednoznacznym wskazaniem kontekstowym na płeć męską desygnatu, została rozpoznana przez system wyszukiwarki *Poliqarp* jako forma dopełniacza liczby mnogiej rzeczownika rodzaju żeńskiego, np.:

*[...] nie przejdzie to, jakiś **ministerek*** [ministerka:subst:pl:gen:f] *albo jego dobry koleżka okaże [...].*

*Ten pożał się Boże **ministerek*** [ministerka:subst:pl:gen:f] *w wieku Matuzalema też zaczyna [...].*

- b) **ministerki** (forma dopełniacza liczby pojedynczej lub mianownika, biernika bądź wołacza liczby mnogiej leksemu *ministerka*)

Pelcra: 15 akapitów, *Poliqarp*: 13 wyników. We wszystkich przykładach forma została przez system wyszukiwarki *Poliqarp* rozpoznana jako dopełniacz liczby pojedynczej rzeczownika rodzaju żeńskiego, np.:

*[...] pewnie sztaby wyborcze przestraszyły się **ministerki*** [ministerka:subst:sg:gen:f] *Magdaleny Środy [...].*

Należy jednak podkreślić, że ma to również miejsce w sytuacji, kiedy kontekst wskazuje na przypadek mianownika liczby mnogiej, np.:

[...] *liderki ruchu feministycznego i kolejne **ministerki***
[ministerka:subst:sg:gen:f] (czyli *ministrowie w spódnicach*).

- c) **ministerce** (forma celownika lub miejscownika liczby pojedynczej leksemu *ministerka*)

Pelcra: 1, *Poliqarp*: 1 — forma została rozpoznana jako miejscownik rodzaju żeńskiego:

[...] *zmieniamy nazwy i mówmy o dyrektorce, prezesce, właśnie **ministerce***
[ministerka:subst:sg:loc:f] itd. *Dzisiaj jeszcze na [...]*.

- d) **ministerkę** (forma biernika liczby pojedynczej leksemu *ministerka*)

Pelcra: 8, *Poliqarp*: 8. System wyszukiwarki *Poliqarp* rozpoznaje wszystkie użycia jako formę rodzaju żeńskiego, np.:

[...] *wyobrazić premierkę, prezydentkę, **ministerkę*** [ministerka:subst:sg:acc:f], *docentkę czy profesorkę [...]*.

[...] *że premierka Środa odwołała **ministerkę*** [ministerka:subst:sg:acc:f] *obrony za przemoc w rodzinie [...]*.

- e) **ministerką** (forma narzędnika liczby pojedynczej leksemu *ministerka*)

Pelcra: 11 akapitów, *Poliqarp*: 10 wyników. We wszystkich ilustracjach tekstowych forma została przez system wyszukiwarki *Poliqarp* rozpoznana jako narzędnik liczby pojedynczej rzeczownika rodzaju żeńskiego, np.:

[...] *pani minister Kopacz jest jedyną **ministerką*** [ministerka:subst:sg:inst:f] *w rządzie Donalda Tuska [...]*.

*Paradowska na pewno zostanie wtedy **ministerką*** [ministerka:subst:sg:inst:f] *i szefową kancelarii i będzie [...]*.

- f) **ministerko** (forma wołacza liczby pojedynczej leksemu *ministerka*)

Pelcra: 1, *Poliqarp*: 1. Forma została przez system wyszukiwarki *Poliqarp* rozpoznana właściwie:

[...] *pani minister*” czy „**ministerko** [ministerka:subst:sg:voc:f]”, „*pani pełnomocnik*” [...].

3. **Premierka i prezydentka** (formy mianownika liczby pojedynczej leksemów *premierka* oraz *prezydentka*)

a) **premierka**

Pelcra: 18 akapitów, *Poliqarp*: 23 wyniki. W wypadku tej formy należy zwrócić uwagę na kilkukrotną powtarzalność w grupie poświadczeń tej samej ilustracji, co utrudnia precyzyjne określenie liczby wystąpień. Na przykład wśród 10 wyników dotyczących formy *premierka*, zaobserwowano powtórzenie ilustracji nr 3 i nr 6, nr 4 i nr 7 oraz ilustracji nr 5 i 8:

1.	przeczytalibyśmy, że	premierka [premierka:ign]	Środa odwołała ministerkę obrony za
2.	tego na cukiereczki dla wnusia	premierka [premierka:ign]	5 tys euro. Polacy
3.	wchodzi w rachubę ministerka czy	premierka [premierka:ign]	(te nawet komputer podkreśla)
4.	typu doktorka, profesorka,	premierka [premierka:ign]	wyrażnie świadczy o tym,
5.	Nie brzmi dobrze prezydentka,	premierka [premierka:ign]	, polityczka. Natomiast ekspedientka
6.	wchodzi w rachubę ministerka czy	premierka [premierka:ign]	(te nawet komputer podkreśla)
7.	typu doktorka, profesorka,	premierka [premierka:ign]	wyrażnie świadczy o tym,
8.	Nie brzmi dobrze prezydentka,	premierka [premierka:ign]	, polityczka. Natomiast ekspedientka
9.	za oburzenie nad hipokryzją totumfackiego	premierka [premierka:ign]	.(już niedługo)
10.	proces? A może też	premierka [premierka:ign]	? J. Grabowski Zamierzam wystartować w

Forma *premierka* nie jest ponadto rozpoznawana przez system wyszukiwarki *Poliqarp* (ign):

[...] *przeczytalibyśmy, że premierka* [premierka:ign] *Środa odwołała ministerkę obrony* [...]

oraz wykazuje zbieżność z formą leksemu *premierek* (lekceważąco o premierze):

Cimoszewicz nagle napisał do bieżącego premierka [premierka:ign] *Belki, dosyć celnie uderzając* [...].

b) **prezydentka**

Pelcra: 33 akapity, *Poliqarp*: 30 wyników. Warto podkreślić, że sama nazwa *prezydentka* może się odnosić do różnych funkcji społecznych: *prezydentka klubu*, *prezydentka Unii*, *prezydentka Federacji*, co powoduje jej upowszechnienie. W funkcji nazwy głowy państwa zaobserwowano jednak tylko jednorazowe jej użycie w NKJP, a mianowicie:

Przyszła prezydentka [prezydentka:subst:sg:nom:f] *Polandii*, *Jolanta I Kwaśniewska*.

4. **Ambasadorka i konsulka** (formy mianownika liczby pojedynczej leksemów *ambasadorka* i *konsulka*)a) **ambasadorka**

Pelcra: 27, *Poliqarp*: 17. Forma została przez wyszukiwarkę *Poliqarp* rozpoznana jako żeńska, jednak (tak jak w wypadku nominacji *prezydentka*), również *ambasadorka* może odnosić się do różnych funkcji: *ambasadorka marki*, *ambasadorka fundacji*, *ambasadorka kultury*, *ambasadorka projektu*. Ponadto trudności w precyzyjnym ustaleniu liczby poświadczeń powoduje zbieżność z formą dopełniacza leksemu *ambasadorek* (lekceważąco o ambasadorze), zwłaszcza że jest ona przez system wyszukiwarki *Poliqarp* rozpoznawana jako żeńska:

Wystarczy więc tylko przypuszczenie pana ambasadorka [ambasadorka:subst:sg:nom:f].

Analizując kontekst ilustracji tekstowych, zaobserwowano jedynie jedno poświadczenie tej formy jako odnoszącej się do nazwy *ambasadorka* (państwa), np.:

Magdalena Vasaryova, była ambasadorka [ambasadorka:subst:sg:nom:f] *Słowacji w Polsce, podczas wykładu* [...].

b) **konsulka**

Pelcra: 1, *Poliqarp*: 1. Nazwa nie została rozpoznana przez system wyszukiwarki *Poliqarp* (*ign*), choć kontekst wskazuje na nazwę odnoszącą się do desygnatu płci żeńskiej:

[...] *mieszkam pod mostem, czego konsulka* [konsulka:ign] *mogła dowiedzieć się z moich* [...].

Oprócz nazw stanowisk i funkcji w administracji państwowej blokadę feminatywizacji wykazują w polszczyźnie również nazwy żeńskie związane z funkcjami, stopniami i tytułami w szkolnictwie wyższym. Obserwacji występowania w NKJP poddano następujące formy: *profesorka, rektorka, dziekanka*.

1. **Profesorka** (forma mianownika liczby pojedynczej leksemu *profesorka*)

Pelcra: 78, *Poliqarp*: 44. Forma jest rozpoznawana przez system wyszukiwarki *Poliqarp* jako należąca do rodzaju żeńskiego, jednak może odnosić się zarówno do nauczycielki w szkole wyższej lub szkole średniej, jak i do kobiety, która wykazuje kunszt i wiedzę w swojej działalności (użycie metaforyczne: *nauczycielka-mistrzyni*, kobieta, która osiągnęła wysoki stopień wiedzy i umiejętności), np.:

Emerytowana profesorka [profesorka:subst:sg:nom:f] *uniwersytetu w Caracas, prawnuczka* [...].

Popularna aktorka, profesorka [profesorka:subst:sg:nom:f] *Akademii Teatralnej w Warszawie, będzie* [...].

[...] *miła znajoma profesora, licealna profesorka* [profesorka:subst:sg:nom:f].

Jak się profesorka [profesorka:subst:sg:nom:f] *od chemii zastanawiała, co dziecku* [...].

W AZS występuje „profesorka [profesorka:subst:sg:nom:f]” *polskich parkietów Małgorzata Niemczyk*.

W NKJP nie zaobserwowano jednak ani jednego użycia tytularnego tej formy, ale warto zauważyć, że formy leksemu *profesorka* są w takim kontekście spotykane w prasie i Internecie:

*Prezydent nominował w środę 37 nowych profesorów — podaje PAP. Szczecin zyskał profesorkę nauk o zdrowiu*¹¹.

W 1973 roku uzyskała tytuł profesorki zwyczajnej (o Marii Janion).

2. **Rektorka** (forma mianownika liczby pojedynczej leksemu *rektorka*)

Pelcra: 6, *Poliqarp*: 9. Forma nie jest rozpoznawana przez system wyszukiwarki *Poliqarp*, a jedyne poświadczenie jej występowania jako nazwy kobiety pełniącej funkcję rektora dotyczy — paradoksalnie — nieobecności tej formy w języku:

¹¹ http://szczecin.gazeta.pl/szczecin/1,34959,15691728,Szczecin_ma_nowa_profesorke__Mozliwe__ze_pierwsza.html (data dostępu: 28.07.2014).

Natomiast formy „rektorka [rektorka:ign]” nie spotkamy absolutnie nigdzie [...] ¹².

Pozostałe użycia dotyczą, co prawda, kobiety rektora, ale wyłącznie akademii magicznej z powieści *Wiedźmin* Andrzeja Sapkowskiego:

[...] oświadczyła głośno Margarita Laux-Antille, **rektorka** [rektorka:ign] akademii magicznej.

lub są formą biernika leksemu *rektorek* (lekceważąco o rektorze):

[...] wygląda najlepiej. Ktoś poinformował **rektorka** [rektorka:ign] o języku doktora Ph.

Zaobserwowano również wyróżnienie formy *rektorka* z leksemu *dyrektorka*:

[...] ze mną — oznajmiła **dyrektorka** [rektorka:ign] i wyszła z klasy.

Nie zaobserwowano obecności w NKJP nazwy *dziekanka* w znaczeniu ‘kobieta na stanowisku dziekana’.

Przeprowadzona analiza skłania do sformułowania dwu wniosków głównych:

1. Pomimo uzyskania kilkudziesięciu bądź nawet kilkuset wyników potwierdzających obecność wybranych form nazw żeńskich w NKJP należy traktować tę sytuację jako tzw. prawdę pozorną. Liczba poświadczeń wygenerowana przez systemy wyszukiwarek wydaje się odgrywać rolę drugorzędą, ponieważ dotyczy liczby wystąpień danej słowoformy bez uwzględnienia homonimii. Paradoksalnie najbardziej rzetelna wydaje się informacja o braku lub pojedynczych przypadkach rejestracji danej formy w korpusie — można wówczas przypuszczać, że na dzień dzisiejszy ma ona niewielkie szanse na zaistnienie w systemie języka.
2. Nawet w sytuacji rozpoznania formy jako należącej do rodzaju żeńskiego w ten sam sposób są kwalifikowane homoformy rodzaju męskiego. Ponadto nierzadko ilustracje tekstowe są przytaczane wielokrotnie. Tego rodzaju uchybienia znacznie utrudniają weryfikację liczby poświadczeń form żeńskich.

Badania korpusowe w zakresie omawianych feminatywów potwierdzają zatem tezę o istnieniu w języku polskim tzw. luk leksykalnych i niskim stopniu rejestracji większości z tych nazw w NKJP. Jednak aby się o tym przekonać,

---

¹² <http://lubimyczytac.pl/autor/14329/janion-maria> (data dostępu: 28.07.2014).

badacz zmuszony jest do analizy bez mała każdej ilustracji użycia i jej weryfikacji na podstawie kontekstu bądź obecności wykładników żeńskości. Przeprowadzona analiza ujawnia także problem opisu gramatycznego omawianych jednostek również pod względem kategorii przypadku i liczby.

Катажина Дэмбска

Feminativa в Польском национальном корпусе
(на примере выбранных названий по профессии, должности и званию)

Резюме

В настоящей статье рассматривается вопрос фиксации названий женщин по профессии, должности или званию, а также их грамматической характеристики в Польском национальном корпусе.

Предметом анализа являются формы женских названий должностей в государственных органах (например, *ministra*, *ministerka*, *premierka*, *prezydentka*, *ambasadorka* и *konsulka*), а также исходные формы названий академических должностей (*rektorka*, *dziekanka*) и научного звания *profesorka*.

Анализ подтверждает низкую степень фиксации описываемых названий в Польском национальном корпусе, что свидетельствует о трудностях в их закреплении в языке и одобрении носителями польского языка. Однако, корпусные исследования позволяют обратить внимание на проблемы грамматического описания данных названий электронной системой и выявляют ряд ошибок, связанных не только с грамматической категорией рода, но также падежа и числа.

Katarzyna Dembska

Feminativa in the National Corpus of Polish
(exemplified by chosen names of professions)

Summary

The aim of this article is to present the role of the national language corpora in determining the presence and systemic potential of feminine forms of profession names, as well as obtaining their characteristics in terms of grammatical categories (mainly grammatical gender).

The object of the study is the Polish language, still strongly stifled by the so-called feminization blockage. The research sample has been chosen by way of controlled observation i.e. on a purposefully chosen lexeme forms not registered until recently in Polish language dictionaries as names of professions (including titular ones). A very particular type of the feminatives has been analyzed — the names of functions and positions within state administration and positions and titles in higher education.

Марцин Трендович

Гданьский университет

Использование элементов корпусного анализа в концептуальных исследованиях

Развитие современных компьютерных технологий способствует упрощению процесса сбора, обработки и хранения больших массивов фактического материала, необходимого для выполнения различных лингвистических исследований. Целью настоящей статьи является представление возможностей использования собраний такого материала, которыми являются лингвистические корпуса, и применения элементов корпусного анализа в исследованиях концептов. В структурном плане данное сообщение разделяется на две условных части: теоретическую, в которой обсуждаются вопросы, касающиеся предмета и задач корпусной лингвистики, и дается характеристика Национального корпуса русского языка, и практическую, в которой представляются некоторые возможности работы с лингвистическим корпусом в процессе разработки и описания концепта. Примерами для прикладного аспекта исследований послужили два лингвокультурных концепта: *шпион* и *разведчик*, свойственные русской лингвокультуре, моделирование которых было нами детально разработано в рамках отдельного проекта¹.

Первоначально следует обратиться к определению корпусной лингвистики как научной дисциплины. В.П. Захаров рассматривает ее как «раздел компьютерной лингвистики»², занимающийся разработкой общих принципов построения и использования лингвистических корпусов (корпусов

---

¹ M. Trendowicz: *Моделирование концептов шпион и разведчик в русской лингвокультуре*. Gdańsk 2014.

² Более подробно о целях и задачах компьютерной лингвистики см.: *Интернет-коммуникация как новая речевая формация: коллективная монография*. Ред. Т.Н. Колокольцева, О.В. Лутовинова. Москва 2012, с. 87—108.

текстов) с использованием компьютерных технологий»³. З.И. Комаровой⁴ и многими другими исследователями подчеркивается практическая направленность⁵ корпусной лингвистики, являющейся частью прикладного языкознания, наряду с такими направлениями как, например, лингвистическая криминалистика или инженерная лингвистика. Связь прикладного языкознания и математики раскрывается в рассуждениях А.С. Герда, который констатирует: «Прикладная лингвистика математична по своему духу: это строгость постановки конкретных задач, обязательная структуризация фактов, поиск формальных моделей описания и, наконец, едва ли не основное сегодня — поиск наиболее адекватных компьютерных форм представления данных»⁶.

Поскольку, как вытекает из вышеизложенного, основной задачей корпусной лингвистики является построение (с помощью компьютерных технологий) и использование корпусов текстов, следует охарактеризовать понятие корпуса. Под термином *лингвистический (языковой) корпус* понимается «большой, представленный в электронном виде, унифицированный, структурированный, размеченный, репрезентативный массив языковых данных, предназначенный для решения конкретных лингвистических задач»⁷. Обратим внимание на несколько фактов, просигнализированных в приведенном толковании. Во-первых, важным, однако не самым главным⁸, параметром является объем корпуса: на сегодняшний день принято считать, что объем общезыкового корпуса должен быть не меньше 100 миллионов словоупотреблений⁹. Во-вторых, репрезентативность, под которой понимается необходимо-достаточное и пропорциональное представ-

---

³ В.П. Захаров: *Корпусная лингвистика: учебно-методическое пособие*. Санкт-Петербург 2005, с. 5.

⁴ См.: З.И. Комарова: *Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: учебное пособие*. Екатеринбург 2012, с. 362—363.

⁵ Практическая направленность корпусной лингвистики детерминирует в большой степени специфику научных трудов, посвященных данному разделу языкознания, которые, как правило, имеют полностью или частично прикладной характер: это в первую очередь учебные и учебно-методические пособия. Данной тенденции придерживается также наше исследование, имеющее частично практический характер.

⁶ А.С. Герд: *Прикладная лингвистика*. Санкт-Петербург 2005, с. 9.

⁷ В.П. Захаров: *Корпусная лингвистика...*, с. 3.

⁸ Отметим, что объем корпуса не является главным параметром, поскольку пользователь работает обычно с определенным подкорпусом или частью корпуса, содержащую нужные ему данные (например, искомую единицу). Однако параметр объема корпуса позволяет отличать корпуса от других массивов текстов и связывается непосредственно с репрезентативностью (о которой речь пойдет дальше), обеспечиваемую лишь достаточно высоким количеством текстов, составляющих содержание корпуса, и их разнообразностью.

⁹ См.: В.П. Захаров: *Корпусная лингвистика...*; Е.В. Грудева: *Корпусная лингвистика: учебное пособие*. Москва 2012.

ление в корпусе текстов разных периодов, жанров, стилей, авторов и т. п., может быть достигнута лишь благодаря включению в состав корпуса достаточно большого количества разнообразных текстов. И, в-третьих, существенную роль в корпусе выполняет разметка, т. е. приписывание отдельным текстам и их фрагментам специальных меток (англ. *tag*). Остановимся более подробно на этой проблеме. Следует отметить, что выделяются две группы меток: лингвистические (например, морфологические, синтаксические, семантические и пр.) и экстралингвистические (например, сведения о тексте: название, год и место издания, жанр, тематика и сведения об авторе, которые могут включать, кроме фамилии, еще возраст, годы жизни, пол и др.).

Процесс лингвистического аннотирования (разметки) обычно является полностью или частично автоматизированным¹⁰, что, с одной стороны, способствует увеличению темпа и упрощению работы, но, с другой стороны, допускает возможность ошибочного аннотирования отдельных слов. Особенно часто встречаются ошибки в морфологической разметке, что связано в первую очередь с проблемой многозначности и омонимии слов, выступающих в текстах.

Особое место среди лингвистических корпусов занимают общезыковые (национальные) корпуса. Об их роли в современном языкознании пишет В.А. Плунгян, который констатирует: «в настоящее время [национальный] корпус — это не просто дань техническому прогрессу или более удобный инструмент для поиска примеров; это именно примета новой идеологии изучения языка, для которой язык, — вообще говоря, и есть корпус, как бы вызываяще это ни звучало по отношению к предшествующей теоретической традиции»¹¹.

Примером¹² общезыкового корпуса может служить Национальный корпус русского языка (далее — НКРЯ)¹³, доступный по адресу www.ruscorgo.ru, владельцем и координатором которого является Институт русского языка им. В.В. Виноградова Российской академии наук. Данный проект стартовал 29 апреля 2004 года, но разработка корпуса началась несколько лет раньше, при соучастии лингвистов из Москвы,

¹⁰ Более подробно на тему машинного морфологического анализа см.: Ю.Н. Марчук: *Компьютерная лингвистика: учебное пособие*. Москва 2007, с. 60—70.

¹¹ В.А. Плунгян: *Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики*. «Русский язык в научном освещении» 2008, № 2 (16), с. 12.

¹² Описание и характеристика других корпусов, как русского, так и иных языков см.: Е.В. Грудева: *Корпусная лингвистика...*, с. 35—37; В.П. Захаров: *Корпусная лингвистика...*, с. 29—30.

¹³ Источником всех нижеприведенных данных, касающихся истории, современного состояния и статистик Национального корпуса русского языка, является официальный веб-сайт проекта: www.ruscorgo.ru (дата обращения: 31.10.2014).

Санкт-Петербурга, Казани, Воронежа, Саратова и других научных центров Российской Федерации. На сегодняшний день число текстов¹⁴, входящих в основной корпус НКРЯ, составляет 76 882, число предложений — 17 574 752, число словоупотреблений — 209 198 275. С целью обеспечения необходимой репрезентативности текстов в основной корпус были включены два массива текстов: современные письменные тексты (созданные с середины XX века по начало XXI века) и ранние тексты (созданные с середины XVIII века по середину XX века). Художественные тексты составляют 44% всех текстов основного корпуса, из них наиболее объемной группой являются тексты, определенные как «нежанровая проза» (61,0%), наименее объемной — тексты «любовных историй» (0,9%). Среди нехудожественных текстов, составляющих 56% всех текстов основного корпуса, больше всего произведений публицистического стиля (63,8%) и учебно-научного подстиля (23,0%).

Все тексты, входящие в состав НКРЯ, сопровождаются метатекстовой (экстралингвистической) разметкой, включающей сведения об авторе (фамилия, имя, год рождения, пол) и о тексте (в случае художественных текстов: объем в количестве слов, жанровая принадлежность и хронотоп; в случае нехудожественных текстов: объем в количестве слов, сфера функционирования, тип и тематика). В свою очередь все слова в корпусе снабжены собственно лингвистическими метками, включающими морфологическую и лексико-семантическую информацию¹⁵. Следует отметить, что НКРЯ полностью выполняет все условия и требования, предъявляемые общезыковым корпусам: по объему, репрезентативности текстов и многопрофильной системе аннотирования.

Кроме основного корпуса в состав НКРЯ входит ряд специализированных подкорпусов (субкорпусов)¹⁶. Приведем и охарактеризуем вкратце некоторые из них. В газетный корпус (число словоупотреблений — 113 292 003), созданный в 2010 году, вошли тексты семи средств массовой информации (как печатных, так и электронных) 90-х годов XX века и нулевых годов XXI века. Обучающий корпус¹⁷ (664 751 словоупотреблений)

¹⁴ Полная статистика НКРЯ доступна по адресу: www.ruscorpora.ru/corpora-stat.html (дата обращения: 31.10.2014).

¹⁵ Более подробно на тему морфологической и лексико-семантической информации в НКРЯ см.: Е.В. Грудева: *Корпусная лингвистика...*, с. 59—71.

¹⁶ Отдельной частью НКРЯ является глубоко аннотированный корпус, содержащий рядом с морфологической, также синтаксическую разметку, доступный по адресу: www.ruscorpora.ru/search-syntax.html (дата обращения: 31.10.2014).

¹⁷ О специфике и возможностях практического применения обучающего корпуса см.: С.О. Савчук, Д.В. Сичинава: *Обучающий корпус русского языка и его использование в преподавательской практике*. В: *Национальный корпус русского языка: 2006—2008. Новые результаты и перспективы: сборник статей*. Ред. В.А. Плунгян. Санкт-Петербург 2009, с. 317—334.

ориентирован на преподавание русского в школе, поскольку включает отобранные произведения (все тексты с полностью снятой омонимией) из школьной программы. Изучению территориальных диалектов и говоров России способствует корпус диалектных текстов¹⁸, открытый в 2005 году, включающий записи диалектной речи и специальную систему разметки диалектизмов. Стихотворения (созданные с XVIII века), снабженные специальными стиховедческими метками, вошли в состав корпуса поэтических текстов¹⁹, который открылся в 2006 году, и на сегодняшний день насчитывает 6 738 474 словоупотреблений. Кроме вышеперечисленных подкорпусов, в НКРЯ входят еще: корпус параллельных текстов²⁰ (на русском языке в сопоставлении с английским, немецким, французским, итальянским, испанским, польским, украинским и белорусским языками), корпус устной речи²¹, акцентологический корпус²² (корпус истории русского ударения) и мультимедийный корпус²³.

Как вытекает из вышеприведенной характеристики, Национальный корпус русского языка содержит разнообразный языковой материал и предоставляет всесторонние возможности его изучения и анализа. Следует подчеркнуть, что раз созданный лингвистический корпус может быть использован многократно — разными исследователями и в разных целях.

Пройдем к прикладному аспекту наших исследований. Как отмечалось уже раньше, возможности применения элементов корпусного анализа рассматриваются нами в настоящей статье на примере двух лингвокультурных концептов: *шпион* и *разведчик*, характерных для русского языкового и культурного пространств. Под понятием *концепт* подразумевается, вслед за В.И. Карасиком и Г.Г. Слышкиным, «условная ментальная единица, на-

¹⁸ Более подробно об этом см.: А.Б. Летучий: *Корпус диалектных текстов: задачи и проблемы*. В: *Национальный корпус русского языка: 2003—2005. Результаты и перспективы: сборник статей*. Ред. В.А. Плунгян. Москва 2006, с. 215—232; А.Б. Летучий: *Диалектный корпус: состав и особенности разметки*. В: *Национальный корпус русского языка: 2006—2008...*, с. 114—128.

¹⁹ Характеристика субкорпуса см.: Е.А. Гришина, К.М. Корчагин, В.А. Плунгян, Д.В. Сичинава: *Поэтический корпус в рамках НКРЯ: общая структура и перспективы использования*. В: *Национальный корпус русского языка: 2006—2008...*, с. 71—113.

²⁰ См.: Д.О. Добровольский, А.А. Кретов, С.А. Шаров: *Корпус параллельных текстов: архитектура и возможности использования*. В: *Национальный корпус русского языка: 2003—2005...*, с. 263—296.

²¹ Е.А. Гришина: *Устная речь в Национальном корпусе русского языка*. В: *Национальный корпус русского языка: 2003—2005...*, с. 94—110; Е.А. Гришина, С.О. Савчук: *Корпус устных текстов в НКРЯ: состав и структура*. В: *Национальный корпус русского языка: 2006—2008...*, с. 129—149.

²² Е.А. Гришина: *Корпус «История русского ударения»*. В: *Национальный корпус русского языка: 2006—2008...*, с. 150—174.

²³ Е.А. Гришина: *Мультимедийный русский корпус (МУРКО): проблемы аннотации*. В: *Национальный корпус русского языка: 2006—2008...*, с. 175—214.

правленная на комплексное изучение языка, сознания и культуры²⁴», требующая освещения с понятийной, образной и ценностной сторон²⁵.

«В современной научной литературе, — замечает М.В. Пименова и О.Н. Кондратьева, — отсутствует четкое определение метода концептуального анализа, нет универсальной методики его проведения, имеют место, скорее, интуитивные шаги в этом направлении. Выбор методики исследования концептов во многом остается субъективным и определяется содержанием, которое вкладывает исследователь в термин *концепт*, материалом исследования и типом изучаемого концепта»²⁶. Принимая во внимание вышеизложенное, целесообразным считается приведение предлагаемой нами схемы описания (моделирования) исследуемых концептов. Первый этап предполагает изучение значений имен обоих концептов на основе лексикографического (словарного) анализа, который дополняется элементами корпусного анализа. Далее рассматриваются словообразовательные возможности и сочетаемость имени концепта. Особое место занимает разработка и описание синонимических отношений, в том числе — связей между лексемами *шпион* и *разведчик*. Дополнением анализа служит этимологическая справка, изучение ассоциативных признаков и частотности исследуемых лексем. Элементы корпусного анализа используются также при выявлении словообразовательных возможностей, сочетаемости и синонимических связей. Частотность лексем в современном русском языке исследуется с опорой на частотный словарь, составленный на основе НКРЯ²⁷.

Рассмотрим конкретные примеры применения элементов корпусного анализа в наших исследованиях. Данные, почерпнутые из НКРЯ, выполняют вспомогательную роль в начальном этапе концептуальных исследований, т. е. в разработке описания значения (толкования) имен исследуемых концептов. Анализ толковых словарей позволил выделить три основных значения²⁸ лексемы *шпион* в современном русском языке.

---

²⁴ В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин: *Лингвокультурный концепт как единица исследования*. В: *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сборник научных трудов*. Ред. И.А. Стернин. Воронеж 2001, с. 75.

²⁵ Не будем детально рассматривать вопрос понимания термина *концепт* в современном языкознании, поскольку данная проблема выходит за рамки нашего исследования.

²⁶ М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева: *Концептуальные исследования. Введение*. Москва 2011, с. 88.

²⁷ О.Н. Ляшевская, С.А. Шаров: *Частотный словарь современного русского языка (на материалах Национального корпуса русского языка)*. Москва 2009. Перечень словарей, созданных на основе НКРЯ и других корпусов, см.: Е.В. Грудева: *Корпусная лингвистика...*, с. 74—75.

²⁸ Лексема *шпион* в современном русском языке выступает в основном в трех значениях: во-первых, профессионального шпиона, т. е. человека, занимающегося

Поиск²⁹ в основном корпусе дал следующие результаты: было обнаружено 912 документов, в которых искомая единица встречалась 3 598 раз (в исходной форме, — т. е. в именительном падеже единственного числа — 1 311 раз). Кроме текстов, в которых лексема *шпион* регистрировалась в основных значениях, отмечаемых словарями, удалось обнаружить еще употребления, касающиеся, например, компьютерной лексики. Приведем пример фрагмента³⁰ текста из НКРЯ:

- (1) *Компьютерный шпион ничего не разрушает, но сканирует содержимое диска и регулярно передает информацию «хозяину», чем может наносить материально значительно больший ущерб, чем вирус*³¹.

В вышеприведенном примере лексема *шпион* (с именем прилагательным *компьютерный*) употребляется в значении компьютерной программы, предназначенной для похищения информации, неотмеченном словарями русского языка, и связывается с первичными значениями лексемы на основе вида деятельности. Однако следует отметить, что сочетание *компьютерный шпион* может обозначать не только программу, но также человека:

- (2) *В Интернете все более жестко — оборона важных сетевых ресурсов весьма активна и умеет вычислить компьютерный адрес не только серверного компьютерного шпиона, но и просто юнца, взламывающего сайт*³².

Кроме того, в ходе анализа текстов из НКРЯ была обнаружена также достаточно большая группа высказываний, касающихся компьютеров, в которых исследуемая лексема выступает в сочетаниях типа *вирус-шпион*, *код-шпион*, *программа-шпион* и др. Необходимо подчеркнуть, что применение элементов корпусного анализа способствовало в данном случае выявлению процесса происшедшего расширения лексического значения.

шпионажем (похищением тайной информации), во-вторых, полицейского агента по сыску или слежке (причем это устарелое значение) и, в-третьих, «шпиона-любителя», т. е. человека, который по собственной инициативе следит за кем-нибудь. Более подробно о значениях данной лексемы см.: М. Trendowicz: *Моделирование концептов...*

²⁹ Следует отметить, что НКРЯ предлагает поиск двумя способами: поиск точных форм и лексико-грамматический поиск.

³⁰ Примеры текстов из НКРЯ приводятся в минимальных контекстах, составляющих, как правило, от одного до двух предложений. Все шрифтовые выделения (полужирный шрифт, подчеркивание) в приводимых примерах — наши (М.Т.).

³¹ В.Я. Цветков, С.В. Булгаков: *Информационная угроза: компьютерные шпионы*. «Информационные технологии» 2004, № 9. Цит. по: НКРЯ.

³² *Идет война безродная. Фишки. Интернет*. «Известия» 2001, 13 октября. Цит. по: НКРЯ.

«Наблюдая окружения той или иной лингвистической единицы в корпусе, — замечает В.П. Захаров, — можно установить определенные семантические признаки, характеризующие данную единицу»³³. В случае лексемы *шпион* проведенные наблюдения позволили установить сопровождающую ее сильно отрицательную коннотацию, о чем свидетельствуют фрагменты текстов, в которых она выступает рядом с такими лексемами, как, например, *враг*, *диверсант*, *provokator*, *изменник* и т. п.:

- (3) *Шпионы, диверсанты, враги нашей страны нередко скрываются под самыми лояльными деловыми вывесками*³⁴.
 (4) *Я не считаю тебя шпионом, вредителем, диверсантом, одним словом сознательным врагом*³⁵.

Кроме того, некоторые тексты из НКРЯ вносят сведения о сложившемся в обиходном понимании стереотипном образе шпиона, например, характерных для него элементах одежды (предназначенных, как правило, для маскирования):

- (5) *Сразу видится агент (шпион-диверсант) в надвинутой на брови шляпе и темных очках, а также его закордонные руководители*³⁶.
 (6) *Он рисовал шпиона в сером плаще с поднятым воротником, с черной маской на глазах*³⁷.

С целью определения сочетаемости имени концепта *шпион* с другими частями речи были использованы элементы корпусного анализа, в особенности — возможность лексико-грамматического поиска двух заданных слов, находящихся в предложении в непосредственной близости, в данном случае: лексемы *шпион* и любого глагола или имени прилагательного. На основе полученных результатов статистическим методом нами были выделены наиболее частые сочетания. Среди сочетаний лексемы с глаголами³⁸ мы выделили две группы: во-первых, сочетания лексемы *шпион* (в именительном падеже единственного и множественного чисел) с глаголами

³³ В.П. Захаров: *Корпусная лингвистика...*, с. 11.

³⁴ В. Кенжеев: *Из книги счастья*. «Новый мир» 2008, № 6. Цит. по: НКРЯ.

³⁵ Я. Багров: *Три разговора*. «Звезда» 2002, № 7. Цит. по: НКРЯ.

³⁶ Д.В. Драгунский: *Колыбельная революции*. В: Д.В. Драгунский: *Бог, страх и свобода*. Москва 2012. Цит. по: НКРЯ.

³⁷ Ю. Дружков (Ю.М. Постинков): *Приключения Карандаша и Самоделкина*. Москва 1964. Цит. по: НКРЯ.

³⁸ Намеренно опускаются сочетания с глаголами, обозначающими действия, типичные для любого человека, например, говорить, смотреть, идти и т. п.

в личной форме: *шпион* (*шпионы*): *проникает* (*проникают*), *следит* (*следят*), *подглядывает* (*подглядывают*), *подслушивает* (*подслушивают*), *вредит* (*вредят*) *провалился*³⁹ и, во-вторых, глагол + имя существительное *шпион* в винительном падеже единственного или множественного числа: *вербовать* (*завербовать*), *ловить* (*поймать*), *выдать*, *разоблачить*, *арестовать* и *расстрелять* *шпиона* (*шпионов*).

Среди имен прилагательных чаще всего встречались сочетания, характеризующие разновидность деятельности (промышленный, военный, компьютерный) и национальную принадлежность (английский, немецкий, японский, советский и др.). Отдельную группу составляют восклицания (чистый, проклятый, настоящий), например:

- (7) — **Шпион проклятый**, — неожиданно крикнула она и, выхватив гребень, убежала в комнату⁴⁰.
 (8) Подозрительно оглянувшись по сторонам, адвокат сел в белый «Форд», припаркованный прямо возле подъезда, завел мотор и поехал. — **Чистый шпион!** — изумленно качая головой, сказал Крячко⁴¹.

Интересные результаты были получены при наблюдении совместной встречаемости лексем *шпион* и *разведчик* на небольшом расстоянии в тексте, т. е. в рамках одного предложения, что способствовало выявлению смысловых отношений между данными словами. Приведем и рассмотрим несколько примеров:

- (9) Грань, отделявшая нашего **разведчика** от их **шпиона**, стала нерушимой⁴².
 (10) — Тебе этого не понять... — продолжал Кустов. — Ты **шпион**, а я — **разведчик**. Ты за деньги, а я по совести⁴³.
 (11) — Послушайте, — взволнованно заговорил Игорь, — я прошу вас об одном... Я не **шпион**, а только разведчик, и не заслуживаю той позорной казни, которой вы хотите подвергнуть меня... Каждый истинный сын отечества поступил бы на моем месте так же, как и я⁴⁴.

³⁹ Глагол *провалиться* (в прошедшем времени) был нами обнаружен лишь в сочетаниях с лексемой *шпион*, выступающей в единственном числе.

⁴⁰ Ф.А. Искандер: *Время счастливых находок*. Москва 1973. Цит. по: НКРЯ.

⁴¹ Н.И. Леонов, А.В. Макеев: *Ментовская крыша*. Москва 2004. Цит. по: НКРЯ.

⁴² В.И. Шубинский: *Неразлучные понятия. Русская интеллигенция и тайные службы*. «Октябрь» 2001, № 8. Цит. по: НКРЯ.

⁴³ А.А. Азольский: *Монахи*. Москва 2001. Цит. по: НКРЯ.

⁴⁴ Л.А. Чарская: *Игорь и Милица (Соколята)*. Петроград 1915. Цит. по: НКРЯ.

Как во всех вышеприведенных примерах, так и во многих других проанализированных фрагментах текстов, почерпнутых из НКРЯ, лексемы *шпион* и *разведчик* выступают в качестве антонимической пары и противопоставлены друг другу по признаку *свой* — *чужой*, что можно считать проявлением базовой культурной оппозиции (в данном случае: *свой разведчик* — *чужой шпион*). Одновременно подчеркивается положительная коннотация лексемы (и в более широком плане — концепта) *разведчик* и отрицательная коннотация лексемы *шпион*. Данное положение подтверждает словарь синонимов под ред. А.П. Евгеньевой, в котором отмечается, что лексема «*шпион* употребляется в тех случаях, когда хотят выразить резко отрицательное отношение к лицу, занимающемуся шпионажем, работающему на иностранную разведку»⁴⁵.

Сделанные наблюдения позволяют подвести предварительные итоги. Развитие корпусной лингвистики и появление языковых корпусов, несомненно, повлияло на увеличение возможности анализа больших массивов текстов и упрощение одновременной работы с объемными базами текстов. Достоинством корпусов следует считать доступность разнообразного (т. е. репрезентативного) лингвистического материала, который может быть анализируем многократно — многими исследователями, в разных целях и с разных точек зрения. Корпуса характеризуются надежностью, однако нельзя безгранично доверять присущей в них лингвистической разметке, поскольку автоматизированный процесс аннотирования может допускать ошибки в классификации по причине таких явлений, как многозначность слов и омонимия. Тексты, входящие в состав корпусов, как правило, снабжены также экстралингвистической разметкой, что позволяет разделять их по году создания текста, автору и другим параметрам.

В концептуальных исследованиях лексикографический и корпусной анализы взаимодополняют друг друга. Применение корпусных данных позволяет расширить спектр рассмотрения исследуемой проблемы: вводит дополнительные сведения, позволяет фиксировать явления, не нашедшие до сих пор отражения в словарях, подтверждает (или отрицает) теоретические данные, полученные путем лексикографического анализа.

В заключение хотелось бы привести мнение З.И. Комаровой, которая, ссылаясь на высказывания М.А. Кронгауза и В.А. Плунгяна, констатирует, что «смысл корпусно-ориентированной лингвистики в том, что она позволяет изучать действительно существующие явления языка, т. к. весь материал является отмеченным в реальной языковой коммуникации, а не мнимые явления, поэтому исследования, базирующиеся на корпусах, сильно отличаются от исследований, созданных в „докорпусную” эпоху»⁴⁶.

⁴⁵ Словарь синонимов русского языка в 2-х томах. Ред. А.П. Евгеньева. Ленинград 1970—1971, т. 2, с. 331.

⁴⁶ З.И. Комарова: *Методология, метод, методика...*, с. 651.

Marcin Trendowicz**Wykorzystanie elementów analizy korpusowej
do charakterystyki konceptów****Streszczenie**

Celem artykułu jest zasygnalizowanie możliwości wykorzystania elementów analizy korpusowej oraz fragmentów tekstów zawartych w korpusach lingwistycznych do opisu konceptów językowo-kulturowych. W części teoretycznej szkicu przedstawiono rozważania poświęcone zadaniom lingwistyki korpusowej (w tym pojęciu korpusu językowego) oraz charakterystykę Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego. W części praktycznej zawarto schemat opisu konceptów oraz praktyczne ilustracje wykorzystania elementów analizy korpusowej do ich charakterystyki (na przykładzie dwóch konceptów: *szpieg* (ros. *шпион*) i *agent wywiadu* (ros. *разведчик*), typowych dla rosyjskiej przestrzeni językowo-kulturowej).

Marcin Trendowicz**Applying elements of corpus analysis
to concept characteristics****Summary**

The aim of my article is to signal a possibility for applying elements of corpus analysis and fragments of texts contained by linguistic corpora to descriptions of linguistic-cultural concepts. The theoretical part of the paper discusses the functions of corpus linguistics (including the notion of the linguistic corpus) and the characteristics of the Russian National Corpus. The practical part contains the scheme of concepts description and practical illustrations of how elements of corpus analysis can be used for their characteristics (exemplified by two concepts: spy (Rus. *Шпион*) and intelligence agent (Rus. *Разведчик*) typical for the Russian linguistic and cultural realm.

Jaśmina Puchała

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Znaczenia pragmatyczne w tekście audiowizualnym

Audiowizualność jest ważnym zjawiskiem w kulturze XX i XXI wieku, rozpatrywanym w kategoriach semiotycznych, antropologicznych i estetycznych. Zmiana typu kultury z werbalnego na audiowizualny jest źródłem globalnych przemian zachodzących w procesie komunikowania, w którym audiowizualna organizacja wypowiedzi zaczyna stanowić wzorzec. Tekst audiowizualny angażuje wzrok i słuch odbiorcy, wymaga zespolenia informacji przekazywanych z użyciem różnych kodów. Jego interpretacja polega na łączeniu i kojarzeniu napływających strumieniem znaków języka naturalnego, obrazów, dźwięków i muzyki, tak aby otrzymać wspólną całość znaczeniową. Całości tej nie da się sprowadzić do sumy znaczeń poszczególnych elementów audialnych i wizualnych, ponieważ skutek integracji tworzą one jakości wyższego rzędu. Znaki języka naturalnego i obrazy w komunikacji audiowizualnym są równoprawnymi nośnikami znaczeń, wzajemnie dopełniają i wzmacniają swe znaczenia. Znaki obu kodów mogą pełnić zarówno funkcję znaczeniową, jak i przedstawiającą, dochodzi więc do przełamania tradycyjnych ról słowa (o funkcji znaczeniowej) i obrazu (o funkcji przedstawiającej)¹.

Niniejszy artykuł zawiera propozycję analizy znaczeń pragmatycznych w tekście audiowizualnym. Podstawą tej analizy jest interpretacja relacji pomiędzy warstwą językową a obrazową. Przez znaczenie pragmatyczne ro-

---

¹ Podstawę teoretyczną niniejszych rozważań o audiowizualności stanowią przede wszystkim studia semiotyczne Jurija Łotmana i Umberto Eco (zob. J. Łotman: *Semiotyka filmu*. Warszawa 1983; U. Eco: *Pejzaż semiotyczny*. Warszawa 1972). Z polskich prac inspirujące okazały się monografie Maryli Hopfinger i Marka Hendrykowskiego (M. Hopfinger: *Doświadczenia audiowizualne. O mediach w kulturze współczesnej*. Warszawa 2003; M. Hendrykowski: *Język ruchomych obrazów*. Poznań 1999).

zumieć znaczenie wynikające z interpretacji wypowiedzi jako całości, która pełni określoną funkcję (wyraża intencję) oraz jest uwarunkowana sytuacyjnie. Znaczenie pragmatyczne nie jest w pełni skonwencjonalizowane; ma charakter nieregularny, nie wchodzi zatem do słownikowych definicji, ale jest w pewnym stopniu ustabilizowane społecznie. Charakterystyczne dla tego znaczenia jest pośrednie wyrażanie intencji, komunikowanie nie wprost.

Długa i silnie zakorzeniona tradycja języka ezopowego, a więc mówienia nie wprost, jest cechą specyficznego rodzaju tekstu audiowizualnego, jakim jest film animowany. Stanowi on ciekawy obiekt badań nad audiowizualnością, ponieważ opiera się nie na technice rejestracji elementów realnej rzeczywistości, lecz na kreacji obrazu i dźwięku. Dzięki temu rzeczywistość przedstawiana w filmie staje się szczególnie podatna na modelowanie zgodne z wolą twórcy oraz wyjątkowo łatwo pobudza wyobraźnię i emocje widzów. Ponadto liczne powinowactwa filmu animowanego ze sztukami plastycznymi, literaturą, teatrem, a nawet muzyką sprawiają, że jest on źródłem wyjątkowo bogatym w różnorodne rozwiązania formalne, co znalazło odzwierciedlenie zarówno w praktykach twórczych, jak i w refleksji teoretycznej nad naturą znaku audiowizualnego. O ile w kinie tradycyjnym refleksja ta długi czas była zdeterminowana przez tradycje literaturoznawcze, o tyle teoria animacji od początku rozwijała się pod znakiem sztuk plastycznych². Z tego względu film animowany wciąż jest mało zgłębiany przez filologów. Warto zmienić tę sytuację, ponieważ w dobie obrazu cyfrowego animacja znajduje coraz częściej zastosowanie jako narzędzie kreacji alternatywnej rzeczywistości.

Oryginalne i nowatorskie rozwiązania audiowizualne można odnaleźć przede wszystkim w autorskich filmach animowanych prezentowanych na festiwalach. Rzadko trafiają one do szerszego obiegu, ponieważ na ogół nie poddają się telewizyjnym wymogom seryjności i standaryzacji. Niniejszy artykuł zawiera wnioski z analizy filmów prezentowanych na rosyjskim przeglądzie Большой фестиваль мультфильмов w 2011 roku. Są to głównie współczesne teksty artystyczne skierowane zarówno do dzieci, jak i do dorosłych. Zastosowana w nich technika animacji jest widocznym i znaczącym zabiegiem stylistycznym. Oznacza to, że ich odbiór zostaje zdeterminowany przez celowo budowane napięcie pomiędzy podobieństwem obrazu do realnej rzeczywistości a podkreśloną sztucznością i nierzeczywistością przedstawianego świata. To istotna uwaga, ponieważ animacja jako technika bywa stosowana również w celu tworzenia iluzji realnej rzeczywistości i wtedy jej atutem staje się maksymalne podobieństwo do fotografii (za przykład mogą posłużyć triki filmowe). W takich

---

² O literaturoznawczych tradycjach w filmoznawstwie zob. *Słownik pojęć filmowych*. T. 1: *Język, znak, denotacja-konotacja, identyfikacja*. Red. A. Helman. Wrocław 1991. Przegląd stanowisk, czym jest sztuka animacji zob. P. Sitkiewicz: *Małe wielkie kino*. Gdańsk 2009, s. 9—20.

wypadkach powstały tekst wymaga odmiennej analizy i nie jest zaliczany do animacji jako dziedziny sztuki filmowej³.

Wśród prezentowanych na festiwalu animacji wyróżniała się stosunkowo liczna grupa współczesnych rosyjskich filmów będących animowaną interpretacją utworów literackich. Jest to np. cały cykl wyprodukowany przez studio M.I.P. pod tytułem *Современные сказки мира*, cykl *Круглый год* studia „Метроном фильм”, niektóre filmy z cyklu *Гора самоцветов* studia „Пилот” oraz filmy niebędące częścią większych projektów, np. *Кошки под дождем* Alekseja Demina czy *Про мышонка* Marii Muat. Są to zazwyczaj filmowe adaptacje krótkich tekstów — wierszy, bajek lub piosenek. Wyróżniają się one tym, że utwór literacki służy w nich za inspirację dla animatora i wybrzmiewa w filmie w całości lub w części. Słowo jest więc w tego typu filmie nie tylko obecne, ale także ważne. Jest istotnym nośnikiem znaczenia. Warstwę wizualną można tu traktować jak ruchomą ilustrację lub jak próbę przekładu intersemiotycznego. Można też zastanowić się nad tym, jak zmieniają się sensy przekazywane przez słowa otoczone obrazem i co zyskuje obraz dzięki obecności słowa.

Niech jako materiał ilustracyjny posłuży film animowany Jeleny Czernowej *Про девочку, которая нашла своего мишку*, zrealizowany w 2002 roku. Jest to animowana adaptacja tak samo zatytułowanego wiersza dla dzieci autorstwa Saszy Czornego. Film jest ciekawym obiektem analizy, ponieważ obraz w widoczny sposób reinterpreteruje w nim utwór literacki; obrazy stwarzają kontekst dla słów, dzięki czemu te przybierają nowe sensy. W utworze łatwo odnaleźć przykłady tego, jak — manipulując relacją między słowem a obrazem — można zmieniać ostateczną intencję tekstu.

Animacja opowiada historię poszukiwań pluszowego misia przez małą dziewczynkę. Dziecko pozostawione samo w domu nie zamierza grać na pianinie, przy którym, wychodząc, posadzili je rodzice. Zamiast tego buszuje po mieszkaniu i zostawia po sobie bałagan. Kiedy w końcu odnajduje ukochanego misia, zasiada do pianina. Jest to moment, kiedy do domu wracają rodzice — ich oczom ukazuje się doprowadzone do ruiny mieszkanie, ale ich twarze rozpromienia uśmiech na widok przepełnionej szczęściem córeczki, wygrywającej na pianinie radosną melodię.

Realizatorka filmu włożyła w usta bohaterki wiersz, który stanowi bezpośrednią inspirację dla filmu i jednocześnie jego integralną część. Ten adresowany do dzieci utwór został napisany w 1916 roku przez poetę doby srebrnego wieku, prozaika i felietonistę Aleksandra Michajłowicza Glikberga (pseudonim Sasza Czorny). Podmiotem lirycznym jest dziewczynka, która tłumaczy swojemu pluszowemu misiowi, że zachował się nieładnie, chowając się przed nią. Dziewczynka poucza misia, stawiając siebie w roli rozsądnego dorosłego, który karci niesforne, rozbrykane dziecko. Pouczenie wyrażone jest wprost w kilku

---

³ Tamże, s. 20.

fragmentach utworu: *Мишка, Мишка, как не стыдно!; Как ты смел удрать без спроса?; Жили-были кот да мышка... / Не шалили! Слышишь, Миш?; Извинись. Скажи: не буду; Только ты послушным будь.*

Punktem wyjścia do poszukiwania znaczeń pragmatycznych w filmie jest kontrast pomiędzy interpretacją zdarzeń przedstawioną obrazami a tą, opowiedzianą słowami. Warstwa obrazowa i słowna opowiadają tę samą historię z różnych punktów widzenia, co wywołuje efekt komiczny: według słów dziewczynki, napsocił miś, natomiast z punktu widzenia zewnętrznego obserwatora zdarzeń przedstawionych w filmie niesforna jest sama dziewczynka. Efekt ten podkreślają sceny, w których wybrane słowa dziewczynki zostają zilustrowane obrazem. Kiedy dziewczynka zarzuca misiowi, że jest brudny i cały w pajęczynkach, na ekranie widzimy dziewczynkę otrząsającą się z pajęczyn i wycierającą z brudu buzię. Kiedy dziewczynka mówi o misiu, że tak rysuje się tylko diabełka w lesie, dorysowuje swojemu lustrzanemu odbiciu uszy i wąsy.

W sytuacji, gdy słowo i obraz przeczą sobie, intuicyjnie za bardziej wiarygodny uznajemy obraz. Wynika to z natury obrazów jako znaków. Ich główne atuty to naoczność, szczegółowość oraz sugestywność, dzięki którym przekazywane treści odbieramy w dużej mierze intuicyjnie, z pominięciem logicznej analizy, a więc możemy odnieść wrażenie, że są one naturalne i prawdziwe nawet wtedy, kiedy mamy świadomość, że są kreacją artystyczną. W omawianym filmie to obraz jest dla nas podstawowym źródłem informacji o tym, co robiła dziewczynka. Natomiast słowa bohaterki dostarczają nam wiedzy o subiektywnej ocenie sytuacji przez bohaterkę.

Język naturalny jest najbardziej precyzyjnym narzędziem przekazywania myśli przez człowieka. Dzięki zdolności do oznaczania język z łatwością sygnalizuje stosunek mówiącego do otaczającej rzeczywistości oraz do wypowiadanych treści; wyraża negacje, przypuszczenia, pytania, polecenia, a także związki przyczynowo-skutkowe i celowe, obrazy zaś ukazują materialną powierzchnię rzeczy, a stojące za nią abstrakcyjne sensory mogą jedynie coś sugerować przede wszystkim w wyniku oddziaływania na emocje oraz uruchamiania konotacji. Są pod tym względem o wiele mniej precyzyjne od języka i dlatego wyrażone przez nie treści pozostają wieloznaczne. Językoznawcy zwracają uwagę na fakt, że to słowa nadają sens przekazom wyrażanym w innych kodach, redukują wieloznaczność obrazu lub dźwięku, lokalizują je w czasie i przestrzeni oraz oceniają, a więc kształtują stosunek odbiorcy⁴.

W filmie wykorzystane zostały naturalne predyspozycje znaków do oznaczania i przedstawiania — słowo przekazuje koncept, a obraz przemawia za pośrednictwem wrażeń zmysłowych, emocji i konotacji. Wypowiedzi dziewczynki dostarczają informacji głównie o jej intencjach, celach działań oraz

⁴ W. Pisarek: *Język w mediach, media w języku*. W: *Język w mediach masowych*. Red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska. Warszawa 2000, s. 9—18.

o przemyśleniach, które trudno przekazać obrazami: *Что это?, Ты меня не любишь, видно?, Надо все соринки снять, чтоб скорей тебя, уродку, я могла расцеловать*. Komunikacja werbalna w filmie to przede wszystkim tekst wiersza. Prócz niego pojawiają się pojedyncze repliki głównej bohaterki, będące reakcją na znalezione przedmioty, które nie są poszukiwaną zabawką, oraz wyliczanka tradycyjnie recytowana podczas gry w chowanego: *Раз, два, три, четыре, пять, я иду искать!* Wyliczanka ta pełni ważną funkcję — zawiązuje akcję w początkowej części filmu. Dzięki niej widz zostaje poinformowany o podstawowym motywie działań bohaterki — dowiaduje się, że dziewczynka czegoś szuka. Ważne są także napisy początkowe i końcowe, które kierunkują uwagę widza i które należy uznać za integralną część filmu. W formie napisu pojawia się tytuł filmu — podzielony na dwie części i użyty w charakterze ramy kompozycyjnej. Na początku widzimy napis z pierwszymi słowami *Про девочку, которая...*, a na końcu cały tytuł.

Podzielenie tytułu na dwie części wiąże się z istotnym problemem kompozycyjnym, z którym zmierzyła się autorka. W pierwowzorze literackim moment odnalezienia misia jest punktem wyjścia, a opowiadanie dziewczynki o toku poszukiwań jest retrospekcją. Trudność kompozycyjna polega na tym, że o ile za pomocą języka możemy przedstawiać zdarzenia w dowolnej kolejności, o tyle czytelność narracji filmowej jest silnie związana z porządkiem ukazywania obrazów — zmiana porządku skutkuje otrzymaniem innej narracji. Jelena Czernowa dokonuje przesunięcia obrazu względem tekstu, dzięki czemu możliwe jest wprowadzenie do filmu tekstu wiersza w całości i bez zmian z jednoczesnym zachowaniem chronologii zdarzeń przedstawianych obrazami.

Przez początkowe kilka minut film jest w większości niemy, a wiersz pojawia się w końcowej części. W rezultacie tylko jego wybrane fragmenty są zsynchronizowane z obrazem — są to wymienione już sceny, kiedy dziewczynka kieruje do misia słowa, jakie z punktu widzenia jej rodziców należałoby skierować do niej samej. Zsynchronizowanie słowa z obrazem jest więc znaczące dla interpretacji filmu. Obraz filmowy w tym wypadku daje wiedzę o sytuacji wypowiedzianych słów, podważa lub potwierdza ich prawdziwość, precyzuje znaczenie, dopowiada. Jest rzeczywistością, w której odbywa się komunikacja, jednak i rzeczywistość, i komunikacja są w tym wypadku kreacją artystyczną i rządzą się prawami poetyki, a nie regułami stosowanymi w komunikacji w realnej rzeczywistości. Nie ma prostego przełożenia między konwencjami artystycznymi a regułami stosowanymi w codziennej komunikacji.

Dla filmu animowanego szczególnie charakterystyczne są: przerysowanie, deformacja, schematyzm i skrótowość. Dotyczą one zarówno warstwy obrazowej, jak i słownej i sprzyjają zabiegom tekstowym przełamującym tradycyjne role słowa (wyjaśnianie) i obrazu (przedstawianie). Kluczem do zmiany schematu odbioru znaku jest zwrócenie uwagi na jego formę w szczególności przez deformację skutkującą zmniejszeniem czytelności. Przyjmując terminologię

Umberto Eco, sytuację, w której słowo, zamiast wyjaśniać, przekazuje znaczenie na zasadzie podobieństwa do oznaczanego przedmiotu, będę nazywać ikonizacją słowa, a sugerowanie lub jednoznaczne wskazywanie przez obraz sensów abstrakcyjnych będę nazywać symbolizacją obrazu⁵. W omawianym filmie wykorzystane zostały oba zabiegi.

Ikonizacja może dotyczyć zarówno dźwiękowej formy wypowiedzi, jak i formy graficznej, choć badania nad tym procesem zazwyczaj koncentrują się na znakach wizualnych, pozostawiając ikonizm dźwiękowy na marginesie rozważań. Możliwości kreacji formy graficznej komunikatów językowych są dobrze opisane w pracach poświęconych sztuce plakatu i komiksu, a zawarte w nich spostrzeżenia w dużej mierze można odnieść do animacji⁶. Wybór czcionki, deformacja kształtu liter, odpowiednie wkomponowanie napisu w otaczający go obraz lub ukształtowanie tekstu tak, aby sam stał się obrazem, może przekazywać informacje o cechach akustycznych wypowiedzi, emocjach mówiącego oraz jego kondycji psychofizycznej, może także odsyłać do nazywanego przez słowa przedmiotu, wywoływać skojarzenia kierunkujące interpretację. Innym zabiegiem włączanym do zjawiska ikonizacji jest umieszczanie w kadrze (filmowym, komiksowym czy też w obrębie dzieła plastycznego) tytułów prasowych, książek, szyldów, listów itp. jako elementów świata przedstawionego. Ikonizacja ma również wymiar metatekstowy — kształt napisu staje się znakiem rozpoznawczym określonego typu komunikatu oraz pewnego rodzaju autografem artysty, odciskającym na utworze autorskie piętno.

W filmach animowanych zapisane słowa niejednokrotnie stają się częścią animowanego świata — widnieją w książkach, gazetach, listach, ogłoszeniach, na plakatach, szyldach. Mogą być też zapisane bezpośrednio w kadrze. Zapisane litery lub słowa mogą stawać się samodzielnymi bohaterami: nabierają właściwości przedmiotów lub zachowują się jak żywe albo przeobrażają się w elementy świata przedstawionego — przedmioty, ludzi, zwierzęta (zob. np. *Слушай, как таёт снег* Swietłany Razguliajewej). Na poziomie metatekstowym pełnią funkcję odwołania do innych dziedzin sztuki czy literatury (np. literaturoznawstwo rodem z kina niemego w filmie Dmitria Szestopałowa *Ворона и лиса*, konwencje komiksowe w filmie *Варенье из апельсинов* Ingi Korżniewej).

Mniej opisanym zjawiskiem, chociaż występującym powszechnie w komunikatach audiowizualnych i, w szczególności, w filmie animowanym, jest ikonizacja wypowiedzi w formie dźwiękowej. Mamy z nią do czynienia wtedy, kiedy w kształcie fonicznym znaku możemy dosłuchać się podobieństwa do dźwięków naturalnych. Systemowym przykładem ikonizmu w języku są onomatopeje, w tym miejscu jednak poświęcimy uwagę jedynie zabiegom tekstowym.

⁵ U. Eco: *Pejzaż semiotyczny...*, s. 153—267.

⁶ Zob. np. S. Wyślouch: *Literatura a sztuki wizualne*. Warszawa 1994; J. Szyłak: *Poetyka komiksu. Warstwa ikoniczna i językowa*. Gdańsk 2000.

Ponieważ całą fonię w filmie animowanym należy uznać za kreację (nawet jeśli powstała z użyciem techniki mechanicznego zapisu rzeczywistych dźwięków), wszelkie naśladownictwo cech naturalnej mowy można rozpatrywać jako ikonizację znaku językowego. W procesie tym materialny kształt wypowiedzi staje się źródłem znaczeń na równi z semantyką słów albo, w skrajnych przypadkach, znaczenie komunikatu słownego zostaje częściowo lub całkowicie zatarte, zatracone na rzecz wartości fonicznej wypowiedzi, jej właściwości paralingwistycznych lub muzycznych. W szczególności mowa może pełnić funkcję tła dźwiękowego, informującego o miejscu lub okolicznościach wydarzeń (np. zgłask szkolnego korytarza, odgłosy z telewizora).

W wybranym do analizy filmie wartość semantyczna słów jest istotna, ale nie jest ona jedynym źródłem sensów komunikatu werbalnego. Zasadniczy tekst wybrzmiewający w filmie to słowa wiersza, który został napisany w taki sposób, aby naśladować rytmikę wypowiedzi mówionej. Ta jego właściwość zostaje wyzyskana dzięki odpowiedniej deklamacji, przypominającej spontaniczną mowę dziecka. Autorka filmu przyznaje, że znalezienie odpowiedniego lektora było niełatwe, i że celowo zrezygnowała z dorosłych profesjonalistów na rzecz małego dziecka, aby uzyskać efekt autentyczności⁷. Takie rozwiązanie przysporzyło autorce wiele pracy, ponieważ długo poszukiwane dziecko (*notabene* chłopczyk), którego ekspresja wreszcie spełniała oczekiwania, było tak małe, że nie opłacało się jeszcze wymowy wielu głosek. Tekst, który słyszymy w filmie, został poddany dużej korekcie cyfrowej, a mimo to zrozumienie go wymaga wysiłku.

Zmniejszenie zrozumiałości tekstu podkreśliło rolę elementów paralingwistycznych mowy, takich jak ton głosu, tempo czy intonacja. Można metaforycznie powiedzieć, że „obrazują” one bohaterkę filmu. W codziennej komunikacji elementy paralingwistyczne mowy są źródłem wiedzy o rozmówcy, o jego płci, wieku, stanie zdrowia, osobowości, nastroju, a także o jego intencjach i stopniu szczerości. Informacje te czerpiemy w dużej mierze nieświadomie, intuicyjnie, nie poddajemy ich analizie w takim stopniu, w jakim zastanawiamy się nad sensem słów. Odbieramy je jako naturalne i oczywiste, dlatego wypowiedź artystyczna ukształtowana na zasadzie podobieństwa do spontanicznej mowy wydaje się szczególnie przekonująca i autentyczna, jednym słowem — prawdziwa. Wykorzystany w filmie dźwiękowy obraz mowy jest bogaty w informacje, szczegółowy i sugestywny — nosi najważniejsze cechy znaku ikonического. Jest też konkretny, apeluje do zmysłów, nie przekazuje sensów abstrakcyjnych w bezpośredni sposób, ale sugeruje, aby je samemu wyinterpretować z przedstawionej sytuacji. Wydobyte z niego znaczenia mają charakter wyłącznie kontekstowy.

Podkreślony realizm warstwy dźwiękowej kontrastuje w filmie ze schematyzmem rysunku, który sprowadzony jest do szarych konturów postaci i przed-

⁷ Informacje uzyskane na spotkaniu z autorką, które odbyło się w ramach festiwalu.

miotów. Jedynie odnaleziony przez dziewczynkę miś jest zielony, co nadaje mu szczególny status. Uproszczenie formy znaku ikonicznego jest jedną z konwencji prowadzącą do symbolizacji, czyli zwiększenia możliwości przekazywania znaczeń abstrakcyjnych przez znak w wyniku uruchomienia sfery konotacyjnej. Schematyczny obraz skłania do poszukiwania w nim sensów symbolicznych, wyciągania wniosków natury ogólnej. Zielony miś na tle innych kolorowych przedmiotów nie byłby odczytywany symbolicznie, natomiast na tle szarego świata uruchamia konotacje wartościujące związane z opozycją szary (smutny, nieciekawy, zwykły, powszedni) — kolorowy (wesoły, ciekawy, wyjątkowy).

Ograniczenie szczegółowości obrazu wiąże się z wyborem cech charakterystycznych, które powinny zostać utrwalone, i przez to sprzyja stereotypizacji — obraz zostaje sprowadzony do wiązki cech wywołujących oczywiste, typowe, a w związku z tym powierzchowne skojarzenia z oznaczanym przedmiotem. Na przykład sterczące warkoczki, niesforna grzywka i opadająca podkolanówka są sygnałem, że główna bohaterka jest niesforną dziewczynką, natomiast detale stroju jej rodziców (kolczyki, umalowane usta i buty na obcasie mamy oraz okulary i garnitur taty), a także wystrój domu (pianino, staroświeckie wykończenia mebli, słoniki równo ustawione na komodzie) mówią o statusie społecznym rodziny — o jej inteligenckich tradycjach. Wykorzystanie stereotypowych cech w schematycznym obrazie daje efekt uogólnienia — opowiedziana historia nabiera cech paraboli, w tym sensie, że przestaje być zapisem przygody konkretnej dziewczynki, a staje się ilustracją dziecięcego spojrzenia na świat.

Obrazy w istotny sposób reinterpretują tekst wiersza, wysuwając na pierwszy plan te sensory, które w pierwowzorze literackim nie znajdowały miejsca bezpośrednio i były możliwe do wyinterpretowania wyłącznie na podstawie posiadanej przez odbiorcę wiedzy o świecie. Na powierzchni tekstu literackiego znajdujemy nawoływanie do posłuszeństwa i jedynie fakt, że podmiotem lirycznym jest małe dziecko, a adresatem jego słów pluszowy miś, może skłaniać do refleksji nad relacją wypowiadanych słów z rzeczywistością — dziecko wypowiadające kwestie charakterystyczne dla osób dorosłych może wydawać się pocieszne. Film w humorystyczny sposób ilustruje zachowanie dziecka, akcentując jego postrzeganie świata i hierarchię wartości. Dziecięca wyobraźnia, emocjonalność i radość z eksplorowania świata stają się głównym tematem filmu, a porządek ustalany przez dorosłych jest jedynie kontrpunktem.

Zinterpretowanie filmu wymaga kompetencji audiowizualnej, czyli syntezy różnorodnych bodźców w spójną całość znaczeniową. Relacje między słowami a obrazami są w tym wypadku podstawowym źródłem wiedzy o intencji tekstu. Zastosowane konwencje, w szczególności dążenie do realizmu lub schematyzacji, decydują o tym, czy pewne elementy komunikatu będą przekazywać koncept, czy przemawiać do zmysłów i emocji odbiorcy — funkcje opowiadania i przedstawiania nie są w komunikacie audiowizualnym na stałe przyporządkowane określonym typom znaków.

Ясьмина Пухала

Прагматические значения в аудиовизуальном тексте

Резюме

Статья посвящена прагматическим особенностям аудиовизуального текста. На примере мультипликационного фильма автор выявляет семантические особенности вербальных и визуальных знаков и анализирует их взаимодействие в процессе передачи общего смысла произведения.

Jaśmina Puchała

Pragmatic meaning in audiovisual text

Summary

The article tackles the issue of pragmatic qualities of an audiovisual text. By recourse to an animated movie the author analyzes the semantics of verbal and visual signs as well as their interrelatedness in the meaning-communicating process.

Паулина Пелех

Силезский университет в г. Катовице

Целеустановки в кинодиалоге

В настоящее время внимание многих лингвистов останавливается на анализе устных способов выражения мыслей. Такой интерес к исследованию разговорной речи связан с тем, что всё чаще осознаём, что то, как общаемся с людьми, много говорит о нас: о нашем происхождении, социальном статусе, возрасте, образовании. Средства коммуникативного уровня звучащего языка представляют собой целую гамму значений, часто скрытых. По нашему мнению, стоит поднимать этот вопрос, чтобы избежать случаев «коммуникативного самоубийства» и неловкости в переводе.

Цель настоящего исследования — показать, как целеустановки проявляются в кинодиалоге, и представить перевод отдельных реплик-реакций, выражающих эти целеустановки. Приведём фрагменты кинодиалогов, содержащие реплики с частицей *ладно*, потому что мы хотели бы на небольшом исследовательском материале выявить общие тенденции, проявляющиеся в переводе выражений-реакций.

Материалом для исследования послужат российские фильмы и их перевод на польский язык посредством субтитров. Мы выбрали фильмы, поскольку они должны как можно вернее отображать действительность и звучащую речь русских. Сопоставление их с польским языком является дополнительным элементом анализа. Единицей анализа является диалог, так как только в более широком контексте можно найти смысл отдельных реплик.

Система значений коммуникативного уровня звучащего языка включает, в частности, значения целеустановки, а также значения конструкций, реализующих данную целеустановку и окончательно значения коммуникативных средств, формирующих данную конструкцию¹. Разработкой

---

¹ М.Г. Безяева: *Семантика коммуникативного уровня звучащего языка. Волеизъявление и выражение желания говорящего в русском диалоге*. Москва 2002, с. 7.

этой проблематики занялась М.Г. Безяева, способ толкования которой мы приняли как методологию наших исследований. В этой концепции особое место занимает позиция говорящего, слушающего, а также осознаваемая и оцениваемая ими ситуация.

По мнению Безяевой, целеустановкой является организующая единица коммуникативного уровня². Понятие целеустановки существовало уже раньше в работах лингвистов: в работах Е.А. Брызгуновой как коммуникативное задание, как речевая воля, речевое намерение говорящего — у М.М. Бахтина, как иллюкутивная интенция (в теории речевых актов) — у Дж. Остина и Дж. Серля. Однако все эти определения полностью не сходились с этим понятием. В традиционном понимании целеустановка часто соотносилась с понятием модальности (В.В. Виноградов)³. В какой-то степени интересующий нас объект похож на *genre* из классификации А. Вежбицкой. Под понятием *genre* скрывается ряд простых предложений, выражающих предположения, намерения и другие умственные акты говорящего, определяющие данный тип высказывания⁴.

Для полной ясности приведём определение, сформулированное Безяевой: «целеустановка — это языковой способ представления, организации информации говорящим, имеющий целью тот или иной вид воздействия на адресата, и как типичного его представителя — слушающего (вопрос, требование, просьба, совет, предложение, угроза, предостережение, возражение, подтверждение и т. д.)»⁵.

В данной статье нас будут интересовать только целеустановки с употреблением *ладно*, контекст употребления этих целеустановок и перевод отдельных выражений. Подход, предложенный в данном исследовании, применим к ответным репликам-реакциям, которые, согласно теории коммуникативной грамматики Г.А. Золотовой, известны под понятием *реактивного регистра*⁶ (реактивный регистр часто переплетается с волюнтивным регистром)⁷.

Следует ещё вспомнить о том, что в лингвистике достаточно хорошо разработан термин *дискурсивные слова*, к которым относится также

² Там же, с. 8.

³ Там же, с. 9.

⁴ A. Wierzbicka: *Genry mowy*. W: *Akty i gatunki mowy*. Red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura. Lublin 2004, с. 99.

⁵ М.Г. Безяева: *Семантика коммуникативного уровня...*, с. 12.

⁶ Под этим термином подразумеваем экспрессивно-оценочную реакцию на речевую ситуацию. В реактивной функции обычно выступают нечленимые, междометные предложения, а также устойчивые фразеологизированные обороты, которые в тексте появляются самостоятельно либо сопровождаются другими высказываниями (Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004, с. 407—408).

⁷ В работах польских лингвистов (Я. Вархалы, У. Жидек-Беднарчук) такого типа выражения выступают под понятиями: *кода* и *реагирующий шаг*.

частица *ладно*⁸. Русские дискурсивные слова исследуются в рамках российско-французского проекта под руководством Д. Пайара⁹.

Начнём с целеустановки успокаивания, так как выражение *ладно* часто участвует в её реализации. Успокаивание является реакцией: 1) на появление обычно негативных чувств собеседника, а также действия, вызванные его чувствами, либо 2) на эмоциональные целеустановки (возмущение, восторг, упрёк) или 3) целеустановки, связанные с фактором небенефактивности (предупреждение, угроза, обвинение).

В реакции на все перечисленные факторы говорящий желает, чтобы его собеседник вышел из данного эмоционального состояния путём, например, прекращения конкретных действий¹⁰.

Выражение, в котором сразу чувствуется, что говорящий успокаивает своего собеседника, представлено в примере ниже. Об этом свидетельствует то, что здесь одно слово *ладно* повторено несколько раз и таким способом сообщение усиливается. В этом контексте употребление *ладно* типично, но следует добавить, что здесь интенция успокаивания выражена прежде всего словами *Всё нормально / W porządku*.

А: *Стать!*
Спокойно!
Ты отошёл на два шага
назад.
А ты не спеша отдаёшь мне
коробку.

Б: *Ладно-ладно-ладно. Всё нор-*
мально.

А: *Stać!*
Spokojnie!
Ty dwa kroki w tył.

A ty powoli podaj mi pudełko.

В: *Dobra, dobra, w porządku.*

(к/ф *Жмурки*)

Следующая реакция также вписывается в целеустановку успокаивания (*ладно = dobra*) и, как и в примере выше, является реакцией на целеустановку требования. В этом случае передаётся желание говорящего, чтобы слушающий совершил конкретное действие, что не обязательно осущест-

⁸ На эту тему в Интернете можно найти несколько интересных источников. Мы предлагаем вашему вниманию статьи: Г.Б. Азаматова: *К проблеме изучения дискурсивных слов*. http://www.work.vogu.ru/vogu/vestnik/DocLib/183-186_Азаматова.pdf (дата обращения: 04.11.2014); Е.В. Атаева, Д.С. Малышева: *О функционировании дискурсивных слов в речи молодёжи*. <http://www.isuct.ru/e-publ/vgf/sites/ru.e-publ.vgf/files/2009/vgf-2009-04-209.pdf> (дата обращения: 04.11.2014); Н. Торммала: *Прямо прямо идёт, а с нею не разминешься (о статусе дискурсивных слов и единиц)*. <http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh35/pdf/36.pdf> (дата обращения: 04.11.2014).

⁹ Энциклопедия Кругосвет: *Дискурс*. http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/DISKURS.html?page=0,4 (дата обращения: 02.02.2015).

¹⁰ М.Г. Безяева: *Семантика коммуникативного уровня...*, с. 601.

вляется по его желанию¹¹. Самым популярным способом выражения требования является повелительное наклонение. Здесь также интенция успокаивания выражена *explicite*: *He надо нервничать / Nie denerwuj się*.

А: *Сказал: пушку брось сам на пол!*

Б: *Ладно-ладно. Не надо нервничать.
А шприц куда девать?*

А: *Powiedziałem: rzuć broń i połóż się!*

В: *Dobra, nie denerwuj się.
A co ze strzykawką?*

(к/ф Жмурки)

Очередные примеры показывают выражение *ладно* в реализации других целеустановок. Первый пример — это сцена на улице, в которой девушка показывает своё презрение по отношению к своему соседу стилиге. Здесь имеем дело с целеустановкой предупреждения или даже угрозой, т. е. говорящий хочет, чтобы слушающий знал о возможном развитии ситуации, которую тот должен учесть¹². Интересующее нас выражение *ладно-ладно* переведено как *w porządku*.

А: *Я не лягу под стилигу!*

Б: *Ладно-ладно, Лен, попросишь еще велик починить.*

А: *Nikt nie lubi bikiniarzy.*

В: *W porządku, Lena, tylko nie proś mnie więcej o naprawę roweru.*

(к/ф Стилиги)

Пример ниже, на наш взгляд, является реализацией требования. Здесь выражение *ладно* (в переводе: *w porządku*) выступает перед словом *всё*, которое усиливает смысл высказывания. Таким способом говорящий требует от своего собеседника закончить разговор по волнующей его теме и уйти.

А: *Так ты даже ее не знаешь.*

Б: *Да еще не хватало, чтоб я ее знала!*

А: *Ладно, все, Кать, я пойду.*

А: *Nawet jej nie znasz.*

В: *Ale wiem, jakie są takie kobiety.*

А: *W porządku, Kate, pójdę już.*

(к/ф Стилиги)

В нижеследующем диалоге *ладно!*, которое переведено как *Dobra, dobra!*, может быть одновременно как успокаиванием собеседника, так и требованием изменить поведение.

¹¹ Там же, с. 55.

¹² Там же, с. 458.

С: Куда намылился?	С: <i>Gdzie się pchasz?</i>
А: Да я посмотреть!	А: <i>Tylko popatrzeć!</i>
С: Что смотреть! Давай дуй в конец очереди!	С: <i>Jakie patrzeć! Dymaj na koniec kolejki!</i>
А: Ладно! Что ты ветками своими машешь!	А: <i>Dobra, dobra!</i> <i>Co machasz łapami!</i>
- (к/ф *Исчезнувшая империя*)

Сейчас мы сосредоточимся на выражении *ну ладно*.

Первый пример — это разговор героя с товарищем из Комсомола:

А: Мы ведь тут не в салочки играем, Мэлс. <i>Каждый стилига потенциальный преступник. От саксофона до ножа один шаг!</i>	А: <i>To nie zabawa, Mels.</i> <i>Każdy bikiniarz to potencjalny przestępca. Od saksofonu do noża...</i>
Б: Знаешь что, комиссар... <i>А давай я лучшие завтра рапорт напишу? Оттом, как бежал, как споткнулся, как упал в воду.</i>	В: <i>Wiem o tym, pani komisarz.</i> <i>Rano napiszę raport.</i> <i>O tym, jak biegłem. Jak się poślizgnąłem. Jak wpadłem do wody...</i>
А: Ну ладно , Мэлс, Зачем ты так? <i>Я же по-дружески.</i>	А: <i>Czemu taki jesteś?</i> <i>Wciąż jestem twoją przyjaciółką.</i>

(к/ф *Стилиги*)

В конструкции *ну ладно* частица *ладно* намекает на нарушение интересов одного из собеседников и готовность пожертвовать этими интересами, чтобы приобрести душевное равновесие¹³. Осложнение конструкции начальным *ну* вводит несоответствие ситуации ожидаемой слушающим и желание говорящего выйти из этого эмоционального состояния¹⁴. В переводе это выражение было опущено — такой приём часто используется переводчиками.

В следующем диалоге такое же выражение получило перевод: *Ale w porządku*, — считаем, что удачный. Говорящий таким способом хотел, как будто, показать несущественность того, что он раньше сказал, и закончить разговор. Эта реплика также является реализацией целеустановки успокоивания.

¹³ Там же, с. 619.

¹⁴ Там же, с. 620.

А: *Хорошо. Зрение какое?*

В: *Минус шесть было...*

А: *А вот это плоховато... Ну ладно.*

А: *Dobrze. Jaki pan ma wzrok?*

В: *Było minus 6.*

А: *To akurat nie jest dobrze. Ale w porządku.*

(к/ф Пыль)

В диалоге, приведенном ниже, женщина приходит к бабушке, чтобы тот помолился за душу её мужа, который погиб во время Второй мировой войны. В этом случае *ну ладно* выражает согласие.

А: *Мы прожили всего с ним полгодочка... а потом его забрали. И вот уж я, как есть 30 лет вдова.*

В: *Ну ладно, ради такой любви, не грех и попросить. Пойду к отцу Анатолию, попробую.*

А: *Tylko pół roku przeżyliśmy razem. Potem go zabrali — i tak już od lat trzydziestu jestem wdową.*

В: *No dobrze... za taką miłość to i nie grzech się pomodlić. Pójdę do ojca Anatolija, spróbuję.*

(к/ф Остров)

В очередном примере исследуемое выражение разделено запятой, отражающей просодическое расчленение, что позволяет отдельно рассматривать его компоненты. Наиболее популярной реализацией *ну* является выражение несоответствия ожидаемому¹⁵. В этом случае говорящий предполагал одно, но в ходе диалога, после конфронтации со слушающим, его позиция изменилась — своей реакцией он передаёт неважность своих слов и как будто мирится с ситуацией (*Ну, ладно — A zresztą*).

А: *Ну здравствуй.*

В: *Привет.*

А: *Ты не заболел?*

В: *Нет.*

А: *Мне показалось, что ты вчера немножко отсутствовал.*

В: *Тебе показалось.*

А: *Ну, ладно. Пока.*

А: *Cóż, witaj.*

В: *Cześć.*

А: *Nie rozchorowałeś się?*

В: *Nie.*

А: *Zdawało mi się, że wczoraj wpadłeś do jeziora.*

В: *Zdawało ci się.*

А: *A zresztą... Pa.*

(к/ф Стиляги)

¹⁵ Там же, с. 145.

В следующем диалоге разговор идёт о подарке для сына на день рождения. При помощи выражения *ну, ладно*, как и выше, передаётся несоответствие ожидаемому, а также требование изменить подход к ситуации (польский перевод: *No przestań już!*).

A: *Сколько?*

B: *Сорок рублей.*

A: *Толенька!*

B: *Ну, ладно, чего ты. Заработаем мы денег!*

A: *Не о деньгах я. Ты ему подарить.*

A: *Ile?*

B: *Czterdzieści rubli.*

A: *Tolienka...*

B: *No przestań już, zarobimy jakieś pieniądze.*

A: *Nie mówię o pieniądzach. Ty mu dasz prezent.*

(к/ф *Похороните меня за плинтусом*)

Очередная конструкция, содержащая *ладно*, но с другим начальным элементом (*да*), снимает агрессивность собеседника и это реализуется следующим способом: говорящий признаёт, что нарушил интересы собеседника (причину его агрессивности) и одновременно призывает его выйти из этого состояния¹⁶. Здесь девушка спрашивает у своего друга, как она выглядит в платье.

A: *Тебе нравится?*

B: *Нравится.*

Ну вот, хоть на человека стала похожа.

A: *Спасибо.*

B: *Да ладно, не обижайся.*

A: *Podoba ci się?*

B: *Pewnie.*

Teraz wyglądasz jak człowiek.

A: *Dziękuję.*

B: *Nie o to mi chodzi!*

(к/ф *Стиляги*)

В примере ниже такое же выражение использовано в немного другом контексте и, конечно, его перевод другой. Тот, кто высказывает эти слова, не чувствует необходимости в развитии ситуации; возможно, ему надоедает данное положение дел. Но с другой стороны, в этом диалоге успокаивание может перейти в требование, и тогда выражение *да ладно* передаёт неважность действий собеседника и их последствий для говорящего¹⁷.

¹⁶ Там же, с. 619.

¹⁷ Там же, с. 164.

A: *Чо смотришь-то?*
Тоже что-ли выиграл?

B: *Выиграл.*

A: *Серьезно? Когда?*

B: *Вчера.*

A: *Врешь, небось.*

B: *Щас покажу.*

A: *Да ладно. Верю, верю.*

A: *Dlaczego tak patrzysz?*
Też coś wygrałeś?

B: *Wygrałem.*

A: *Naprawdę? Kiedy?*

B: *Wczoraj.*

A: *Chyba kłamiesz.*

B: *Pokażę ci.*

A: *Dobra, wierzę.*

(к/ф *Пыль*)

В диалоге ниже *да ладно* обозначает несущественность действий собеседника, и к этому тот, кто высказывает эти слова, преувеличивает некомпетентность говорящего¹⁸, при этом он полностью не соглашается со словами своего собеседника, что адекватно передаётся в переводе: *Dość już tego!*. В примере героя возмущает то, что его товарищи не понимают того, что подсудимый виновен в совершении преступления.

A: *Да он и по-русски то еле изъясняется.*

B: *Да ладно! Что?! О чём вы говорите?! Ну, послушайте!*

A: *Przecież on nawet po rosyjsku ledwo mówi...*

B: *Dość już tego! O czym wy mówicie? Posłuchajcie sami...!*

(к/ф *12*)

При помощи выражения *да ладно* можно также передать удивление, что хорошо видно на примере ниже и в польском переводе: *Coś takiego!*. В этом случае герой показывает своему другу из университета свою новую машину, а тот не может поверить.

A: *Грамотная тачка. Да?*

B: *Да, классная.*

Покататься б на такой.

A: *Угу. Мечтай.*

A: *Да ладно.*

B: *Прокатись, Диман!*

A: *Niezła fura.*

B: *Pełna klasa.*

Taką się przejechać.

A: *Pomarzyć wolno.*

A: *Coś takiego!*

B: *Przejeźdź się!*

(к/ф *Молния*)

Подводя итоги, выражение *ладно*, как отдельное слово, так и с частицами *ну* и *да* передаёт разное значение в зависимости от контекста и целеустановки, которую реализует. Напомним польские эквиваленты рассматриваемых выражений:

¹⁸ Там же, с. 164.

1. *Ладно* — *dobra; dobra, dobra; w porządku;*
2. *Ну ладно* — *ale w porządku; no dobrze;* или ☉ — опущено;
3. *Ну, ладно* — *a zresztą; no przestań już!;*
4. *Да ладно* — *nie o to mi chodzi; dobra; dość już tego!; coś takiego!*

Существуют, конечно, и другие возможности перевода этих выражений, но на основании приведённых примеров, а также и других (из собственных наблюдений) можем судить, что это наиболее частотные эквиваленты.

Кроме того, граница между целеустановками является расплывчатой и, по нашему мнению, часто зависит от субъективной мотивации автора классификации. Выражение *ладно* со своими вариантами чаще всего является частью конструкции, реализующей целеустановку удивления.

Перевод выражений, принадлежащих к реактивному регистру, различается в зависимости от того, какой языковой и прагматической компетенцией обладает переводчик, а также от того, какую стратегию он принял.

В наших примерах анализируемые выражения-реакции в большинстве случаев были переведены, но мы, как наблюдатели этого процесса, можем подтвердить, что они часто опускаются, потому что не считаются существенными для диалога и общего контекста. Однако мы заметили, что эквивалентные выражения опускаются также и в тех ситуациях, когда в переводимом тексте данные выражения-реакции передают особый смысл.

На польском рынке есть словари, в которых можно найти эквиваленты некоторых выражений, характерных для реактивного регистра, но описание их употребления слишком узкое, чтобы пользующийся словарём вполне уловил контекст. Поэтому считаем, что стоит ближе присмотреться к этой проблематике.

Анализируя примеры из фильмов, следует учесть технику киноперевода посредством субтитров, применение которой нередко влияет на окончательную форму кинодиалога. Важно заметить, что в процессе перевода субтитров опускается 30—40% информации¹⁹. Элементы, которые опускаются, — это: повторения, междометия, этикетные выражения, а также реактивные реплики, не имеющие большого значения для развития сюжета. Кроме того, то, что говорят герои, в переводе на другой язык подлежит сильной перефразировке и сокращению.

Хотим подчеркнуть, что наши рассуждения это только отрывок более широких исследований, в которых выдвинутые здесь тезисы найдут подтверждение.

---

¹⁹ T. Tomaszewicz: *Przekład audiowizualny*. Warszawa 2006, с. 113.

Paulina Pielech**Intencje komunikacyjne w dialogu filmowym****Streszczenie**

W artykule poruszono problematykę wybranych reaktywnych aktów mowy w dialogach filmowych, a w szczególności zagadnienie przekładu występujących w nich specyficznych wyrażen. W tekście zostały przytoczone fragmenty zawierające wypowiedzi z partykulą *ладно*. Celem było pokazanie na niewielkim materiale badawczym ogólnych tendencji zaznaczających się podczas tłumaczenia filmów oraz przedstawienie możliwych wariantów tłumaczeń. Zwrócono także uwagę na rolę tłumacza w procesie tłumaczenia oraz zasady rządzące tłumaczeniem audiowizualnym.

Paulina Pielech**Communicative intentions in film dialogue****Summary**

The article tackles chosen reactive speech acts in film dialogues, particularly the issue of translating some of its generically specific expressions. The text quotes fragments containing the *ладно* particle to illustrate general tendencies in film translations and present possible translation variations on a relatively small piece of research material. Additionally, the emphasis has been put on the role of the translator in the process and the rules governing audiovisual translation.

Anna Paszkowska-Wilk

Uniwersytet Śląski w Katowicach

„Kierunek — wschód!
Tam musi być jakaś cywilizacja!”—
czyli o przekładzie filmu *Seksmisja*
na język rosyjski

Film *Seksmisja* w reżyserii Juliusza Machulskiego należy do kultowych polskich komedii. O jej „kultowości” świadczą m.in. liczne frazy, które na stałe weszły do języka polskiego. I chociaż film ten ma ponad 30 lat, to kwestie wypowiedziane przez bohaterów *Seksmisji* wykorzystywane są w wielu współczesnych filmach, np. w przekładzie *Shreka*, przy czym są one od razu rozpoznawane i nadal śmieszą.

Interesujący nas film, który w 2013 roku otrzymał tytuł polskiej komedii stulecia, został przetłumaczony na język rosyjski i wydany w wersji z lektorem. Technika *voice-over* w mniejszym stopniu niż dubbing ingeruje w oryginalną ścieżkę dźwiękową, na którą nałożone jest nagranie lektora czytającego tekst przetłumaczonych dialogów. Dzięki takiemu rozwiązaniu widz słyszy głos aktora oraz intonację, z jaką wypowiedzane są poszczególne kwestie. Aby ułatwić odbiór przekładu, lektor zaczyna czytać przetłumaczone frazy chwilę po aktorze, a w przypadku dynamicznych dialogów — moduluje głos. Role kobiece i męskie czyta para lektorów.

W związku ze specyfiką i wymogami technicznymi tłumaczenia tekstów audiowizualnych, w szczególności zaś filmu fabularnego, techniką *voice-over* tłumacz musi zachować określoną formę wypowiedzi — jej długość oraz tempo, co wpływa w sposób oczywisty na dokonywane przez niego wybory. Ponadto tłumaczony tekst ulega podobnej kondensacji, jak w przypadku napisów. Aby lektor mógł czytać w równym tempie, co jest istotne w odbiorze przekładu,

część wypowiedzi zostaje opuszczona¹. Tłumacz musi również dokonać podziału dialogu na oddzielne repliki. Ponieważ forma dialogów w filmie odzwierciedla naturalną i spontaniczną mowę, część wypowiedzi pokrywa się, pojawiają się wtrącenia, a kolejna postać zaczyna swoją kwestię, nie czekając na zakończenie wypowiedzi swego rozmówcy². Aby para lektorów mogła odczytać przekład takiego dialogu, tłumacz musi mu nadać regularną formę dialogu literackiego, w którym oddzielne frazy następują po sobie.

Seksmisja jest komedią, w której gagi w formie dowcipów sytuacyjnych schodzą na drugi plan, główną rolę zaś odgrywa językowa strona dzieła — styl wypowiedzi poszczególnych bohaterów, gry językowe, maniera wymowy. Podczas tłumaczenia tego typu filmów istotną częścią pracy tłumacza jest oddanie w przekładzie humoru językowego oraz zaznaczenie charakterystycznych cech języka, które różnicują poszczególnych bohaterów. Zachowanie w przekładzie ekwiwalencji repliki na poziomie formalnym, semantycznym i pragmatycznym wymaga od tłumacza kreatywności i zabiegów twórczych. Same zaś gry językowe będące źródłem komizmu w filmie, szczególnie te zakorzenione w kulturze języka oryginału, stanowią granicę nieprzekładalności³. Efekt prac nad przekładem dialogów wpływa na finalny odbiór filmu przez widzów obcojęzycznych.

Analizując film *Seksmisja* chciałabym zwrócić uwagę na błędy popełnione w procesie jego tłumaczenia oraz na ich wpływ na odbiór dzieła.

W *Seksmisji* różnice między mężczyznami a kobietami podkreślane są za pomocą języka, którym posługuje się każda z tych grup. Wypowiedzi kobiet cechuje styl naukowy, są one nasycone wyrażeniami niezrozumiałymi dla mężczyzn, którzy z kolei posługują się językiem potocznym, czasem nawet wulgarnym. Można to zaobserwować w następującym dialogu:

BERNA
*Skontaktowanie się z osobnikami
waszej płci jest awykonalne.*

БЕРНА
*Контакт с особами вашего пола
невозможен.*

MAKS
A-co?

МАКС
*Что?*⁴

Berna używa neologizmu *awykonalny*, wykorzystując przedrostek przeczący *a-* typowy dla stylu naukowego. Wypowiedziane przez nią słowo jest dla Maksa

¹ G. Adamowicz-Grzyb: *Tłumaczenia filmowe w praktyce*. Warszawa 2013, s. 91—100; T. Tomaszewicz: *Przekład audiowizualny*. Warszawa 2006, s. 116—120.

² Por. J. Warchał: *Dialog potoczny a tekst*. Katowice 1991, s. 37—41.

³ M. Mitura: *Komizm słowny: preludium czy koda w partyturze kreatywności tłumacza?* W: *Między oryginałem a przekładem*. T. 13. Red. J. Konieczna-Twardzikowa, M. Filipowicz-Rudek. Kraków 2008, s. 57—67.

⁴ Tu i dalej cytuję wariant tłumaczenia dołączony do licencjonowanego dysku: *Новые амазонки или сексмиссия* [DVD]. Reż. J. Machulski. ООО «ДВД Магия» 2012.

nierozumiałe. Ten chwyt językowy, polegający na wykorzystaniu przedrostka, nie został przekazany w przekładzie, w którym tłumacz zastosował neutralny odpowiednik, tj. *невозможный*. Tym samym nie została zaznaczona różnica między bohaterami. Warto również wspomnieć, że gra aktorów w danej scenie nie odpowiadała neutralnemu wariantowi tłumaczenia.

W replikach Maksa często pojawiają się wyrażenia potoczne, które w przekładzie również są pomijane, np.:

MAKS

Tak mnie jakoś mdli.

Jak nie zajaram to... Zaraz, zaraz, zaraz!

МАКС

Как-то здесь не очень.

Сейчас, сейчас...

Abstrahując od semantycznej strony przekładu tej repliki, pominięcia wpływają na długość oraz rytm wypowiedzi, co zwraca uwagę widza — aktor mówi znacznie dłużej niż lektor. Wypowiedź jest również pozbawiona charakterystycznego dla Maksa stylu. Widać to także w kolejnych przykładach:

MAKS

*Przepraszam, pani zdaje się jest tu jakąś **fisza**, co? No to my z kolegą mamy do pani parę pytań.*

МАКС

*Извините, вы здесь, кажется, **самая главная?***

MAKS

*Święte? Te **psiary** święte?*

МАКС

*Священные? Эти **яблоки** священные?*

MAKS

*Rachu-ciachu i po strachu.
Ciemność! Ciemność widzę!
Widzę ciemność!*

МАКС

Темно! Темнота! Кругом темнота! Темно!

W pierwszym z przykładów potoczne określenie ważnej osoby — *fisza* ponownie zostało przetłumaczone za pomocą neutralnego wyrażenia *самая главная*. Druga część omawianej repliki została w ogóle pominięta w tłumaczeniu, co spowodowało znaczną dysproporcję między długością repliki aktora a długością tekstu tłumaczenia czytanego przez lektora.

W kolejnym przykładzie tłumacz zastosował technikę generalizacji, przekładając pogardliwe określenie dwóch jabłek, które wyrosły na czczonej przez kobiety świętej jabłoni, za pomocą neutralnego ekwiwalentu *яблоки*, który nie oddaje lekceważącego stosunku Maksa do nowej kultury świata kobiet.

W trzecim przekładzie natomiast pominięto rymowane powiedzenie *rachu-ciachu i po strachu*, a oksymoron, będący najbardziej znanym cytatem z filmu — *widzę ciemność* został przetłumaczony neutralnym *темно, темнота*.

Warto zauważyć, że wszystkie trzy przykłady są kojarzone bezpośrednio z filmem *Seksmisja*, z którego, dzięki żartobliwym konstrukcjom stylistycznym, przeniknęły do języka codziennego. Zaproponowane przez tłumacza warianty przekładu nie mają tych cech, pozbawione są nie tylko elementów gry językowej, ale też komizmu.

Przywołane fragmenty dialogów pokazują, że tłumacz zdecydował się na zastosowanie neutralnych odpowiedników, bez zabarwienia stylistycznego, wskutek czego nie została podkreślona opozycja kobiet (wykształconych, posługujących się poprawną polszczyzną i stylem naukowym) i mężczyzn (posługujących się niedbałym językiem, nasyconym wyrażeniami potocznymi). Taki przekład nie pokazał też pogardliwego stosunku Maksa do kultury kobiet (*psiary* — *święte jabłka*; *fisza* — *ekscelencja*; w innej scenie: *wylęgarnia kobiet* — *inkubator*).

W rosyjskim przekładzie filmu można znaleźć też transformacje, które zupełnie zmieniają znaczenie wypowiedzi, np.:

ALBERT

Ale, ale naprawdę nie sądziliśmy, że te jabłka mają dla was jakieś znaczenie. Nie sądziliśmy, że są związane z legendą, a poza tym były zupełnie kwaśne.

АЛБЕРТ

Но мы не думали, что они так важны для вас, что они связаны с какой-то легендой. Простите нас.

W przytoczonej wypowiedzi Alberta nie ma skruchy. Przyznaje się on jedynie, że zjadł święte jabłka, jednak nie rozumie powodu zdenerwowania kobiet — przecież jabłka były kwaśne. Ta reakcja podkreśla kontrast pomiędzy starą kulturą, znaną Maksowi i Albertowi, a nową kulturą kobiet, której praw odhibernowani po latach mężczyźni nie potrafią i nie chcą zrozumieć. W przekładzie zaś Albert prosi o przebaczenie za swój czyn, co nie odpowiada warstwie wizualnej — na ekranie widać bowiem jego pogardliwy wyraz twarzy.

Podobny błąd można zauważyć w scenie próby ucieczki mężczyzn z obozu kobiet. Lania podstępem zamyka Alberta, a następnie Maksa w windzie, po czym wyjaśnia im, co się dzieje na powierzchni ziemi. Maks bezsilnie odpowiada:

MAKS

Nie wierzę pani!

МАКС

Бежим отсюда!

ALBERT

Proszę cię. Musimy jej zaufać.

АЛБЕРТ

Ей можно доверять.

W przytoczonej scenie tłumacz odwołał się do poprzedniej sceny, wkładając w usta Maksa kwestię *бежим отсюда!*, która podczas pojmania jest prawdopodobna, jednak nie odpowiada sytuacji, w jakiej znaleźli się bohaterowie — zamknięci w windzie, bez możliwości ucieczki. Przy tłumaczeniu techniką *voice-over* nie da się również ukryć intonacji, z jaką wypowiedane są kwestie. W tym przykładzie odtwórca roli Maksa mówi głosem zniechęconym, co stoi w sprzeczności z tłumaczeniem lektora. W replice Alberta można również zauważyć zmianę modalności: *musieć* — *móc*.

Brak związku między tym, co dzieje się na ekranie, a tym, co mówią bohaterowie, można zauważyć również w scenie próby schwytania uciekających mężczyzn. Podczas pogoni za Albertem i Maksem jedna ze strażniczek w biegu krzyczy do drugiej:

Pilnuj windy!

Быстрее за ними!

Następnie zaś staje przy drzwiach windy. Jej reakcja jest więc sprzeczna z czytanim przez lektora tłumaczeniem. Trudno również uzasadnić wybraną przez tłumacza transformację.

Przekłady będące odwołaniem do sceny zamiast tłumaczenia wypowiedanych replik przedstawiają przykłady:

ALBERT

czyta nagłówki gazety

*Nasz profesor! Gazeta z 93!
Protest Chin przyczyną rozwiązania ONZ? Zadłużenie USA?
Odsprzedaż Alaski dla... Matko
Boska! Bomba „M” w masowej
produkcji?*

АЛЬБЕРТ

*Наш профессор. Ты только
посмотри. Это же его статья.
Ты только послушай, бомба на
потолке.*

MAKS

Może po imieniu?

МАКС

Выьем на брудершафт.

MAKS

Fantastyczny program...

МАКС

Прямо фильм эротический.

W pierwszym przykładzie Albert znajduje starą gazetę i z przerażeniem czyta nagłówki, z których dowiaduje się o tym, co się działo na świecie w czasie, kiedy wraz z Maksem byli zahibernowani w kapsułach. Poznaje też przyczynę wyginięcia mężczyzn, którą była bomba „M”. Na ekranie pojawiają się zbliżenia kolejnych nagłówków.

W rosyjskim przekładzie Albert czyta fragment artykułu profesora Kuppelweisera — uczonego, który w ramach eksperymentu zahibernował dwóch mężczyzn. Przytoczony wariant tłumaczenia jest możliwy w sytuacji przedstawionej w danej scenie, jednak w żaden sposób nie odwołuje się do tekstu oryginału. W konsekwencji rosyjskojęzyczny widz nie dowiaduje się niczego o losach ludzkości w latach poprzedzających akcję filmu, co w przypadku komedii fantastycznej jest poważnym zaniedbaniem i ingerencją w kształt kreowanej w filmie rzeczywistości.

W drugim przykładzie Maks podaje zrozpaczonemu Albertowi piersiówkę i proponuje przejście *na ty*. W przekładzie pojawia się fraza *Вынем на быдешуафм*. Tłumaczenie po raz kolejny odwołuje się do zachowania bohaterów, którzy krzyżują ramiona i razem piją, jednak nie oddaje to znaczenia wypowiedzianych przez nich słów.

W ostatniej przywołanej scenie Maks ogląda w telewizji mecz kobiet, które po zakończeniu rozgrywki zdejmują koszulki i wymieniają się nimi z rywalkami. Przekład, zaproponowany przez tłumacza, jest jedynie interpretacją słów Maksa, wyrażającego swój zachwyt: *Прямо фильм эротический*.

Zastosowane w przytoczonych przykładach transformacje powodują, że kwestie wypowiedziane przez bohaterów są niejednokrotnie oderwane od ich zachowania, widocznego na ekranie. W wielu scenach zauważalny jest brak konsekwencji — tłumaczenie odwołuje się do tego, co ma miejsce w danej scenie, ale przeczy kolejnym wydarzeniom (np. komenda *Pilnuj windy!*, strażniczka podbiega do windy i pilnuje drzwi — w rosyjskim tłumaczeniu *Быстрее за ними*). Część dialogów zastąpiono interpretacją sceny (np. scena z meczem).

Tłumaczenie techniką *voice-over* samo w sobie stanowi ingerencję w dzieło filmowe, ponieważ do oryginalnej ścieżki dźwiękowej dołączone jest nagranie czytających tekst tłumaczenia lektorów, którzy skupiają na sobie uwagę widza. Rozbieżność między znaczeniem wypowiedzianych przez nich słów a zachowaniem aktorów powoduje dezorientację widza i — w rezultacie — błędną interpretację sceny.

W przekładzie dynamicznych scen pojawiają się często powtórzenia, np.:

MAKS
Wycofuj się! Ubezpieczam!
Wycofuj się!

МАКС
Бежим! Бежим!

Jak zauważamy, Maks podczas ucieczki stylizuje swoją wypowiedź na język operacji wojennych, co w przekładzie nie zostało oddane. Podczas kolejnej sceny ucieczki mężczyzn z izolatki, w której zamknęły ich kobiety, tłumacz wykorzystuje tę samą transformację i prawie wszystkie okrzyki Alberta i Maksa tłumaczy słowem *быстрее*:

ALBERT
Do diabła!

MAKS
Rzuć to! Rzuć to!

ALBERT
Noga!

MAKS
Do windy! Do windy!

АЛЬБЕРТ
Быстрее!

МАКС
Быстрее!

АЛЬБЕРТ
Нога.

МАКС
Быстрее! Быстрее!

Podczas scen, w których bohaterowie wykrzykują pojedyncze frazy, widz z łatwością zauważy, że różne wypowiedzi tłumaczone są w ten sam sposób (lektor zaczyna czytać tłumaczenie chwilę po aktorze, więc widz ma szansę usłyszeć pełną frazę wypowiedzianą przez aktora i — chwilę po niej — samego lektora).

Ostatnią kwestią, na którą chciałabym zwrócić uwagę, są błędy techniczne — brak synchronizacji między scenami a dialogami. Zilustruję to następującymi przykładami:

Maks chce pocałować ekscelencję w rękę.

KOBIETY
Uwaga! On ma broń! Na nogi!
Kobiety rzucają się na Maksa

ALBERT
Puśćcie go! Zostawcie! On nie chciał!

MAKS
Nie gryź mnie!

EKSCLENCJA
Można go puścić.

MAKS
No nie gryź mnie!

ЖЕНЩИНЫ
Убрать его! Быстро!

ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВО
Не кусайся (kobiecy głos)

W omawianej scenie nie wszystkie kwestie zostały przetłumaczone, ponadto replika wypowiedziana przez zaatakowanego Maksa została wypowiedziana w tłumaczeniu kobiecym głosem przez Ekscelencję, zmieniając poszkodowanego (*pogryzionego*) w winowajcę (*gryzącego*).

W kolejnym przykładzie dialogi z jednej sceny zostały przeniesione do innej:

POKÓJ KONTROLNY

KOBIEȚA

Jak tam u was? Jest światło?

ЖЕНЩИНА

Они только что здесь были.

EMMA

Dajcie wreszcie to światło!

ЭММА

Дайте мне свет наконец.

KOBIEȚA

Awaryjne też wysiadło!

ЖЕНЩИНА

Их нет.

IZOLATKA

KOBIEȚA

Jeszcze przed chwilą tu byli!

ЖЕНЩИНА

Может в туалете спрятались?

KOBIEȚA

Może schowali się do toalety?

ЖЕНЩИНА

*Проверьте. Может быть они
точно в туалете?*

Strażniczka wchodzi do izolatki

*Pomóc wam coś?**Их там нет.*

W pierwszej scenie w pokoju kontrolnym kobiety szukają włącznika światła, które nagle zgasło. W ich usta włożono wypowiedzi strażniczek szukających Alberta i Maksa, którzy w następnej scenie, w izolatce, uciekli. Taka zamiana kolejności replik powoduje oderwanie językowej strony filmu od tego, co się dzieje na ekranie oraz dezorientację widza — np. w pokoju kontrolnym pada fraza *они только что здесь были*, na co kobieta sprawdzając przyciski na panelu potwierdza, że mężczyźni zniknęli.

Warto wspomnieć o jednej z ostatnich scen *Seksmisji*, w której mężczyznom udaje się wydostać z podziemi, jednak na powierzchni nie ma niczego poza pustynią. Nie wiedząc, gdzie są i dokąd mają iść, Maks wydaje komendę: *Kierunek — wschód! Tam musi być jakaś cywilizacja!* Po kilkunastu krokach bohater odbija się od ekranu z namalowanym krajobrazem zniszczonej przez promieniowanie Ziemi. Opisana scena została ocenzone i usunięta. Mimo to dialogi z wyciętej sceny pojawiają się w przekładzie. Zostały one nałożone na wypowiedzi z następnej sceny, w której mężczyźni demaskują oszustwo kobiet, dotyczące skażenia, uniemożliwiającego życie na Ziemi:

Maks robi kilka kroków i odbija się od krajobrazu...

ALBERT

Coś się stało?

MAKS

No właśnie nie wiem... Nie wiem...

Внимание группа! Направление на восток. Там должна быть цивилизация.

ALBERT

Coś ci jest Maks?

Что случилось?

MAKS

A dość już tych podziemnych ciuciubabek!

Сам не понял. Не знаю.

Umieszczenie w filmie ocenzonej wypowiedzi może dezorientować widza — tekst tłumaczenia nie pokrywa się z replikami wypowiedzianymi przez aktorów (dialog został przetłumaczony monologiem, przy czym nie wiadomo, kto ten monolog wypowiada) oraz nie odpowiada temu, co widz widzi na ekranie.

Należy podkreślić, że omawiane tutaj kwestie stanowią jedynie wycinek szerszych badań nad przekładem audiowizualnym i nie można ich uznać za wyczerpujące. Przeanalizowany materiał egzemplifikacyjny pozwala jednak stwierdzić, że tłumaczenie filmu techniką *voice-over* jest pracą czasochłonną i kosztowną. Wymaga ona ścisłego współdziałania tłumacza i lektorów. Tłumacz powinien uczestniczyć w nagraniu i kontrolować synchronizację dialogów oryginalnej wersji dźwiękowej z nagrywanym tłumaczeniem, dlatego zmianę kolejności wypowiedzi lub przeniesienie dialogów z jednej sceny do drugiej można uznać za poważne zaniedbanie, wpływające na odbiór filmu.

Skutkiem omówionych błędów w tłumaczeniu *Seksmisji* jest mylna interpretacja wielu scen. Częste opuszczenia pozbawiają widza ważnych informacji o fantastycznej rzeczywistości, w której odgrywana jest akcja filmu. Widz, który nie zna języka oryginału, nie może oceniać bohaterów zgodnie z intencją twórców filmu, sceny zaś pozbawione są wielu elementów komicznych, które, nierzadko przecież, decydowały o ich kultowości.

Анна Пашковска-Вильк

„Направление на восток! Там должна быть цивилизация!” —
о переводе фильма *Новые амазонки или сексмиссия* на русский язык

Резюме

В настоящей статье обсуждается вариант перевода культового польского фильма Юлиуша Махульского *Новые амазонки или сексмиссия* (*Seksmisja*) на русский язык техникой закадрового перевода. Эта техника позволяет зрителю одновременно слушать текст перевода, который читают два диктора, а также слушать оригинальный текст, произносимый актерами. *Сексмиссия* — это комедия, в которой очень важную роль играет языковая сторона произведения — индивидуальный языковой стиль героев, языковая игра, манера произношения.

В процессе перевода главной задачей переводчика является передать языковой юмор, так как результат его работы влияет на восприятие и оценку фильма русскоязычными зрителями.

В статье анализируется вариант перевода реплик, которые иллюстрируют технику перевода, применяемую переводчиком.

Anna Paszkowska-Wilk

“Direction — cast! There must be some sort of civilization” —
or, on translating the *Sexmission* movie into Russian

Summary

The article analyzes a fragment of a voice-over translation into Russian of a Polish cult movie *Sexmission* by Jan Machulski. The voice-over technique enables the viewer to simultaneously listen to the translated text read by a pair of readers and to the original lines spoken by the actors themselves. *Sexmission* is a comedy in which the linguistic qualities such as the individual speaking style of particular protagonists are of great importance. Accordingly, one of the crucial tasks in the translation process is to convey the linguistic humor. The choices made by the translator in terms of linguistic equivalents influence the reception and assesment of the film by the Russian-speaking audience. The article analyzes a choice of replicas illustrating the technique applied by the translator.

Izabela Nowak

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Funkcja pragmatyczna
orędzia noworocznego prezydenta
(na materiale tekstów wystąpień
Prezydenta Federacji Rosyjskiej
oraz Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej)

Pragmatyka językowa jest dziedziną nauki, która analizuje zdarzenie komunikacyjne z perspektywy stosunku między znakami słownymi a ich interpretatorami z uwzględnieniem kontekstu użycia. W obecnym stanie badań pragmatyka obejmuje trzy zasadnicze obszary. Stanowią je: pragmatyka illokucyjna (analizuje wypowiedź z punktu widzenia intencji wyrażanej przez nadawcę), pragmatyka perlokucyjna (bada intencję w relacji do sfery odbiorcy), pragmatyka kognitywna (odnosi się do sfery poznawczej uczestników aktu komunikacji, szczególnie do odbiorcy, analizując zdarzenie komunikacyjne w odniesieniu do teorii umysłu). W niniejszym artykule środki językowe będą badane z punktu widzenia ich użycia przez nadawcę (illokucja), chociaż, co zrozumiałe, w pełnej interpretacji wypowiedzi ważne są także procesy wnioskowania dokonywane przez odbiorcę (perlokucja).

W analizie posługujemy się określeniem *funkcja pragmatyczna*. W interpretacji Aleksego Awdiejewa jest to „presupozycja zawarta w obszarze sensu wypowiedzenia, którą można przedstawić w postaci opisu zamiaru komunikacyjnego nadawcy”¹. Presupozycja ujęta z perspektywy komunikatywnej kieruje uwagę na sens, który nadawca starał się przekazać „między wierszami”, i na ukryte zamiary, które łączył z wypowiadanymi przez siebie zdaniami. Badanie

---

¹ A. Awdiejew: *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*. „Polonica” 1983, z. 9, s. 53—87.

zdarzenia komunikacyjnego z pozycji funkcji pragmatycznej pozwala, aby przekaz, który jest konwencjonalnie zakodowany w słowach, traktować jako punkt wyjścia w analizie znaczenia kierowanego do odbiorcy. Badacze uznają, że funkcja pragmatyczna ma swoją strukturę², na którą składają się właściwości pragmatyczne użytych wyrażen językowych. Istotne jest także, że funkcja pragmatyczna odzwierciedla uwikłanie wypowiedzenia „w procesy współdziałania socjalnego, związek ze stereotypami, przyjętymi w kulturze”³.

Celem artykułu jest analiza orędzia noworocznego pod względem użytych środków językowych, za pomocą których nadawcy realizują funkcję pragmatyczną swych przekazów. W charakterze materiału egzemplifikacyjnego wykorzystano teksty orędzia noworocznego Prezydenta Federacji Rosyjskiej i Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej wygłoszone 1 stycznia 2014 roku. Niemniej przegląd tekstów z lat wcześniejszych (2010—2013) pozwala wnioskować, że zachowują one zbliżone cechy pragmatyczne. W badaniu pomijamy zagadnienie stylu osobniczego autora tekstu, czyli kwestię wyboru i kombinacji środków językowych, charakterystycznych dla danej osoby (tzw. idiolektu). Koncentrujemy się na tych właściwościach tekstu orędzia, które są do pewnego stopnia obligatoryjne, tj. na cechach wzorca gatunkowego⁴, które wraz z pewnymi rozwiązaniami indywidualnymi pozwolą wnioskować o specyfice i odrębności każdej z omawianych realizacji.

Gatunek (wypowiedzi, mowy) jest uznawany za wzorzec organizacji tekstu, który jest kulturowo i historycznie ukształtowany oraz ujęty w społeczne konwencje językowego komunikowania się. Przyjmuje się także, że gatunek to zbiór tekstów, w których określony wzorzec jest realizowany⁵. Zdaniem badaczy, można wskazać cechy tworzące wzorzec gatunkowy, są to: określona struktura (model kompozycyjny), aspekt pragmatyczny (zastosowanie komunikacyjne), tematyka i sposób jej przedstawienia, wyznaczniki stylistyczne. Maria Wojtak odnotowuje, że sposób realizacji tych cech stanowi sygnały gatunkowe, czyli sprzyja wstępnej identyfikacji wzorca. Problem gatunku jest w niniejszym artykule jedynie zasygnalizowany, niemniej orędzie prezydenta należy uznać za tekst rozpoznawany gatunkowo ze względu na obecne w nim cechy: realizowany cel, cechy ekstralingwistyczne (cykliczność, stałe miejsce i czas wygłoszenia), cechy strukturalne (kompozycja), cechy pragmatyczne i stylistyczne.

---

² A. Bogusławski, J. Wawrzyńczyk: *Polszczyzna jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*. Warszawa 1993; A. Kiklewicz: *Język. Komunikacja. Wiedza*. Mińsk 2006.

³ Tamże.

⁴ M. Wojtak: *Styl gatunku, styl gatunkowy a styl funkcjonalny w perspektywie analitycznej*. W: *Gatunki mowy i ich ewolucja*. T. 3: *Gatunek a odmiany funkcjonalne*. Katowice 2007, s. 16—24.

⁵ S. Gajda: *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*. W: *Encyklopedia kultury polskiej XX w.* Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993.

Przemówienie noworoczne prezydenta, niezależnie od zakładanej — zdawałoby się — apolitycznej wymowy, w rzeczywistości jest przekazem, który ustanawia rzeczywistość polityczną w społeczeństwie. Tak jak każdemu innemu procesowi kształtowania opinii politycznych w przestrzeni publicznej, orędziu noworocznemu towarzyszy zamierzony cel. Za Izabelą Kujawą⁶ przyjmujemy, że celem tym jest:

- 1) konstytuowanie wiedzy o świecie, w tym:
  - a) przekazywanie istotnych aspektów socjologiczno-psychologicznych i kulturowych;
  - b) upowszechnianie wiedzy;
- 2) oddziaływanie/wpływanie na społeczeństwo, tj.:
  - c) kształtowanie (modelowanie) opinii publicznych;
  - d) kształtowanie schematów myślowych.

Cele te realizowane są za pomocą języka. We współczesnym (jak się określa: demokratycznym) dyskursie politycznym zachowanie i strategię językowe nadawcy zależą od oczekiwań odbiorców⁷. Ponadto w reakcji na wymóg oglądalności, słuchalności i poczytności teksty polityczne ulegają strategii „mediatyzacji” — prezentowane treści są odpowiednio modulowane, co zwiększa atrakcyjność przekazu⁸. Orędzie podlega zatem odpowiedniej kreacji, stając się odpowiedzią na zapotrzebowanie i oczekiwania adresata docelowego (społeczeństwa).

Orędzie noworoczne należy uznać za typ stereotypu sytuacyjnego. Nadawca kieruje przekaz do adresata, którym potencjalnie staje się każdy obywatel kraju, co obliguje do uwzględnienia w przemowie preferencji i oczekiwań szeroko rozumianego społeczeństwa. Przemówienie noworoczne Prezydenta FR i Prezydenta RP jest tekstem (tj. obiektem materialnym, do którego można przypisać znaczenie⁹), tworzonym z myślą o społeczeństwie rosyjskim czy społeczeństwie polskim, jako docelowym odbiorcy i interpretatorze wyrażanych treści. Jako typ przekazu utrwała się w wyraźnych granicach geopolitycznych, odwołuje się do symboli kolektywnych, konstruktów kulturowych i jest znany wszystkim ludziom funkcjonującym w tych granicach, co nie znaczy, jak zauważa Grażyna Habrajska, że jest przez wszystkich akceptowany¹⁰. Niemniej może być uznany za reprezentatywny dla kultury narodowej.

Kanałem przekazu orędzia są media. Adresat może wejść w rolę uczestnika dialogu pośrednio, tj. za pomocą komentarza, opinii wyrażonej na forum

---

⁶ I. Kujawa: *Strategie dyskursu politycznego a medialny obraz świata (na materiale współczesnej prasy niemieckiej)*. „Annales UMCS” 2009, Sectio FF, Philologiae, s. 43—58.

⁷ J. Bralczyk: *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*. Warszawa 2004.

⁸ W. Pisarek: *O mediach i języku*. Kraków 2007.

⁹ G. Habrajska: *Wybrane zagadnienia wprowadzające do nauki o komunikowaniu*. Łódź 2012.

¹⁰ Tamże.

internetowym. Jednak brak bezpośredniego rozwoju wymiany dialogowej *de facto* stawia nadawcę w uprzywilejowanej pozycji. Tok wywodu przebiega ściśle z jego zamysłem, a rozwój argumentacji nie jest narażony na bezpośrednie podanie go w wątpliwość. Niegdyś tak konstruowane wystąpienia publiczne utożsamiano z oracją, perorą.

Orędzie noworoczne prezydenta ma charakter cykliczny (coroczny). Jego celem jest złożenie życzeń obywatelom danego kraju, co z punktu widzenia realizowanej intencji illokucyjnej jest cechą aktów behawioralnych/ekspresywnych, tj. wypowiedzi, które regulują zachowanie interlokutorów w zachowaniu społecznym, wyrażając pozytywne nastawienie wobec otoczenia. Niemniej ze względu na rozbudowaną strukturę orędzie wychodzi poza zakres tradycyjnego aktu mowy.

W zakresie struktury orędzie powiela określony schemat. Tekst rozpoczyna powitanie:

Дорогие друзья!

Drodzy Państwo.

Po nim następuje wstęp, opisujący aktualny stan rzeczy i będący jednocześnie uzasadnieniem wystąpienia:

Мы с вами на пороге нового, 2014 года. Через несколько минут мы шагнём из настоящего в будущее.

Najobszerniejszy element stanowi rozwinięcie, w którym sygnalizowane są najważniejsze osiągnięcia minionego roku, wyzwania, jakie kraj ma podjąć, i konkretne cele, które będą realizowane w nadchodzącym roku. Ostatnią częścią kompozycji jest zakończenie, zawierające życzenia i przesłanie na nadchodzący rok:

Желаю вам здоровья и счастья!; С Новым, 2014 годом, Россия!

Serdecznie Państwu życzę, by nadzieje związane z nadchodzącym rokiem, nasze plany i nasze zobowiązania stały się źródłem siły całej Polski; wszystkiego dobrego w przyszłym 2014 roku; Do siego roku!

Funkcja pragmatyczna jest kodowana w obrębie całego tekstu w poszczególnych leksemach, konstrukcjach gramatycznych, strategiach komunikacyjnych. Jej realizacja przebiega w oparciu o przyjęte przez nadawcę presupozycje pragmatyczne, tj. zbiór informacji, które są znane uczestnikowi aktu komunikacji. Przyjmuje się, że stanowią one zbiór „mniemań i założeń”¹¹ czy, jak ujmuje to

---

¹¹ J. Szulińska: *Jak odróżnić presupozycję od implikatury?* „Rocznik Kognitywistyczny” 2009, T. 3, s. 151–160.

Elżbieta Tabakowska, „oczywiste założenia przyjmowane w interakcji”¹². Presupozycje pragmatyczne dzielą się na konwencjonalne i konwersacyjne.

Presupozycje pragmatyczne konwencjonalne są implikowane ogólną wiedzą o świecie; rozeznaniem w temacie historii, kultury, obyczajów, tradycji, norm, wydarzeń i spraw, które w danej społeczności są uznawane za istotne. Wiedza ta jest podzielana przez „ludzi nie znających się osobiście, ale należących do tej samej grupy narodowościowej czy kulturowej”¹³.

W tekście orędzia presupozycje konwencjonalne są realizowane przez pojęcia (symbole kolektywne): *Rosja / Polska / ojczyzna / nasz kraj*. Mają one status podobny do aksjomatu — nie trzeba ich uzasadniać, nie można z nimi dyskutować, milcząco zakładają „istnienie ogólnego, wspólnego *consensusu*”¹⁴. Wprowadzone do tekstu umacniają przekonania i są nastawione na konsolidację własnej kultury:

Россия всегда становилась единой и сплочённой; наша страна стала лучше; наша страна отстаивает свои интересы.

Polska będzie się dalej unowocześniać.

Nadawca niejednokrotnie poddaje te leksemy zabiegowi animizacji, nadając im cechy istot żywych. W efekcie zaciera się granica pomiędzy realizacją znaczenia ‘ojczyzna’ a ‘obywatel’:

*С новым, 2014 годом, Россия!; поздравить всю страну;
odnajduję troskę o Ojczyznę; osiągnięcia w życiu naszej Ojczyzny.*

Omawiane leksemy mogą być wprowadzane do przemówienia z zastosowaniem paralelizmu tematycznego, tj. równoległości, ciągłości, analogii pomiędzy grupami wyrazów układającymi się w ciąg:

за Россию — за страну, где мы живём, которую любим и которую хотим видеть успешной и процветающей.

Mechanizm ten służy uporządkowaniu przekazu, stając się jednocześnie chwytem retorycznym, którego celem jest utrwalenie informacji w percepcji odbiorcy. Zdanie daje podstawę do późniejszego wnioskowania implikatury konwersacyjnej: ‘Россия — страна, где мы живём; Россия — страна, которую любим [...]’.

W procesie budowania presupozycji konwencjonalnych istotne są leksemy uznawane za ważne w danej przestrzeni społeczno-kulturowej, tzw. słowa

¹² E. Tabakowska: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków 2001.

¹³ Tamże.

¹⁴ G. Habrajska: *Wybrane zagadnienia...*

sztandarowe¹⁵, konstanta kultury¹⁶, константы¹⁷, jednostki obrazujące językowy obraz świata¹⁸. Kryteria słowa „istotnego” w przestrzeni społeczno-kulturowej rosyjskiej i polskiej spełnia leksem *единство* / *jedność* / *wspólnota*. W analizowanych tekstach wykazuje on wysoką częstotliwość użycia. Odwołuje się do poczucia wspólnoty narodowej słuchaczy, buduje wrażenie stabilności niezależne od zaistniałych faktów i zdarzeń:

эти чувства и устремления скрепляют наше единство; в дни испытаний Россия всегда становилась единой и сплочённой;

do wspólnej refleksji i wspólnego świętowania 25-lecia polskiej wolności zachęcam; chciałbym, aby te obchody były dla nas okazją do umocnienia narodowej wspólnoty; jeszcze czujemy siłę i znaczenie wspólnoty.

Niektóre z użytych haseł są kulturowo relewantne, tj. nieprzekładalne lub ekwiwalentne tylko pozornie, ponieważ zawierają konotacje specyficzne dla danej kultury. Pozycję taką zajmują presupozycje konwencjonalne, które są budowane w odniesieniu do dat i wydarzeń historycznych utrwalonych w świadomości społecznej jako ważne, zmieniające bieg wydarzeń w ich kraju. Leksem *solidarność* jest używany w tekście zarówno w znaczeniu ogólnym, jak i w znaczeniu ukonstytuowanym w kulturze polskiej (‘przewrót’, ‘zmiana ustrojowa’). Jego występowanie w tekście koreluje z leksemem *wolność*, który jest równie istotny w percepcji polskich słuchaczy — figuruje zarówno na liście słów oznaczających wartości najlepsze dla Polaków, jak i na liście słów dla nich najważniejszych¹⁹:

jak wiele się zmieniło wraz ze zwycięstwem obozu wolności i Solidarności; w wyborach 4 czerwca 1989 roku; będzie rokiem podsumowania całego ćwierćwiecza polskiej wolności; chciałbym, abyśmy nadali imię — Autostrada Wolności, tej, która już dzisiaj prowadzi z Warszawy na Zachód; autostrada z Gdańska do granicy południowej przyjęła piękne imię Solidarności; skrzyżowanie historycznej, międzyludzkiej, rodzinnej i narodowej solidarności z wolnością; pragnę serdecznie podziękować tym wszystkim, którzy okazują solidarność.

¹⁵ W. Pisarek: *Język w mediach, media w języku*. W: *Język w mediach prasowych*. Red. J. Bralczyk, K. Musiołek-Kłosińska. Warszawa 2000.

¹⁶ W. Zmarzer, J. Lukszyn: *Polsko-rosyjski tezaurs konstant kulturowych*. Warszawa 2007.

¹⁷ Ю.С. Степанов: *Константы. Словарь русской культуры*. Москва 2004.

¹⁸ J. Bartmiński: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin 2006.

¹⁹ W. Pisarek: *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność: lata dziewięćdziesiąte*. „Zeszyty Prasoznawcze” 2000, nr 3—4, s. 19—41.

Pretekstem do zastosowania presupozycji konwencjonalnych mogą być wydarzenia bieżące (radosne lub bolesne), które utrwaliły się w świadomości członków społeczności, lub takie, które są zapowiadane jako ważne dla tej społeczności:

террористические акты в Волгограде, беспрецедентные по масштабу стихийные бедствия на Дальнем Востоке;

niedługo powstanie zapowiadana Ogólnopolska Karta Dużych Rodzin.

Presupozycje konwencjonalne zastosowane w tekstach orędzia nie mają charakteru subiektywnego, ponieważ użyte wyrażenia wywołują u odbiorcy skojarzenia, które mają charakter zbieżny dla wszystkich użytkowników języka (stereotypy społeczne)²⁰. Wywód przeprowadzony na podstawie symboli kolektywnych wspiera funkcję manipulacyjną²¹.

Presupozycje pragmatyczne konwersacyjne odpowiadają natomiast wiedzy kontekstowej uczestników komunikacji. Są one efektem użycia środków językowych, które pozornie nie są znaczące dla funkcji orędzia, jednak faktycznie prowokują odbiorcę do dodatkowego wnioskowania w obszarze stworzonego tekstu.

Za przykład presupozycji konwersacyjnej można uznać sposób ustanawiania relacji nadawczo-odbiorczych. W przemówieniu noworocznym nadawca pozornie pozbawia swój przekaz wymowy politycznej, czym zjednuje sobie odbiorcę. Podstawowym sposobem dotarcia do słuchacza są zwroty adresatywne. Odpowiednio dobrane, pozwalają skrócić dystans między nadawcą a odbiorcą, co sprzyja późniejszej manipulacji:

Дорогие друзья! Мы с вами на пороге нового, 2014 года; Дорогие друзья! Мы склоняем голову перед жертвами жестоких терактов;

Drodzy Państwo!

Niwelowaniu asymetrii na linii nadawca—odbiorca służy także użycie performatywów, gdyż z definicji regulują one kontakt w koordynatach *ja — ty — tutaj — teraz*. Wprowadzanie ich do tekstu sprawia, że przekaz nabiera charakteru bezpośredniego zwrotu do odbiorcy:

я обращаюсь к вам с новогодним посланием не как обычно, из Московского Кремля, а с Дальнего Востока, куда приехал; желаю вам здоровья и счастья!;

²⁰ A. Awdiejew: *Standardy semantyczne a znaczenie leksykalne*. W: *Język a kultura*. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. T. 12. Wrocław 1998, s. 53—62.

²¹ G. Hąbrajska: *Wybrane zagadnienia...*

pragnę serdecznie podziękować tym wszystkim, którzy okazują solidarność; dziękuję tym, którzy chcą i potrafią dzielić się z innymi własnym czasem, pieniędzmi.

Nadawcy posługują się wypowiedziami z zaimkiem osobowym *мы / my / nam*, co podkreśla wrażenie wspólnoty interesów — wspólnie doświadczanego sukcesu lub niedoli. Leksemy te stanowią symbole dyskursywne, które potwierdzają grupową przynależność, a jednocześnie prowokują do „polaryzacji, manipulacji i wykluczania poglądów”²²:

мы с вами на пороге Нового года; мы шагнём из настоящего в будущее; нам пришлось столкнуться с проблемами; мы склоняем голову; мы с оптимизмом смотрим в будущее.

W języku polskim funkcje te realizowane są przez osobowe formy czasownika:

czujemy jeszcze w domach nastrój Świąt Bożego Narodzenia; jeszcze pamiętamy słowa składanych życzeń; będziemy przypominali osiągnięcia w życiu każdego z nas.

Symbolem dyskursywnym kształtującym poczucie wspólnoty staje się zaimek dzierżawczy *наш / nasz*:

одна из наших самых тёплых, сердечных традиций; судьба нашей Родины;

pozytywne efekty naszego członkostwa w Unii Europejskiej; na naszych oczach Polska wyrównuje cywilizacyjne zaniedbania.

Podobny cel „zaszeregowania” nadawcy i odbiorcy pełni przysłówek *вместе / razem*:

и только вместе мы сможем быть сильными; вместе с ними поздравить всю страну;

warto dostrzec — i to dostrzec wspólnie — jak wiele się zmieniło.

Nagromadzenie wyrażań, za pomocą których mówca odwołuje się do poczucia wspólnoty, można odczytywać jako przejaw perswazji nakłaniającej, tj. dążenie do przekonania słuchacza do wyrażanej przez siebie idei, a nawet

---

²² Tamże.

perswazji pobudzającej, która jest zamiarem narzucenia odbiorcy określonego wzoru zachowania²³.

Jednym z przejawów presupozycji konwersacyjnej zastosowanej w tekście orędzia jest użycie leksemów nacechowanych negatywnie/pozytywnie w zestawieniu kontrastowym. W wystąpieniu Prezydenta Rosji na pierwszym planie wymieniane są leksemy wartościowane ujemnie, nazywające okrucieństwo i bezwzględność sił zewnętrznych, na drugim — leksemy poddane wartościowaniu dodatniemu, które określają pozytywne cechy obywateli:

вызов серьёзных испытаний; бесчеловечные террористические акты; беспрецедентные по масштабу бедствия; за здоровье всех, кто самоотверженно боролся с наводнением; кто проявил милосердие и бескорыстную щедрость; склоняем голову перед жертвами жестоких терактов.

W orędziu Prezydenta RP wyrażenia z negatywną konotacją są wskazywane na drugim planie, w wyniku czego nie stają się tezą, na której koncentruje się uwaga słuchacza:

widać ogromne zmiany; Polska będzie się dalej unowocześniać / wiemy dobrze, że jeszcze nie wszyscy z nas odnaleźli godne miejsce w zmieniającym się kraju.

Kolejność przedstawienia tez jest elementem manipulacji językowej obliczonym na wywołanie określonego efektu u odbiorcy. Rosyjski nadawca tekstu w niejawny sposób eksplikuje pogląd, że kraj jest terenem walki z żywiołem, a system wartości obywateli wyznaczają pojęcia *walka*, *zwycięstwo*, *poświęcenie*. Polski nadawca pragnął w zawoalowany sposób utrwalić przekonanie słuchaczy, że mieszkają w nowoczesnym i prężnie rozwijającym się kraju.

Za presupozycje pragmatyczne konwersacyjne należy uznać powtórzenia, które, budując rytm tekstu, wzmacniają jego wydźwięk i siłę perswazyjną:

сделаем всё, что было запланировано; восстановим и построим всё, что намечено восстановить и построить;

jeszcze pamiętamy słowa składanych życzeń, jeszcze czujemy siłę i znaczenie wspólnoty, siłę, która łączy nasze rodziny.

O intencji illokucyjnej świadczą także zastosowane przez nadawcę konstrukcje gramatyczne. Wśród nich intencje realizowane przez czasowniki w 1 os. liczby mnogiej:

²³ B. Dobek-Ostrowska: *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Warszawa 2007.

мы поддержим всех пострадавших, сделаем всё, что было запланировано, восстановим и построим всё, что намечено восстановить и построить.

Należy je uznać za niespecyficzne konstrukcje użyte w celu wyrażenia pobudzenia lub, jak proponują rosyjscy badacze, jako przykład „ekspansji indykatywnych form do sfery imperatywu”²⁴. Mimo gramatycznie wyrażonej inkluzyjności wypowiedź zachowuje cechy konstrukcji imperatywnej. Dodatkowo siła illokucyjna zostaje wzmocniona użyciem przysłówków:

уверенно, жёстко и последовательно продолжим борьбу с террористами до полного их уничтожения.

Tak zbudowane konstrukcje dyrektywne występują tylko w tekście rosyjskim. W tekście polskim używane są konstrukcje z czasownikiem modalnym:

хочалбым, aby te obchody były dla nas okazją do umocnienia narodowej wspólnoty i narodowej dumy; хочалбым, abyśmy nadali imię — Autostrada Wolności.

Z punktu widzenia realizowanej intencji konstrukcje typu *хcę + зróб coś, хcę + зрёмьб coś* można rozpatrywać jako pośrednio wyrażone prośby.

Presupozycje konwersacyjne mogą być wnioskowane w zdaniach pozornie neutralnych, na podstawie interpretacji symboliki dyskursywnej wybranych form:

наша страна в чём-то стала лучше, богаче, удобнее; в наступающем году нам многое предстоит сделать: в экономике, в улучшении жизни людей; каждый из нас понимает, что благополучие не приходит само по себе: оно достигается в результате напряжённого труда и личных свершений.

Postfixs *-to* jest używany, jeśli jest mowa o przedmiocie (cesze, zjawisku, osobie), które nie są znane mówiącemu, ale realnie istnieją i są znane innym osobom, np. *кто-то пришёл, но не знаю кто*²⁵. Wprowadzenie zaimka *кто-то* pozwala na uogólnienie, które zakłada występowanie elementów mogących rozmaicie zagospodarować podaną treść. Odbiorca może dowolnie uzupełnić lukę informacyjną lub też, zgodnie z właściwą dla uogólnienia zasadą generalizacji, poszerzyć zastosowane stwierdzenie na większy zakres zjawisk: *в чём-то — во многом, во всём*.

²⁴ В.С. Храковский, А.П. Володин: *Семантика и типология императива. Русский императив*. Ленинград 1986.

²⁵ С. Lachur: *Współczesny system rosyjski. System gramatyczny (z ćwiczeniami)*. Кęпа 2006.

Konstrukcja *каждый из нас понимает* jest uznawana w semantyce językoznawczej za przykład zdania ogólnego. Wartość logiczna wykładnika kwantyfikacji dystrybutywnej *каждый* i kwantyfikatora kolektywnego *все* jest synonimiczna. Informacja o odniesieniu każdego przedstawiciela klasy ujętej dystrybutywnie (*каждый человек есть смертельный*) jest synonimiczna w stosunku do informacji o odniesieniu predykatu do całej klasy (*все люди есть смертельные*). Zdania te mogą być wzajemnie przekładalne²⁶. W leksemie *все* zawarta jest nieostra granica pomiędzy funkcją generalizowania (uogólniania) i nieokreślonością (kim są ci „wszyscy”?). Jednak brak racjonalności nie wyklucza, a tylko wzmacnia wartość perswazyjną przekazu²⁷. Rozwinięciem predykcji *каждый из нас понимает* jest część propozycjonalna wypowiedzi: *благополучие не приходит само по себе* i konstrukcja pasywna *оно (благополучие) достигается в результате труда*. Używając strony biernej, mówiący podkreśla, że centralną pozycję w jego wypowiedzi zajmuje obiekt (*благополучие*). Subjekt działania jest pominięty. Wypowiedź zachowuje własność *passivum* i zdania bezosobowego. Obie te właściwości gramatyczne otrzymały w literaturze przedmiotu podobną charakterystykę: „являются грамматическим средством понижения смыслового ранга имени с субъектным значением”²⁸. Dlatego odbiorca może nie odczytywać tego komunikatu jako skierowanego właśnie do siebie. W tak konstruowanych przekazach sens, który jest w nich implikowany, bywa trudny do uchwycenia i zazwyczaj ukryty dla świadomości odbiorcy. W badanym materiale środki językowe realizujące *manus pellere* były obecne w orędziu wygłaszanym przez Prezydenta Rosji.

Przeprowadzona analiza pozwala wnioskować, że wystąpienia noworoczne Prezydenta FR i Prezydenta RP wykazują podobieństwa w zakresie celu, cech ekstralingwistycznych (cykliczność, stały czas i miejsce wygłoszenia), kompozycji. Różnice występują w obrębie realizacji funkcji pragmatycznej i właśnie ten problem stał się głównym przedmiotem niniejszych rozważań.

Przyjmując za Awdiejewem, że funkcja pragmatyczna stanowi ukryty sens, który nadawca zamierzał przekazać w swojej wypowiedzi, zbadaliśmy jej realizację w tekstach wystąpień noworocznych prezydentów Rosji i Polski. Za główny wyznacznik funkcji pragmatycznej zostały przyjęte presupozycje pragmatyczne, tj. „zamiary”, które nadawca ukrywa w intencji i realizuje przez odpowiednie użycie środków językowych, obliczone na wywołanie określonego efektu u odbiorcy.

Udało się ustalić, że presupozycje pragmatyczne konwencjonalne, odwołujące się do symboli kolektywnych, realizowane były w tekstach w zbliżony sposób. W zakresie zastosowanych środków językowych wykazywały zarówno podobieństwa (*единство, однось, wspólnota*), jak i różnice (*теппорупустические акты, стихийные бедствия / solidarność, wolność*). Presupozycje pragmatyczne konwersacyjne zastosowane przez nadawców tekstów, wykazują istotne

²⁶ R. Grzegorzczkowska: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa 1990.

²⁷ Tamże.

²⁸ О.С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов*. Москва 1966.

różnice. Prezydent RP buduje przekaz jasno, unika nieдомówień, jednoznacznie określa swoje zamiary. Jego wypowiedź nie daje pola do wnioskowania kontekstowego. Prezydent FR wprowadza leksemy, które są nieprecyzyjne semantycznie i odbiorca może rozmaicie zagospodarować wyrażaną przez nie treść (*что-то; многое; каждый*). Stosuje także odpowiednie zabiegi (strona bierna, szyk wyrazów), za pomocą których w sposób ukryty oddziałuje na percepcję potencjalnego odbiorcy, co można uznać za przejaw strategii manipulacji językowej.

Изабела Новак

Прагматическая функция новогоднего обращения президента
(на материале текстов выступлений Президента РФ и Президента РП)

Резюме

Прагматическая функция понимается как скрытый смысл, который отправитель текста старается неявным способом передать в своей речи. Основным средством выражения прагматической функции являются прагматические прессупозиции (конвенциональные и контекстуальные). Целью статьи было выявить языковые средства, с помощью которых прагматическая функция реализуется в текстах новогоднего обращения Президента России и Президента Польши. В результате анализа были выявлены как сходства, так и отличия в способах выражения отправителями текстов скрытой интенции.

Izabela Nowak

The pragmatic function of the New Year's Presidential Address
(based on the speeches by the President of the Russian Federation
and the President of the Republic of Poland)

Summary

The article presents material confirming that New Year's speeches delivered by the two Presidents show some similarities as to their goal, their extralinguistic traits (periodicity, constant time and place of presentation) and composition. Significant differences between the two Presidents' addresses have been found in terms of how their pragmatic function, being the main topic of my analysis, was carried out. The pragmatic function constitutes the hidden sense conveyed by a text. A basic way of its realization consists in pragmatic presuppositions (conventional and contextual). I have managed to establish that conventional pragmatic presuppositions are constituted similarly in both texts discussed. On the other hand, pragmatic presuppositions of a conversational kind differ substantially and it is them that, eventually, affect the potential recipient's perception and determine the perlocutionary effect the addressers manage to achieve. These in turn constitute symptoms of language manipulation strategies that differ greatly in the two texts discussed.

Ewa Kapela

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Językowe środki wartościowania w wywiadach z politykami

Wartościowanie (ocenie¹) jest mającym swój podmiot (osoba wartościująca) oraz obiekt (coś/ktoś wartościowany) procesem, który polega na przypisaniu danemu obiektowi wartości pod pewnym względem (np. wartości witalne, estetyczne, etyczne, hedonistyczne, utylitarne). Tę wartość można umiejscowić na skali plus—minus, może ona również być stopniowalna².

Jako proces kognitywny wartościowanie materializuje się w językowym akcie wartościowania, który — co istotne — ma na celu wywarcie wpływu na odbiorcę³. Działanie wartościujące ma za zadanie wytworzyć u odbiorcy komunikatu tzw. dyspozycję preferencyjną (tj. określone stanowisko, postawę) zbieżną z dyspozycją nadawcy w odniesieniu do wartościowanego obiektu⁴.

---

¹ W pracach rosyjskich lingwistów używa się terminu *оценка*. J.M. Wolf traktuje kategorię oceny jako zjawisko semantyczne: „ценностный аспект значения языковых выражений, который может интерпретироваться как «А (субъект оценки) считает, что Б (объект оценки) хороший/плохой»”. Е.М. Вольф: *Функциональная семантика оценки*. Москва 1985, s. 5—6. Por. J. Puzynina: *Wokół języka wartości*. W: *Język w kręgu wartości*. Red. J. Bartmiński. Lublin 2003, s. 20.

² Por. definicję J. Puzyniny: „wartościowanie to zasadniczo czynność psychiczna człowieka polegająca na stwierdzeniu, jakie (i w jakim stopniu) wartości pozytywne lub negatywne [...] właściwe są — zdaniem osoby wartościującej — danym cechom, zachowaniom, stanom rzeczy, a pośrednio przedmiotom”. J. Puzynina: *Język wartości*. Warszawa 1992, s. 83.

³ Por. Н.Д. Арутюнова: *Язык и мир человека*. Москва 1999, s. 169, 188.

⁴ J. Szczepaniak: *Wartościowanie w tekście prasowym na przykładzie niemieckiej gazety „Bild-Zeitung”*. W: *Antynomie wartości. Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*. Red. A. Oskiera. Łódź 2007, s. 30—31.

Związek wartościowania z perswazją⁵ szczególnie wyraźnie przejawia się w wypowiedziach polityków. Do lat 90. XX stulecia język polityki⁶ sytuowano w obrębie stylu publicystycznego⁷, dla którego charakterystyczne jest współwystępowanie funkcji impresywnej i informacyjnej⁸. Dominującą funkcją języka polityki jest funkcja perswazyjna⁹: język ten jest przede wszystkim „narzędziem wykorzystywanym do wpływania na postawy, zachowania i świat wartości współuczestników komunikacji politycznej”¹⁰.

Mówiąc o wartościowaniu, należy podkreślić, jak zrobiła to Nina Dawidowna Arutiunowa, jego antropocentryczny charakter: „между оценочным предикатом и объектом оценки всегда стоит человек — индивид, социальная группа, общество, нация, Человечество. Из этого ключевого положения вытекают все частные свойства оценочных значений: субъективная варьированность, связь с множеством иллюкативных сил, зависимость от конкретных обстоятельств, в частности ситуации выбора, и т. п.”¹¹. Dokonujący aktu wartościowania polityk wartościuje nie tylko na podstawie własnej skali wartości, ponieważ nie wypowiada się jako osoba prywatna. Wartościowanie za każdym razem stanowi „pochodną utrwalonego społecznie językowego obrazu świata, w którym pewne zachowania przyjęto traktować jako zgodne z normą, inne jako odbiegające od normy”¹². Wartościowanie przez polityka zostaje dodatkowo uwarunkowane: z jednej strony faktem reprezentowania określonej opcji politycznej, z drugiej — chęcią przypodobania się potencjalnemu elektoratowi.

Jedną z możliwości przekazywania informacji, prezentowania poglądów i wyrażania ocen jest dla polityka udzielanie wywiadów¹³. Wywiad to — niezależnie od medium, w którym go opublikowano — zdialogizowany gatunek dziennikarski¹⁴, „interakcja werbalna”¹⁵ między dziennikarzem a osobą udzie-

⁵ Por. U. Wieczorek: *Wartościowanie, perswazja, język*. Kraków 1999.

⁶ O różnorodności określeń komunikacji politycznej patrz: I. Kamińska-Szmaj: *Komunikacja polityczna — język, styl, dyskurs*. W: *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*. Red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk. Kraków 2013, s. 407—408. Por. B. Walczak: *Co to jest język polityki?* W: „Język a Kultura”. T. 11. Red. J. Anusiewicz, B. Siciński. Wrocław 1994, s. 15—20.

⁷ I. Kamińska-Szmaj: *Komunikacja polityczna...*, s. 408.

⁸ *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Ред. М.Н. Кожина. Москва 2006.

⁹ B. Walczak: *Co to jest język polityki?*..., s. 20.

¹⁰ I. Kamińska-Szmaj: *Komunikacja polityczna...*, s. 408—409.

¹¹ Н.Д. Арутюнова: *Язык и мир...*, s. 186.

¹² J. Bartmiński: *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*. W: Tenże: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin 2006, s. 137—138.

¹³ Według Z. Bauera, udzielanie wywiadów jest obowiązkiem zawodowym polityka. Z. Bauer: *Wywiad prasowy. Gatunek i metoda*. W: *Dziennikarstwo i świat mediów*. Red. Z. Bauer, E. Chudziński. Kraków 2000, s. 193.

¹⁴ Por. tamże, s. 191.

¹⁵ M. Kita: *Wywiad prasowy. Język — gatunek — interakcja*. Katowice 1998, s. 45.

lającą wywiadu. Wywiad stanowi równocześnie przejaw kontaktu indywidualnego i ogólnego. Rozmawiają z sobą dwie konkretne osoby, które jednak występują w określonych rolach, reprezentują określone środowiska społeczne¹⁶. Małgorzata Kita pisze, że wywiad „wymaga potraktowania go jako przestrzeni społecznej, w której realizują się różne relacje między jego uczestnikami”¹⁷. Oprócz dwóch wymienionych bezpośrednich uczestników wywiadu występuje jeszcze trzeci, bierny jego uczestnik (odbiorca zbiorowy), ze względu na którego i dla którego wywiad jest przeprowadzany i upubliczniony (por. „Rozmowa X-a z Y-em w imieniu Z-a i dla Z-a”¹⁸).

Informowanie o faktach lub zdarzeniach jest jednym z podstawowych celów wywiadu. Oprócz niego Maria Wojtak wymienia jeszcze inne illokucje globalne tego gatunku. Są to: wyrażanie opinii i ocen, wpływanie na odbiorców (kształtowanie ich poglądów, a nawet postaw), zjednywanie odbiorców, zaspokajanie ich ciekawości oraz tworzenie (ewentualnie modyfikowanie, utrwalanie) wizerunku osoby udzielającej wywiadu albo wizerunku reprezentowanego przez nią środowiska¹⁹. Kita uznaje funkcję impresywną za dominującą w wywiadzie.

Skoro wywiad ma określone cele, do ich osiągnięcia wykorzystuje się rozmaite taktyki. Każdy z uczestników wywiadu wchodzi w jakąś rolę. Mimo pozorów bezpośredniej spontanicznej rozmowy wywiad jest swego rodzaju spektaklem²⁰, sztuczną sytuacją o charakterze oficjalnym i publicznym. Częścią taktyki rozmówców jest sposób językowego ukształtowania komunikatu: „Brak bezpośredniego kontaktu z odbiorcą zbiorowym powoduje, że ciężar przekazywania mu treści pożądaných z punktu widzenia bezpośrednich uczestników wywiadu i siła oddziaływania na niego spoczywają na tekście stworzonym w trakcie interakcji między nimi”²¹.

Z całej materii językowej wywiadów interesować nas będą językowe środki wartościowania. Bazę materiałową analizy stanowią wywiady telewizyjne z rosyjskimi politykami. Zostały one wyemitowane na informacyjno-analitycznym kanale telewizyjnym „Россия 24” w okresie od końca 2013 roku do września 2014 roku (część z nich była transmitowana na żywo). Atrakcyjność wywiadu telewizyjnego polega na tym, że widz ma wrażenie niezafałszowanego, bezpośredniego kontaktu z kimś znanym, specjalistą w pewnej dziedzinie, co sprzyja większemu zaufaniu do wypowiedzianych przez niego słów i zinterioryzowaniu

¹⁶ Por. M. Wojtak: *Wywiad prasowy — informacja rozpisana na głosy*. W: *Taż: Gatunki prasowe*. Lublin 2004, s. 239; M. Kita: *Wywiad prasowy...*, s. 79 i n., 167.

¹⁷ Tamże, s. 198.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ M. Wojtak: *Wywiad prasowy...*, s. 240, 247.

²⁰ „Wywiad jest akcją celową: ma zaznajomić widzów/słuchaczy z [...] ideami lub [...] ludźmi [...], jest spektaklem: mówi się dla publiczności”. D. Andre-Larochébouvry. Cyt. za M. Kita: *Wywiad prasowy...*, s. 85.

²¹ Tamże, s. 197.

przekazywanych w wywiadzie ocen²². Udzielający wywiadu polityk uwzględnia publiczny i masowy charakter swojej wypowiedzi, a także możliwość samoprezentacji, jaką mu ona daje.

Uwzględniając obiekty wartościowania (np. relacje struktur władzy i przedsiębiorców, sytuację społeczno-ekonomiczną Federacji Rosyjskiej lub odrębnych jej podmiotów, działalność poszczególnych ministerstw, działalność państw na arenie międzynarodowej) oraz motywację wartościowania, typy wartości przywoływane w badanych wywiadach można ogólnie określić jako społeczno-polityczne²³.

W wypowiedziach polityków odnajdujemy bogaty repertuar środków wartościowania eksplicytnego i implicytnego. Ich charakter warunkowany jest m.in. typem wywiadu, rodzajem medium, w którym go upubliczniono, oraz samą osobą udzielającą wywiadu (zajmowane stanowisko, przynależność partyjna, idiolekt polityka). Większość wywiadów poddanych analizie miała charakter informacyjno-sprawozdawczy lub analityczny, udzielali ich głównie wicepremierzy, a emitowane były na kanale informacyjno-analitycznym, co zadecydowało o specyfice odnotowanych tendencji.

W przypadku używania leksyki ogólnooceniającej lub opisowo-oceniającej wyraźnie widać skłonność do intensyfikacji oceny (często aż do skrajności) oraz do emocjonalizacji przekazu:

— wzmocnienie pozytywnie oceniającego przymiotnika *хороший* przysłówkiem *очень*; intensyfikacja wskazuje na to, że oceniana właściwość przewyższa normę:

A. ХЛОПОНИН. [...] *пример Чеченской Республики показывает **очень хорошую динамику*** [...].

A. ДВОРКОВИЧ. У нас **очень хороший диалог с сетями, хороший диалог с отраслевыми ассоциациями. Все знают наиболее крупных производителей, есть система потребкооперации, где тоже есть **очень хорошие отношения и взаимосвязи** [...];**

²² Nie można, oczywiście, zakładać wyłącznie bezrefleksyjnego odbioru komunikatu. Niemniej rozmówcy przekazują opinie, oceny, stosując wiele środków językowych, których nie sposób uchwycić podczas jednokrotnego wysłuchania wywiadu. Ważne jest zatem wartościowanie przemyślane, tak by odbiorca mógł je łatwo przyswoić, zapamiętać. Nie będzie przecież miał możliwości wrócenia do rozmowy, tak jak w przypadku wywiadu opublikowanego w prasie, który można wielokrotnie i uważnie przeczytać.

²³ W znanych typologiach wartości nie wymienia się wartości społeczno-politycznych jako osobnej kategorii. Taki typ w dyskursie politycznym proponuje wyróżnić A.A. Karamowa. Swoje ujęcie uzasadnia szczególnym rodzajem obiektu oceny, motywacji oceny (określone właściwości, które podlegają wartościowaniu) oraz dużą liczbą słownictwa, wyrażającego ocenę społeczno-polityczną i stanowiącego nieodłączny element dyskursu politycznego. A.A. Карамова: *Социально-политическая оценка как проявление современного политического дискурса. „Политическая лингвистика” 2011/1, s. 130—134.*

- intensyfikacja słów pozytywnie wartościujących przysłówkami *абсолютно, крайне* (umiejscowienie na końcu skali wartości świadczy o maksymalnym stopniu natężenia cechy); wzmacnianie oceny i ekspresywne nacechowanie wypowiedzi przez zaimek wskazujący *такой* lub przysłówkę *просто*:

А. ХЛОПОНИН. *Такого лагеря нигде нет, и это тоже просто абсолютно новая история в развитии Эльбруса и всего, что с этим связано.*

О. ГОЛОДЕЦ. *Это наше абсолютное положительное сальдо.*

И. ШУВАЛОВ. *Это соглашение, которое готовилось тоже очень много лет, и оно было крайне необходимо [...].*

Д. РОГОЗИН. *Из кричащего я назову следующее — это, конечно, проблемы в ракетно-космической промышленности, потому что, когда я пришёл на эту должность, у нас была просто драма: у нас сразу несколько было аварий крайне обидных, резонансных в космической сфере, и всем было понятно, что перезрела реформа в космической отрасли.*

- wzmocnienie oceny oraz jej kategoryczności dzięki użyciu wielkiego kwantyfikatora:

А. ДВОРКОВИЧ. [...] *в рамках диалога все понимают, что никому невыгодно допускать скачков цен, всем выгодна спокойная стабильная ситуация. Никому не выгоден ажиотажный спрос, никому не выгоден дефицит [...].*

- używanie leksyki ekspresywnej, np. przymiotników *потрясающий, выдающийся, великолепный, уникальный, катастрофический*, czasownika *рухнуть*; Jelena Michajłowna Wolf (a za nią Jadwiga Puzynina) nazywa tego typu słowa wartościujące afektywnymi; w ich znaczeniu ocena łączy się z intensyfikacją, a na pierwszy plan wysuwa się aspekt emotywny; leksyka afektywna wskazuje na subiektywny charakter wartościowania i może niekiedy łągodzić jego kategoryczność²⁴, np.:

А. ХЛОПОНИН. *Нальчик — потрясающий город, Владикавказ — потрясающий город [...]. Это было потрясающее мероприятие, и оно имело успех.*

Д. РОГОЗИН. [...] *сейчас мы до сих пор живём за счёт выдающейся советской²⁵ науки [...].*

²⁴ Е.М. Вольф: *Функциональная семантика...*, s. 43—44, 70.

²⁵ Przymiotnik *советский* należy do słów przeciwstawnie wartościowanych. W zależności od kontekstu ma albo pozytywne, albo negatywne konotacje. Por. А.А. Карамова: *Социально-политическая оценка...*

- Ю. ТРУТНЕВ. [...] *Дальний Восток уникален тем, что его окружают самые быстроразвивающиеся страны мира. Потом мы оценили преимущества положения Дальнего Востока, потому что это великолепный рынок.*
- С. ЛАВРОВ. *Это было весьма ограниченное по масштабам явление, не выдвигавшееся в качестве главной задачи, которая заключается в том, чтобы прекратить кровопролитие и не дать сирийскому народу рухнуть в катастрофическую бездну с миллионами человеческих жизней, оказавшихся в гуманитарном кризисе и катастрофе и т. д.*

Celem pragmatycznym wzmocnionego wartościowania jest silniejsze oddziaływanie na odbiorcę, wzmocnienie efektu perlokucyjnego, polegającego na zmianie stanu emocjonalnego odbiorcy, a przez to — być może — jego poglądów i postaw.

Na postawie przytoczonych replik można zauważyć tendencję do nagromadzenia (często także powtarzania) w jednej wypowiedzi wielu środków ocenających. Potwierdzałoby to konstatacje badaczy, że nacechowanie aksjologiczne jest immanentnym elementem dyskursu politycznego. Pozwala to mówić o swoistej hiperbolizacji wartościowania. Oto kolejne ilustracje tego zjawiska:

- И. ШУВАЛОВ. *За последние годы, к сожалению, эта кооперация ослабла: где-то она умерла, вообще перестала существовать, и сегодня мы понимаем, что, чтобы её запустить, экономика Украины должна быть значительно оздоровлена.*
- А. ХЛОПОНИН. *Мы сейчас разрабатываем фундаментальную программу, которая будет направлена на стимулирование подготовки нашей молодёжи, для того чтобы они могли получать уже современные, квалифицированные, дорогостоящие рабочие места [...] мы будем развивать так называемое среднее профессиональное образование [...], так называемые техникумы, где они будут готовить специалистов достаточно высокой квалификации на самом современном оборудовании. [...] эти ребята будут разъезжаться по всей России и занимать достойное место на экономической площадке Российской Федерации. [...] Мы такой пилот уже отработали, такой пилот мы запустили в Республике Дагестан, когда компания «Российские сети» сделала очень современный колледж, где готовят специалистов только для своей отрасли. Я вам скажу, что прогноз таков, что мы ожидаем около 70 человек на место поступления в этот колледж. Мы говорим, что ребята сразу, с лёту будут разъезжаться, они востребованы, нет такой*

проблемы, куда им трудоустроиться. Это ребята, которые работают на самом современном оборудовании и получают достаточно высокую заработную плату после того, как уже трудоустраиваются.

Obiektem oceny w ostatnim obszernym fragmencie jest program walki z bezrobociem. Jest on wartościowany pozytywnie m.in. wskutek melioryzacji i powtarzania przymiotnika *современный* oraz wymienienia wielu społecznie pożądanych efektów jego realizacji (wartościowanie tekstowe, implikowane przez opisywanie stanów rzeczy, które są cenione w społeczeństwie). Deskryptywny przymiotnik *современный* staje się w wypowiedziach polityków środkiem pozytywnego wartościowania, co może wynikać z jednego z jego znaczeń: 'отвечающий требованиям своего времени'²⁶.

Do innych wyrazów (wyrażeń), które w wypowiedziach polityków są wartościujące i często same stają się nazwą wartości, należą np.: *развитие, прогресс, рост, диалог, инвестиции, лидер, качество, надёжность, стабильная ситуация/скачки цен, дефицит, ажиотажный спрос, безработица, мигрант, карьерный дипломат, конфликт*. Wypowiedzi polityków mogą zostać uznane za wartościujące, nawet jeśli nie występują w nich językowe środki wartościowania eksplicytnego. W wielu przypadkach nacechowanie aksjologiczne jest warunkowane kontekstowo, np. zostaje implikowane przez znaczenie deskryptywne, jeżeli opisywana jest sytuacja, która w „obrazie świata” uczestników wywiadu ma określony (pozytywny lub negatywny) sens²⁷. Por.:

Д. КОЗАК. *Динамично развивающиеся города притягивают к себе как внутренних, так и внешних мигрантов, и это вызывает часто столкновения. Люди, когда большими массами скапливаются, труднее адаптируются к местным условиям, местным традициям, и возникает столкновение культур. Наша задача сегодня — сделать всё для того, чтобы минимизировать эти риски, эти угрозы [...].*

Rzeczowniki *задача* oraz *план* wprowadzające do wypowiedzi wartości teologiczne same stają się znakiem pozytywnych wartości. Polityk zdaje sprawę z planowanych zadań po to, by, mówiąc o wynikających z nich korzyściach, zdobyć poparcie społeczne i budować wizerunek własnej osoby/partii/grupy współpracowników zatroskanych o losy kraju i obywateli. Widzimy tu związek

²⁶ Большой толковый словарь русского языка. Ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург 1998.

²⁷ Por. E.M. Вольф: *Функциональная семантика...*, s. 7, 28—33; E. Laskowska: *Dyskurs parlamentarny w ujęciu komunikacyjnym*. Bydgoszcz 2004; J. Puzynina: *Wokół języka wartości...*

wartościowania z orzekaniem o celu działania²⁸: ‘jeżeli P ma cel (plan, zadanie) X, to X jest dobre’. Przykład:

- Д. КОЗАК. *Правительством был утверждён [...] **план** по привлечению частных инвестиций в жилищно-коммунальный сектор, который предполагает создание благоприятных условий для того, чтобы частные компании пришли с деньгами, пришли в этот сектор, с одной стороны. С другой стороны, они должны гарантировать соответствующие качество и надёжность предоставления жилищно-коммунальных услуг.*
- А. ДВОРКОВИЧ. *Нам предстоит и в следующем году, и через два года ещё сделать очень многое, чтобы войти сначала в 40, потом в 20 ведущих стран по условиям ведения бизнеса. Это очень амбициозная, очень сложная **задача**, но мы понимаем, как это делать.*

W zależności od tego, kto realizuje plan oraz jakie będą jego konsekwencje, może on być także wartościowany ujemnie, np. przez dodanie odpowiedniego epitetu, por.:

- С. ЛАВРОВ. [...] *нужно сделать все, чтобы сколотить боеспособный альянс правительства и патриотической оппозиции против приезжих террористов, которые слетелись в Сирию со всего мира, как на лакомый кусок, чтобы реализовать свои **зловредные планы**.*

Oprócz tego, co jest celem działań, pozytywną wartość ma również to, co należy zrobić. Na poziomie językowym tego rodzaju wartościowanie związane jest z modalnością deontyczną. Wyrażanie przekonania o powinności implikuje motywację wartościującą. Działanie w treści propozycyjnej oceniane jest w przytoczonych dalej wypowiedziach jako dobre. Można to przedstawić w formule: ‘P uważa, że trzeba zrobić X, bo X jest dobre’. Przykład:

- Ю. ТРУТНЕВ. ***Мы должны** развивать и поддерживать прежде всего экономику Российской Федерации.*
- А. ХЛОПОНИН. ***Нам нужно** самим создавать медийные информационные поводы. **Нам нужно** проводить международные фестивали, **нам нужно** проводить такие мероприятия, которые бы были интересны всем жителям России.*
- Д. КОЗАК. [...] ***необходимо** принять все меры, обеспечивающие сбалансированное развитие нашей огромной территории, нашей уникальной страны [...].*

²⁸ Por. E. Laskowska: *Dyskurs parlamentarny...*, s. 115.

Tego typu wypowiedzi postulatywne informują o postawie woliwotno-oceniającej podmiotu wartościowania. Strukturę semantyczną tych komunikatów można przedstawić za pomocą formuły zaproponowanej przez Renatę Grzegorzczukową: ‘nadawca deklaruje swoje przekonanie o wartości (pozytywnej bądź negatywnej) stanu rzeczy komunikowanego przez składnik propozycyjno-inalny’ i w konsekwencji ‘zaleca realizowanie tego stanu rzeczy’²⁹.

Interesującą kwestią są językowe sposoby wyrażania wartościowania negatywnego, szczególnie wykorzystującego silnie zaksjologizowane przeciwstawienie swój—obcy. W analizowanych wywiadach obcy (oni) to zwykle państwa Zachodnie, UE lub USA. Bardzo wyraźnie przejawia się w takich przypadkach mechanizm perswazyjny nazwany przez Stanisława Barańczaka symplifikacją rozkładu wartości³⁰. Oto jeden z przykładów:

C. ЛАВРОВ. *Дипломаты зарубежных стран, в том числе американские, достаточно регулярно допускают правонарушения в отношении российского законодательства. Мы не пытаемся делать из этого информационную бомбу, а сразу обращаемся в посольства и стремимся решить вопрос без каких-либо информационных поводов и нагнетания страстей. Думаю, что американцы должны были поступить так же в этой ситуации. Но они выбрали другой путь.*

Badaczka komunikacji politycznej Janina Fras stwierdza, że opozycje swój—obcy, my—oni, kluczowe w całym współczesnym dyskursie publicznym, oddają wszelkie panujące podziały socjopolityczne³¹. Takiemu przeciwstawieniu towarzyszy zwykle silne nacechowanie emocjonalne. A tam, gdzie są emocje, jest także wartościowanie³². Bogatym źródłem przykładów wartościowania negatywnego opartego na dychotomii my—oni (choć oczywiście jest w nich również szereg innych środków) są wywiady, w których politycy proszeni są o komentarz do aktualnej sytuacji społeczno-politycznej związanej z wydarzeniami na Ukrainie. Ze zrozumiałych względów (zaangażowanie Rosji) repliki odnoszące się do tej kwestii są silnie nacechowane aksjologiczne. Są one także świadectwem tego, że znak wartości, wyrażanej wprost lub tylko implikowanej, uzależniony jest od czynników pozajęzykowych. W kontekście embarga na niektóre produkty spożywcze pochodzące z UE lub USA, wprowadzonego przez

²⁹ R. Grzegorzczukowa: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa 2001, s. 134.

³⁰ S. Barańczak: *Czytelnik ubezwłasnowolniony: perswazja w masowej kulturze literackiej PRL*. Paris 1983, s. 34.

³¹ J. Fras: *Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi*. Wrocław 2005, s. 166—167.

³² Por. A. Awdiejew: *Gramatyka interakcji werbalnej*. Kraków 2004, s. 116—117.

Rosję w odpowiedzi na sankcje gospodarcze nałożone na nią za zaangażowanie w konflikt militarny na Ukrainie, nawet ser szwajcarski staje się obiektem wartościowanym ujemnie:

В. ЖИРИНОВСКИЙ. *Но при этом мы меньше всех проигрываем, а скорее выигрываем. [...] ничего бояться не надо. Как были все полки в магазинах полные, так и будут. Но появятся вместо них наши товары. Они вкуснее, они здоровее, они доброкачественные, потому что там в основном используются искусственные удобрения, искусственная подкормка [...], и это приводит к ухудшению качества. [...] И мы не просто ограничиваем ввоз оттуда продовольствия, как экономическая мера, это медицинская мера. Вот возьмите сыры: голландские, швейцарские и все прочие. Это холестерин, это вред для организма. Нам нужны белые сыры, брынза [...], которые полезны [...].*

Mówiąc o językowych środkach wartościowania w wywiadach telewizyjnych, należy pamiętać o tym, że towarzyszą im elementy kodów niewerbalnych: parajęzykowe (sygnały wokalne i paralingwistyczne: ton głosu, intonacja, tempo mówienia, pauzy) oraz pozajęzykowe (sygnały kinestetyczne: mimika, gesty)³³. Znaki niewerbalne mogą potwierdzać i wzmacniać oceny wyrażone werbalnie, ale mogą również z nimi nie współgrać, co może spowodować obniżenie lub wręcz utratę wiarygodności osoby wygłaszającej sąd wartościujący.

³³ Na temat komunikacji niewerbalnej patrz np. Е.И. Шейгал: *Невербальные знаки политического дискурса*. В: „Основное высшее и дополнительное образование. Проблемы дидактики и лингвистики”. № 1. Волгоград 2001. <http://www.philology.ru/linguistics1/sheygal-01.htm> (data dostępu: 10.09.2014); В.З. Демьянков: *Интерпретация политического дискурса в СМИ*. В: *Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования*. Ред. М.Н. Володина. Москва 2003; М. Tokarz: *Argumentacja, perswazja, manipulacja*. Gdańsk 2006; J. Wasilewski: *Retoryka dominacji*. Warszawa 2006.

Эва Капела

Языковые средства выражения оценки в интервью с политиками

Резюме

В статье отмечаются тенденции в употреблении политиками определенных языковых средств выражения оценки. Материалом исследования послужили телеинтервью с российскими политиками. Привлекательность этого типа интервью заключается в том,

что у зрителя имеется ощущение непосредственного, настоящего общения с известным человеком. Этот факт способствует росту доверия к словам политика и интериоризации провозглашаемых им оценок. Приведенные в статье примеры являются доказательством того, что оценивание — это неотъемлемый элемент политического дискурса и что оно тесно связано с персуазивностью.

Ewa Kapela

Linguistic means of evaluation
employed in interviews with politicians

Summary

The article registers tendencies to employ particular linguistic means of evaluation observed among politicians. The research material consisted in TV interviews with Russian politicians. The attractiveness of this type of an interview comes from the viewer's impression of an unfalsified, direct contact with someone known, an expert in a given field. This fosters greater trust towards the words uttered by the interviewed figure and inclines the audience to internalize the communicated opinions. The examples referenced in my paper prove the thesis that evaluation is inextricably linked to the political discourse and remains in direct relationship with the notion of persuasion.

Анета Банашек-Шаповалова

Силезский университет в г. Катовице

Прагматика семантических категорий в обсуждении конфликтной ситуации на вебфорумах

Предлагаемый текст представляет собой попытку показать одно из возможных направлений исследований, в русле которого лингвистическая прагматика соприкасается с когнитивным подходом к языку. Принимая во внимание нечеткость границ обеих названных дисциплин, мы будем отталкиваться от определения прагмалингвистики Н.Д. Арутюновой, согласно которой это «комплекс вопросов, связанных с говорящим субъектом, адресатом, их взаимодействием в коммуникации, ситуацией общения»¹, и представления о когнитивной лингвистике В. Кубиньского как о подходах, «сфокусированных на ментальных механизмах, связанных с получением знаний о мире (и языке) посредством чувств (а также языка) и переработкой, хранением этих знаний и их дальнейшим использованием в коммуникативных ситуациях (нет здесь чёткой границы между языковыми и внеязыковыми знаниями)»².

Отталкиваясь от одного из основополагающих положений когнитивной лингвистики второго поколения о воплощённом (телесном) познании, сошлёмся для начала на решения других наук: «Рецептивно понимаемая психологами и физиологами на уровне чувственных данных перцепция объектов и состояний подчинена активной аперцепции, следствием которой является (рас)познание, с чем имеем дело, этой

---

¹ Н.Д. Арутюнова: *Прагматика*. В: *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Ред. В.Н. Ярцева. Москва 1998, с. 389—390.

² W. Kubiński: *Obrazowanie a komunikacja. Gramatyka kognitywna wobec analizy dyskursu*. Gdańsk 2014, с. 87. Здесь и далее перевод мой — А.Б.-Ш.

в свою очередь касается понятийное осознание ситуации, в которой мы в итоге оказались, кульминирующее в качестве приспособленного к обстоятельствам целевого действия лица. Процесс этот в целом обычно происходит вне сознания, регистрирующего в дальнейшем его результат. В связи с этим стоит помнить, что целостные образы ситуаций, о которых идёт речь, это не столько верные отражения объективных состояний, сколько скорее субъектные (ре)конструкции тех же, создаваемые с учётом их пригодности в актуальной ситуации. Окончательно: перцепция мотивируется прагматически³.

Средствами лингвистического анализа, опираясь на тексты веб-форумов, попытаемся показать вышесказанное, т. е. прагматическую обусловленность перцептивных данных, являющихся «веществом» как для ментальной переработки знаний, так и для использования этих знаний в процессе коммуникации. В качестве исследовательского аппарата был избран предложенный П. Червинским метод, основанный на установлении системы категорий сенситива. Под *сенситивом* исследователь понимает «некий категориальный интерпретативный смысловой ряд, имеющий отношение к способу ощущаемого говорящим воздействия со стороны объекта и отображаемый в значениях слова и сопровождающих его предикаций»⁴. Укладываемые в систему категории понимаются здесь с языковедческой перспективы как семантические категории — наименования разного типа ощущений, не только связанных с традиционно выделяемыми чувствами, но и с переживаниями, обусловленными, напр., временем, памятью, эмоциями и т. п. Как можно предполагать, несмотря на разнообразие референтной отнесённости, они составляют систему, единую для каждого фрагмента действительности, и в протекающих ситуациях, с ним связанных, актуализируются у языкового субъекта (вне его сознания) в виде наборов и сочетаний, в конфигурациях, соответствующих прагматике данного ситуативного положения.

Материалом для исследования послужили вебфорумы, ограниченные тематически обсуждением недобрососедских отношений. В качестве примера рассматривались возникающие между соседями конфликты, локализованные в подъезде многоквартирного дома, и именно это пространство будет исследоваться с точки зрения сенситивных проявлений. Классификация анализируемых высказываний участников форума производилась по типу конфликтной ситуации. Для каждого поста-примера

³ К. Korzyk: *Percepcja: natura, struktura i funkcja*. „Autoportret. Pismo o dobrej przestrzeni” 2011, nr 35, s. 76. Выделения в тексте сохранены вслед за оригиналом.

⁴ П. Червинский: *Объекты внешнего как формы воздействующего отношения на языкового субъекта*. W: *Język a rzeczywistość. Rusycystyczne studia konfrontatywne*. Red. P. Czerwiński, H. Fontański. Katowice 2005, s. 162.

выделялись все значимые, по нашему мнению, прагматические аспекты коммуникативной ситуации, в отношении которых предпринималась попытка выявить актуальную конфигурацию категорий сенситива того, что описывается.

На основе анализируемого нами материала можно выделить две группы ситуаций, которые могут перерасти в конфликты:

- регулярные случайные ежедневные встречи с соседями в подъезде (сопровождаемые приводящими к разногласиям игнорированием других жильцов, критическими отзывами в адрес соседей, навязыванием своего мнения другим и пр.), а также времяпрепровождение в общем соседском пространстве (в спор с остальными жильцами могут входить соседи-курильщики, шумные компании молодёжи либо подростков, сплетники и др.);
- забота о чистоте лестничной клетки (в этой сфере появляются такие проблемы, как временное хранение бытового мусора на лестничной площадке, отправление нужды домашними животными или даже самими жильцами в подъезде и пр.), а также организация общего пространства (малоприятная, если она производится без согласия заинтересованных лиц: к примеру, загромождается общее соседское пространство вещами больших габаритов).

Для целей анализа и демонстрации семантико-прагматической взаимообусловленности переработки (вербализации и концептуализации) перцептивных данных (сенситивных ощущений) на примере нескольких высказываний рассмотрим по одному конфликту, выбранному из обеих названных групп.

А. Нежелание соседей по дому (подъезду, площадке) здороваться друг с другом⁵.

- (1) *Соседи, как вы считаете, нужно ли здороваться с людьми, с которыми вы лично не знакомы, но проживаете в одном доме, подъезде и постоянно сталкиваетесь нос к носу, например, в лифте или в подъезде?* (пост № 1)

---

⁵ <http://forum.shitnikovo.ru/topic.php?fid=28&id=606&p=1> (дата обращения: 20.09.2014) — локальный форум строящегося микрорайона, 172 поста, однако не все высказывания относились прямо к заданному вопросу, обсуждение многократно касалось также другого (место работы, китайцы и китайский язык, детские площадки и пр.).

Прагматика	Семантика
вопрос, инициирующий обсуждение	— знакомый — незнакомый (с которыми вы лично не знакомыс) — свой — чужой (люди в лифте или в подъезде) — тот же самый (в одном доме, подъезде) — другой — повторяющийся (постоянно сталкиваетесь) — единичный — близкий (нос к носу, например, в лифте или в подъезде) — неблизкий

(2) Не то что напрягает, но некомфортно всё-таки. Но люди, действительно, разные. Многих соседей за много лет уже знаешь в лицо, даже их привычки замечаешь, а поздороваться 🙄 Но больше всего бесит ситуация, когда ты здороваешься с соседом (соседкой), а в ответ тишина... и чувствуешь себя как дурак⁶. (пост № 13)

Прагматика	Семантика
уточнение слов из предыдущего высказывания (не то что..., но...)	— свободный — стеснённый (напрягает, некомфортно)
рассуждения на заданную тему	— свой — чужой (многие соседи) — разный (люди, действительно, разные) — однотипный — повторяющийся (их привычки замечаешь) — единичный — знакомый (за много лет уже знаешь в лицо, даже их привычки замечаешь) — незнакомый
аутоэкспликация: личный опыт с градацией переживаний (Но больше всего...)	— свой — чужой (сосед, соседка) — приятный — неприятный (бесит ситуация, когда..., чувствуешь себя как дурак) — норма — отклонение от нормы (в ответ тишина...)

⁶ Высказывания даются в оригинальной записи (с ошибками и другими элементами, характерными для электронных текстов подобного рода).

- (3) *Соседи насколько мне кажется, все эти разговоры о том здороваться ,или нет ,переливание из пустого в порожнее ,кто как хочет пусть так и поступает, если кого то напрягает поздороваться ,так пусть не здороваются ,это как здесь уже писали зависит от воспитания, меня лично, поздороваться с незнакомым человеком не напрягает.*
 (пост № 41)

Прагматика	Семантика
замечание метатекстового характера (все эти разговоры... переливание из пустого в порожнее) с обращением к участникам форума (Соседи)	— свободный (кто как хочет) — стеснённый — разный (кто как хочет) — однотипный
ссылка на другие посты (как здесь уже писали)	— воспитанный — невоспитанный (зависит от воспитания)
аутоэкспликация: отношение к данному вопросу (меня лично...)	— свободный (не напрягает) — стеснённый

- (4) *Вывод: здороваться по возможности без фанатизма, а если этого не получилось по какой то причине(занят, задумался, забылся...) -не давать клеймо «Хам»* (пост № 51)

Прагматика	Семантика
обобщение нескольких прозвучавших ранее высказываний (Вывод:)	— свободный (без фанатизма) — стеснённый — регулярный — единичный (не получилось) — воспитанный — невоспитанный („Хам”) — осознанный — неосознанный (занят, задумался, забылся...)

- (5) Возвращаясь к теме Я считаю, что с соседями по подъезду не просто надо здороваться, но и мало-мальски общаться, мало ли какие ситуации бывают... Да и вообще — едете вы в лифте с человеком, которого каждый день видите и молчите, как сыч... В душу лезть, конечно, тоже не надо, но элементарно поприветствовать... Хотя у меня в доме ВСЁ обо мне знают (!), хотя я ни с кем не общаюсь, только на уровне “привет-пока-хорошая погода” — откуда? — и это немного напрягает... (пост № 124)

Прагматика	Семантика
поворот на главный вопрос (<i>Возвращаясь к теме</i>)	—
представление своей точки зрения (<i>Я считаю, что...</i>)	— свой — чужой (<i>соседи</i>) — норма (<i>не просто надо здороваться, но и мало-мальски общаться</i>) — отклонение от нормы — близкий (<i>едете вы в лифте с человеком</i>) — неблизкий — регулярный (<i>каждый день видите</i>) — единичный — приятный — неприятный (<i>как сын</i>)
аутоэкспликация: личный опыт (<i>у меня в доме</i>)	— осведомлённый — неосведомлённый (<i>ВСЁ обо мне знают</i>)

Б. Конфликтная ситуация, связанная с незаконным захватом части общего соседского пространства подъезда⁷.

- (1) *как бороться с соседями по лестничной клетке, которые захватили площадку („закуток” у лифта) без согласия остальных соседей? (дом тогда ещё не был сдан). Одна из стен этого „закутка” — стена нашей квартиры — в которую они вбили штыри для крепежа своей железной двери. Застройщик обанкротился, разрешить спор некому. Выросший на ровном месте ТСЖ этот вопрос решать не хочет — grit сами договаривайтесь. Сейчас дом сдан. Эти соседи на контакт не идут. Могут ли я снести эту дверь? причем соседи-владельцы(дольщики) 1-комнатной квартиры..у нас 2-ух комн.. соответственно на лестничной клетке нашей территории должно быть я понимаю больше (по размеру доли при строительстве). как быть? (пост № 1)*

⁷ <http://www.forumhouse.ru/threads/126326/> (дата обращения: 20.09.2014) — *Профессиональный форум: дом и дача*, 34 поста.

Прагматика	Семантика
три вопроса, иницирующих обсуждение (Как...?, Могу ли я...?, Как...?)	— приязнь — неприязнь (бороться с соседями по лестничной клетке) — совместно — в одиночку (без остальных соседей) — согласие — несогласие (без согласия) — явно — неявно (захватили площадку, дом тогда ещё не был сдан) — наличие (снести эту дверь) — отсутствие — разрешимый (снести эту дверь) — неразрешимый
описание ситуации	— мой (стена нашей квартиры, у нас 2-ух комн., на лестничной клетке нашей территории) — соседский (железная дверь, 1-комнатная квартира) — разрешимый — неразрешимый (соседи на контакт не идут, ТСЖ этот вопрос решать не хочет) — совместно — в одиночку (разрешить спор некому) — меньше (соседи-владельцы (дольщики) 1-комнатной квартиры..) — больше (у нас 2-ух комн., нашей территории должно быть я понимаю больше)
в том числе ссылка на высказывания третьих лиц (<i>грит</i>)	— разрешимый (сами договаривайтесь) — неразрешимый

- (2) Прочитайте внимательнее первоначальное сообщение: конечно использовать, только местечка в этом закутке автору больше полагается, чем хитрому соседу. Всем соседям по площадке свое барахло в этот закуток, даже разделив его по долям или поровну, все-равно не втиснуть, не так там много места. Как решить? Или смириться с тем что есть (кто успел, тот и съел), или приложить все законные усилия по демонтажу конструкции. В обоих случаях вы с соседом будете «друзьями». (пост № 6)

Прагматика	Семантика
отсылка к предшествующему высказыванию (<i>Прочитайте внимательно первоначальное сообщение</i>)	— желание (<i>использовать</i>) — нежелание
объяснение ситуации в контексте рассуждений автора (<i>конечно</i>)	— свой (<i>автор</i>) — чужой (<i>хитрый сосед, все соседи</i>) — меньше (<i>не так там много места</i>) — больше (<i>местечка в этом закутке автору больше полагается</i>) — допускающий — не допускающий (<i>не втиснуть</i>)
вопрос, вводящий советы (<i>как...?</i>)	— разрешимый (<i>решить</i>) — неразрешимый
два вариантных совета (<i>или..., или...</i>)	— наличие — отсутствие (<i>демонтаж конструкции</i>) — согласный (<i>смириться с тем что есть</i>) — несогласный — законный (<i>усилия по демонтажу конструкции</i>) — незаконный
указание на последствия предлагаемого (<i>В обоих случаях...</i>)	— приязнь — неприязнь (<i>будете „друзьями“</i>)

- (3) *Уважаемые, с соседями надо дружить, жить будет легче и веселей. Тем более вы на одной лестничной площадке. Мы жили на 5-м этаже пятиэтажки, так у нас вечером все двери нараспашку были и дети по всем четырем квартирам в догонялки и прятки играли. Один наш сосед на межэтажной площадке ящик для картошки соорудил, так мы ему еще и помогали, ну нужен был ему этот ящик. Думаю, что если бы мне понадобилось туда мешок картошки положить — не отказал бы.* (пост № 13)

Прагматика	Семантика
вежливый совет, идущий вразрез с ранее предлагавшимися решениями (<i>Уважаемые... надо...</i>), указание на последствия (<i>жить будет...</i>) и целесообразность совета (<i>тем более</i>)	— свой — чужой (<i>соседи</i>) — приятнь (<i>надо дружить</i>) — неприязнь — тот же самый (<i>на одной лестничной площадке</i>) — другой — приятно (<i>жить будет легче и веселей</i>) — неприятно
аутоэкспликация: представление личного опыта	— свой (<i>мы</i>) — чужой (<i>один наш сосед</i>) — взрослый (<i>мы, сосед</i>) — невзрослый (<i>дети</i>) — тот же самый (<i>на 5-м этаже</i>) — другой — приятнь (<i>все двери нараспашку были</i>) — неприязнь — совместно (<i>в догонялки и прятки играли, мы ему еще и помогли</i>) — в одиночку — повторяющийся (<i>у нас вечером</i>) — единичный — наличие (<i>на межэтажной площадке ящик для картошки</i>) — отсутствие
рассуждения о возможном развитии ситуации в предлагаемом направлении (<i>Думаю, что...</i>)	— открытый (<i>не отказал бы</i>) — закрытый

На основе начального и не слишком обширного пока что исследования можно было заметить повторяющуюся системность в отношении семантических категорий сенситива, о чём свидетельствует, в частности, их встречаемость в двух ситуациях, с тем что для каждого ситуативного контекста или, вернее, для разных его прагматических аспектов, таких, как, напр., формулирование обобщений или вопросов, описание личного опыта, можно установить определённые конфигурации ощущений.

Представленная работа укладывается в русло рассуждений о поиске интегративного (как наиболее адекватного) подхода к описанию языка. Многие исследователи указывают как на общие точки прагматического и когнитивного направлений анализа языка, так и на их расхождения. М. Кузьняк так формулирует данный вопрос: «Когнитивная лингвистика второй генерации [...] выразительно позиционируется в своей программе в рамках узуального интеракционистического направления. Занимает,

тем самым, общую позицию с прагмалингвистической традицией. Однако [...] методологические проблемы, в частности относящиеся к последовательности описания явлений, традиционно разделяемых на семантические и прагматические, привели к тому, что когнитивное языкознание начало искать новые пути развития. Видно при этом явный сдвиг от менталистической парадигмы исследований, связанных с реконструированием репрезентационалистической модели употребления языка, к парадигме эмпирицистической (материалистической), где рассуждения над узусом поддерживаются квантитативно, а не интроспективно (как в недавнее время), при помощи данных корпусов текстов»⁸. Представленный анализ прагматики семантических категорий, как нам кажется, может служить подтверждением приведенного замечания, касающегося неоправданно обособленного подхода к семантике и прагматике, а с учетом проанализированных высказываний он также соответствует и постулату о квантитативности языковых данных.

---

⁸ M. Kuźniak: *Wybrane perspektywy opisu pragmatycznego w językoznawstwie kognitywnym. Kontrowersje, wyzwania, perspektywy*. „Biuletyn PTJ” 2013, z. LXIX, c. 59.

Aneta Banaszek-Szapowalowa

Pragmatyka kategorii semantycznych
w omawianiu sytuacji konfliktowej na forum dyskusyjnym

Streszczenie

W artykule podjęto próbę zastosowania jednego z możliwych sposobów analizy wypowiedzi, integrującego pragmatykę lingwistyczną z kognitywnym podejściem do języka. Jako aparat badawczy wybrano zaproponowaną przez Piotra Czerwińskiego metodę, opartą na określeniu systemu kategorii sensytywu, rozumianych tu jako kategorie semantyczne — nazwy różnego rodzaju odczuć. Analizie poddano wpisy na forach dyskusyjnych, a materiał egzemplifikacyjny ograniczono do tematu relacji niedobrosąsiedzkich.

Aneta Banaszek-Szapowalowa

The pragmatics of semantic categories
applied to situations of conflict on discussion forums

Summary

The article attempts at applying one of the possible methods of utterance analysis, one integrating linguistic pragmatics with a cognitive approach to language. I have chosen Piotr Czerwiński's method for my research apparatus as it is founded on determining the system of the category of the sensitive, the latter being understood as semantic categories — names of various feelings. The analysis has been set in the context of discussion forums whereas the choice of examples refers only to the issue of neighborly conflict.

Agnieszka Łazar

Uniwersytet Zielonogórski

Podstawy współcześnie notowanych polskich nazwisk z sufiksami -ow/-ew, -iw/-yw, -ów (pochodnych od nazw wytworów rąk ludzkich)

Antroponimikon Kazimierza Rymuta *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* to pozycja, stanowiąca efekt wieloletnich zmagani językoznawczych, polegających na próbie zestawienia możliwie pełnego zbioru nazwisk osób, będących aktualnie obywatelami Polski. Słownik jest nie tylko spisem nazw osobowych, lecz także zawiera dane mówiące o ich produktywności i kartograficznym rozmieszczeniu. Obowiązujący tu podział na 49 województw pozwala z dużą precyzją określić miejsce występowania poszczególnych nazwisk na terenie Polski. Informacje te są niezwykle istotnie z językoznawczego punktu widzenia, gdyż niejednokrotnie świadczyć mogą o proveniencji danych antroponimów i pozwalają rzetelnie zbadać ich etymologię. Wszystkie nazwy osobowe ujęte w *Słowniku*... zostały zaczerpnięte i wyselekcjonowane z materiałów Rządowego Centrum Informacyjnego PESEL, gdzie gromadzone są informacje o obywatelach Polski, w tym o noszonych przez nich nazwiskach. Jak twierdzi Rymut: „Ujemną stroną zbioru nazwisk występujących w banku danych PESEL jest to, iż formy nazwisk przekazywane były przez urzędy, a nie spisywane bezpośrednio od osób. Zapisywane są nazwiska przy użyciu komputerów i w tych zapisach widać wyraźne błędne formy językowe. Lokują się [one] głównie w grupie nazwisk o niskiej frekwencji”¹. Nazwiska zgromadzone przez językoznawcę pochodzą ze spisu danych PESEL z końca 1990 roku i stanowią zbiór 811 720 jednostek leksykalnych. Po wstępnej selekcji i odrzuceniu z materiału antroponimicznego m.in. form błędnych i zniekształ-

---

¹ K. Rymut: *Wstęp*. W: *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*. Kraków 1992—1994, T. 1, s. 6.

conych (np. opuszczeń lub dodanych liter, przestawień i powtórzeń liter) oraz form wyrażnie obcych o niskiej produktywności (np. nazwiska wietnamskie, arabskie, japońskie, greckie i in., które nie zdołały się zaadaptować w polskim języku) powstała dziesięciotomowa pozycja, stanowiąca cenne źródło materiału badawczego, gotowego do analiz językoznawczych. Pośród wszystkich nazwisk odnotowanych w *Słowniku...* ponad 8 400 nazw cechuje się podstawą odpatronimiczną i zawiera sufiks *-ow/-ew*, *-iw/-yw*, *-ów*. Wspomniane morfemy pierwotnie spełniały funkcję patronimiczną, następnie zaś służyły również do urabiania nazwisk. Częstki te można uznać za formy ekwiwalentne, a ich występowanie jest uwarunkowane przede wszystkim terytorialnie². Wśród wyekscerpowanych nazwisk z sufiksem *-ow/-ew*, *-iw/-yw*, *-ów* 297 antroponimów wykazuje cechy nazwisk odprzezwickowych, pochodzących od derywatów opisujących wytwory rąk ludzkich. Należy przy tym odnotować, że w przypadku części *nomina priopria* występuje homonimia nazw własnych. Zjawisko to polega na tym, że tak samo brzmiące nazwy osobowe mogą pochodzić od różnych podstaw, np. równobrzmiące derywaty pochodzą od różnych przezwisk lub imion. Nazwiska te zostały oznaczone znakiem (+) i stanowią ponad 60% przeanalizowanego materiału badawczego.

Praca ludzka zawsze była nieodłącznym elementem funkcjonowania w społeczeństwie. Przedmioty wytwarzane przez różnego rodzaju rzemieślników i specjalistów sprzyjały polepszeniu jakości życia, wspomagały proces cywilizowania miast i wsi oraz czyniły życie ludzi łatwiejszym i wygodniejszym. Analizując nazwiska, które powstały na bazie nazw opisujących wytwory rąk ludzkich, możemy dokonać podziału materiału badawczego na 14 grup tematycznych.

1. Zabudowania i budowle

Nazwiska zawarte w tej grupie to antroponimy, których podstawy wskazują na pochodzenie od nazw związanych z wszelkiego rodzaju budynkami wzniesionymi przez człowieka i elementami niezbędnymi do ich skonstruowania. Są to nie tylko budynki zapewniające schronienie ludziom i zwierzętom (budynki mieszkalne, konkretne pomieszczenia, izby czy zabudowania gospodarcze, np. chlew, obora, gołębnik), ale także pomieszczenia niezbędne do przechowywania np. zboża i produktów żywnościowych (spizarnia, piwnica, spichlerz), materiały budowlane (np. cegła), elementy konstrukcyjne (np. gonty) oraz miejsca pracy (np. warsztat) i kultu religijnego (np. świątynia). Przykłady: **Brussow (+)** : nazw. Brusow (wsł.³ Брысов) [ss<s] < przezw. Brus < ros. брыс 'konstrukcyjny element

² Szerzej o funkcjach i formach wspomnianych sufiksów czytaj: A. Łazar-Kinal: *Nazwiska z sufiksem -ow/-ew, -iw/-yw, -ów ze zdublowanym formantem patronimicznym, rejestrowane we współczesnej antroponimii polskiej*. W: *Славянские языки и культуры: прошлое, настоящее, будущее*. Иркутск 2013, s. 224—226.

³ Skrótom wsł. oznaczono wszystkie derywaty o proveniencji wschodniosłowiańskiej.

izby, służący do podpierania stropu, rodzaj belki, na której czasami wieszano przedmioty pod sufitem”; **Burdziejew (+)** < przezw. Burdziej < ros. *бурдей*, brs. *бурдзеі* ‘cygański szałas albo ziemianka’; **Chramow** < przezw. Chram < wsł. *храм* ‘świątynia’; **Gołubiatnikow (+)** < przezw. Gołubiatnik < ros. *голубятник* ‘gołębnik’; **Gontow** < przezw. Gont < wsł. *гонт*, pol. *gont* ‘element do pokrycia dachu’; **Kierpiczów** : nazw. Kirpiczow (wsł. *Кирпичёв*) [i:ie], [ó<o] < przezw. Kirpicz < ros. *кирпич* ‘materiał budowlany, cegła’; **Owsianikow (+)** < przezw. Owsianik < wsł. *овсяник* ‘szopa do przechowywania słomy owsianej’; **Podow (+)** < przezw. Pod < ros. *под* ‘róg izby chłopskiej, w którym mieści się legowisko lub znajdują się żarna’; **Porosiatnikow (+)** < przezw. Porosiatnik < ros. *поросятник* ‘chlew dla prosiąt’; **Prudcow (+)** < przezw. Prudiec < wsł. zdrob. *прудец* < ros. *пруд* ‘1. zapora, 2. młyn wodny’; **Sarajew** < przezw. Saraj < ros. *сарай* ‘szopa’; **Solanikow (+)** < przezw. Solanik < ros. *соляник* ‘spichlerz na sól’; **Stoilow (+)** < przezw. Stoilo < brs. *стойла*, ros. *стойло* ‘chlew, stajnia, boks dla bydła domowego’; **Szałasow (Krawczuk-Szałasow)** < przezw. Szałas < nazw. Szałasow (wsł. *Шалашо(е)в*) [sz:s]), < ros., ukr. *шалаш*, tur. *salaş*, azerb. *şalaş* ‘namiot, szałas’, pol. *szałas*; **Uszakow (+)** < przezw. Uszak < brs., reg. *ушак* ‘umocowana w ścianie rama drzwi’; **Wieszniakow (+)** < przezw. Wieszniak < ros. *вешняк* ‘1. młyn wodny pracujący tylko na wiosnę, 2. zapora wodna’.

2. Wystrój wnętrz, umeblowanie

Nazwiska zaklasyfikowane do tej grupy tematycznej pochodzą od nazw przedmiotów stanowiących umeblowanie lub inne elementy wystroju wnętrz. Przedmioty te mogły pełnić funkcję nie tylko czysto użytkową (np. piece, oświetlenie czy meble), ale także typowo ozdobną, jak to było w przypadku m.in. rzeczy umieszczanych na ścianach, podłogach i meblach (kilimy, haftowane ręczniki, dywany, obrusy). Przykłady: **Fonarew** < przezw. Fonar’ < ros., starorus. *фонарь*, ukr. *фонар* ‘lampa, latarnia’; **Gaśnikow (+)** < przezw. Gaśnik < ros. *гасник* ‘rodzaj lampy’; **Gornow (+)** < przezw. Gorn < ros. *горн* ‘rodzaj pieca’; **Kaberow** < przezw. Kaber < ukr. *кобер* ‘dywan’; **Kocew (+)** < przezw. Koc < wsł. *коц* ‘strzyżony dywan, kilim’, por. pol. *koc*; **Obrusow** < przezw. Obrus < ros., ukr. *обрус*, pol. *obrus*; **Płatkow (+)** < przezw. Płatko, Płatok < ros. *плат*, *платок* ‘1. chusta, 2. haftowany ręcznik, używany w czasie świąt i służący do przyozdabiania ikon, luster i ścian’; **Płatow (+)** < przezw. Płat < ros. *плат* ‘haftowany ręcznik, używany w czasie świąt i służący do przyozdabiania ikon, luster i ścian’; **Stułow** < przezw. Stuł < ros. *стул* ‘1. stół, 2. krzesło’.

3. Naczynia i ich elementy

Do tej grupy antroponimicznej zaliczone zostały nazwiska, których podstawa wskazuje na pochodzenie od nazw związanych z różnego rodzaju

naczyniami (np. garnek, patelnia, kubek) i ich elementami (np. uchwyt do patelni). Należą tu nie tylko naczynia przeznaczone do przygotowywania posiłków, ich przetwarzania, przechowywania, serwowania czy spożywania przez ludzi, ale także te naczynia, które służą do karmienia i pojenia zwierząt. Przykłady: **Balakirew (+)** < przezw. Bałakir < ros. *балакирь* 'rodzaj glinianego naczynia'; **Bordakow (+)** < przezw. Bordak < brs. *бордак*, tur. *bardak* 'rodzaj glinianego naczynia, dzban na wodę'; **Czankow** < przezw. Czanko < ros. *чан* 'kadź, stągiew, kufa'; **Czerepkow** < przezw. Czerepok < wsł. *чепенок* 'garnek'; **Czetywierikow (+)** < przezw. Czetywierik < ros. *четверик* 'rodzaj czerpaka, stanowiącego jednostkę miary cieczy'; **Czugunow** < przezw. Czugun < ros., brs. *чугун* 'rodzaj kuchennego naczynia'; **Fijałow** : nazw. Fijałow (wsł. *Фиялов*) [l<ł] < przezw. Fijał < ros. *фиал* 'rodzaj naczynia, czara, kielich'; **Gładyszew** < przezw. Gładysz < brs. *гладыш* 'dzbanek bez uchwytu'; **Gorszkow** < przezw. Gorszok < ros. *горшок* 'rodzaj glinianego naczynia'; **Gusakow (+)** < przezw. Gusak < ros. *гусак* '1. butelka na wódkę o pojemności ok. 3 litrów, 2. drewniane naczynie na piwo, miód itp.'; **Kazankow (+)** < przezw. Kazanok < ros. *казанок* 'rodzaj kociołka, służącego do przygotowywania posiłków i gotowania wody w czasie podróży lub prac sezonowych'; **Kołpakow (+)** < przezw. Kołpak < ros. *колпак* '1. pokrywa, 2. rodzaj naczynia, spora drewniana czasza, służąca do picia piwa'; **Korydow** : nazw. Korytow (wsł. *Корытов*) [t:d] < przezw. Koryto < ros. *корыто*, ukr. *корито*, pol. *koryto*; **Kozubow (+)** < przezw. Kozub brs., ukr. *козуб* 'kubek z kory osiki'; **Kriukow (+)** < przezw. Kriuk < ros. *крюк* 'uchwyt do patelni'; **Kubow (+)** < przezw. Kub < ros. *куб* 'rodzaj glinianego naczynia'; **Kuwszynow (+)** < przezw. Kuwszyn < ukr., ros. *кувшин* 'rodzaj naczynia kuchennego, dzban'; **Łogunów (+)** < przezw. Łogun < wsł. *логун*, *лагун* 'beczka, beczułka'; **Reszetow** < przezw. Reszeto < wsł., bułg. *пешето* 'sito'; **Rybnikow (+)** < przezw. Rybnik < ros. *рыбник* 'gliniana misa do potraw z ryby'; **Skoworodnikow (+)** < przezw. Skoworodnik < ros. *сковородник* 'rodzaj urządzenia, służącego do wyciągania patelni z pieca'; **Stolbunow (+)** < przezw. Stołbun < ros. *столбун* 'wysokie naczynie na mleko'; **Supnikow** < przezw. Supnik < ros. *супник* 'rodzaj naczynia na zupę, waza'; **Waganow (+)** < przezw. Wagan < ros., ukr. *ваган* 'rodzaj drewnianej miski'; **Worobjew (+)**, **Worobjow (+)** < przezw. Worobiej < ros. *воробей* 'mała butelka wódki'; **Żarnikow (+)** < przew. Żarnik < ros. *жарник* 'rodzaj glinianego naczynia, służącego do przygotowywania lub spożywania potraw'; **Żbankow** < przezw. Żbanok < brs. gw. *жбанок* 'dzban, dzbanek'; **Żołobow (+)** < przezw. Żołob < wsł. *жолоб* 'żłób, koryto do karmienia bydła'.

4. Pojemniki, torby, kufry, skrzynie, sakwy

Nazwiska omawiane w tej części artykułu powstały na podbudowie nazw określających przedmioty służące do przechowywania lub transportu np.

artykułów żywnościowych, narzędzi, odzieży czy pieniędzy. Są to różnego rodzaju pojemniki, torby, sakwy, kosze, skrzynie i kufry, które mogły być nie tylko plecione czy drewniane, ale także wykonane ze skór i tkanin. Przykłady: **Czemoďanów (+)** < nazw. Czemoďanow (wsł. Чеמודанов) [ó<o] < przezw. Czemoďan < ros. чемадан ‘walizka’; **Igoľników** < przezw. Igoľnik < wsł. игоľник ‘pudełeczko do przechowywania igieľ’; **Korobkow (+)** < przezw. Korobok < ros. коробок < ros. короб ‘skrzynia, kufer’; **Korobow (+)** < przezw. Korob < ros. короб ‘skrzynia, kufer’; **Koszelew (+), Koszelow (+)** < przezw. Koszel < wsł. кошель ‘1. rodzaj podróźnej torby na ramię, 2. skórzany worek, w którym transportowano w wodzie żywe ryby, 3. rodzaj duźego, plecionego kosza’; **Koszeľkow** < przezw. Koszeľok < ros. кошеľёк ‘portmonetka, sakiewka, trzos’; **Koszów (+)** < przezw. Kosz < wsł. кош, pol. kosz; **Koszykow** < przezw. Koszyk < wsł. кошик, pol. koszyk; **Kozubow (+)** < przezw. Kozub < brs., ukr. козуб ‘koszyk’; **Rancew, Rancow** < przezw. Raniec < ros. раниец ‘żołnierska sakwa do przechowywania zapasowego ubrania, jedzenia’; **Tobolcew (+)** < przezw. Toboliec < ros. тоболец ‘plecak, torba podróźna’; **Zumberow (+)** < przezw. Zumber < niem. dial. *der Sumper* ‘rodzaj kosza plecionego ze słomy’.

5. Urządzenia, narzędzia i przyrządy

W grupie tej ujęte zostały nazwiska utworzone od rzeczowników określających różnego rodzaju urządzenia, przyrządy i narzędzia (oraz ich części), które mogły być wykorzystywane podczas prowadzenia gospodarstwa domowego czy teź wykonywania pracy zawodowej. Przykłady: **Biezmienow** < przezw. Bezmien < wsł. безмен, pol. *bezmian* ‘bezmian, przezmian — waga rzymska’; **Czekanow (+)** < przezw. Czekan < ros. gw. чекан ‘młotek z długą rączką’; **Czekmarow (+)** < przezw. Czekmar < 1. ros. чекмарь ‘rodzaj drewnianego młotka’; 2. tur. *çoqmar* ‘gruby kij, paľka’; **Czerenkow** < przezw. Czerenok < wsł. черенок ‘trzonek’; **Dołotow** < przezw. Dołoto < ros. долото ‘dłuto’; **Golikow (+)** < przezw. Golik < wsł. голик ‘rodzaj mioteľki do mycia podłóg, zamiętania sieni, podwórza albo odkurzania izby’; **Klewcow (+)** < przezw. Klewec < wsł. клевец ‘młotek służący do klepania kos’; **Kopyłow** < przezw. Kopyľ < wsł. копыл ‘kopyto szewskie’; **Kosarew (+)** < przezw. Kosar’ < ros. косарь ‘rodzaj duźego noża’; **Mołotkow (+)** < przezw. Mołotok < ros. молоток ‘młotek’; **Obuchow (+)** < przezw. Obuch < wsł. обух, pol. *obuch* ‘tępa część topora, siekiery’; **Pługow, Pługów** < przezw. Pług < wsł. плуг, pol. *pług*; **Płuźnikow (+)** < przezw. Płuźnik < ros. плуźник ‘część pľuga, lemiesz’; **Stupaków (+)** < przezw. Stupak < ukr. ступак ‘część łopaty’; **Swierdłow** < przezw. Swierdło < wsł. свердло ‘świder, wiertło’; **Szaparow** < przezw. Szapar < ros. шапар ‘szpachelka’; **Szemielew** < przezw. Szemieli < ros. gw. шемело ‘miotła’; **Szyłow** < przezw. Szyło < ros., ukr. шило, brs. шыла, ‘szydło’; **Taranow** < przezw. Taran < ros. таран, pol. *taran*; **Terezow** < przezw. Terezy < ros. терезы ‘rodzaj duźej wagi, służącej do

ważenia np. zboża'; **Tolkaczew (+)** < przezw. Tolłacz < ros. *толкач* 'tłuczek (najczęściej duży, drewniany)'; **Toporków** : nazw. Toporkow (wsł. *Топорков*) [ó<o] < przezw. Toporok < ros. zdrob. *монорок* < ros. *монор* 'narzędzie ciesielskie, rodzaj siekiery, topór'; **Toporow** < przezw. Topor < ros. *монор* 'narzędzie ciesielskie, rodzaj siekiery'; **Tupikow (+)** < przezw. Tupik < ros. *тыпик* 'tępy nóż albo siekiera'; **Uraków** : nazw. Urakow (wsł. *Ураков*) [ó<o] < przezw. Urak < ros. *ypak* 'rodzaj narzędzia rolniczego — sierp'; **Wenikow (+)** < przezw. Wenik < ros. *веник* 'miotłka'; **Zieleńcow (+)** < przezw. Zieleniec < ros. *зеленец* 'miotłka z zielonymi liśćmi'; **Zubariw (+)** < przezw. Zubar' < ros. *зубарь* 'rodzaj narzędzia stolarskiego'; **Żarnikow (+)** < przezw. Żarnik < ros. *жарник* 'szufelka, służąca do wygrzebywania węgla i sadzy'.

6. Środki transportu

Nazwiska zakwalifikowane do tej grupy antroponimów to nazwy pochodzące od apelatywów związanych z transportem. Należą tu nie tylko nazwy środków transportu lądowego lub morskiego (np. wóz, statek) i ich części (np. płozy, kierownica, koło), ale także niezbędny osprzęt (np. siodło, uprząż, żagiel) wraz z elementami konstrukcyjnymi. Przykłady: **Ałykow** < przezw. Ałyk < starorus. *алык* 'część uprząży'; **Blindow** < przezw. Blind < ros. *блинд* 'morsk. rodzaj żagla'; **Chomutow** < przezw. Chomut < wsł. *хомут* 'chomąto'; **Czelnokow (+)** < przezw. Czelnok < ros. *челнок* 'rodzaj łodzi'; **Kolesow** < przezw. Koleso < ros. *колесо* 'koło'; **Korgow (+)** < przezw. Korg < ros. *корз* 'dziób statku'; **Lamcew (+)**, **Lamcow (+)** < przezw. Lamiec < brs. *лямец* 'podkładka w chomacie'; **Parusow** < przezw. Parus < wsł. *парыс* 'żagiel'; **Połozow** < przezw. Położ < ros. *полоз* 'płozą'; **Rulow (+)** : nazw. Ruliow (wsł. *Рульёв*) [l':l] < przezw. Rul' < ros. *руль* 'kierownica'; **Samarow** < przezw. Samar < bułg. *самар* 'siodło'; **Szmakow (+)** < przezw. Szmak < ros. *шмак* 'rodzaj statku'.

7. Odzież, obuwie i nakrycia głowy

W tej grupie nazwisk znajdują się antroponimy powstałe od podstaw związanych z elementami dzieży, obuwia i nakryć głowy. Są to nie tylko nazwy części garderoby, ale także elementów, z których odzież jest wykonana (podeszwa, obcas, naszywka, lamówka, kaptur itd.). Przykłady: **Brylew, Brylow** < przezw. Bryl < wsł. *брыль* 'rodzaj okrągłego kapelusza (najczęściej męskiego)'; **Chodunów (+)** < nazw. Chodunow (wsł. *Ходунов*) [ó<o] < przezw. Chodun < ros. *ходун* 'but myśliwski'; **Czarkow (+)** < przezw. Czarko < 1. ros. *чарку* 'rodzaj syberyjskiego obuwia'; 2. tat. *čaryq~čaruq* 'rodzaj obuwia'; **Guzikow** < przezw. Guzik < brs. *гузик*, pol. *guzik*; **Karatajew (+)** < przezw. Karataj < brs. *каратай* 'krótki kaftan'; **Katancew** < przezw. Kataniec < ros. gw. *катанец* 'walonek'; **Kołpakow (+)** < przezw. Kołpak < ros. *колпак* 'rodzaj czapki'; **Korsakow (+)** < przezw. Korsak < ros. *корсак* 'rodzaj chłopskiej futrzanej czapki'; **Kotruchow** <

przez. Kotruch < ros. *компых* ‘rodzaj czapki’; **Kowierzniew** : nazw. Kowierzniew (wsł. Коверзнев) [ż<z] < przez. Kowierzeń < ros., brs. *коверзень* ‘łapeć, noszone niegdyś przez chłopów obuwie zrobione z łyka’; **Kożanow (+)** < Kożan < ros. *кожан* ‘rodzaj skórzanego kaftana’; **Kożuchow** < przez. Kożuch < wsł., bułg. *кожух*, pol. *kożuch* ‘ciepłe okrycie z wyprawionej owczej skóry’; **Kukulew** < przez. Kukul < ros. *кукуль* ‘kaptur’; **Kuntyszew** < przez. Kuntysz < ros. *кунтыш* ‘rodzaj męskiego kaftana’, por. pol. *kontusz*; **Lachnow** < przez. Łachon < ros. *лахон* ‘szmaty, gałgany’; **Łapciew** < przez. Łapać < brs. *лапаць*, por. pol. *łapeć* ‘but z łyka’; **Łaptiew** < przez. Łapot’ < ros., ukr. *ланомь*, brs. *лапоць*, por. pol. *łapeć* ‘but z łyka’; **Oborniew (+)** < przez. Oborień < ros. *оборень* ‘uszek w łapciach, w które wkładano sznurek’; **Pletniow (+)** < przez. Pletień < ros. *плетень* ‘podeszwa w łapciach’; **Postołow** < przez. Postoń < ros. *постол* ‘łapeć’; **Sandulow** : nazw. Sandałow (wsł. Сандалов) [a<u] (nosiciel przezwiska najprawdopodobniej na „sandał” mówił „sanduł”) < przez. Sandał < ros. *сандал*; pol. *sandał*; **Stupaków (+)** < przez. Stupak < brs. *стынак* ‘część skarpety’; **Szapiłow** < przez. Szapiło < brs. *шапіла* ‘czapka’; **Szarowarow** < przez. Szarowary < ros. *шаровары* ‘rodzaj szerokich spodni’; **Szłykow** < przez. Szłyk < ros. *шлык* ‘rodzaj czapki’; **Szugajew (+)** < przez. Szugaj < wsł. *шугай* ‘rodzaj odzieży’; **Szuszpanow** < przez. Szuszpan < ros. *шушпан* ‘rodzaj męskiej albo damskiej odzieży (najczęściej długiej)’; **Szuszunow** < przez. Szuszun < ros. *шушун* ‘1. rodzaj odzieży, kaftana, 2. nakrycie głowy’; **Tułupow** < przez. Tułup < ros. *тулуп* ‘kożuch’; **Żupanow (+)** < przez. Żupan < ros. *жупан* ‘rodzaj męskiej odzieży wierzchniej’.

8. Umundurowanie i uzbrojenie

Nazwy osobowe zaklasyfikowane do tej grupy tematycznej to nazwiska utworzone na bazie podstaw pochodzących od określeń związanych z bronią czy elementami uzbrojenia i umundurowania. Przykłady: **Czekmarow (+)** < przez. Czekmar < ros. *чекмарь* ‘broń obuchowa, kiścień’; **Kistiniow** : nazw. Kistieniow (wsł. Кистенёв) [ie:i] < przez. Kistień < ros. *кустень*, st-brs. *кустень*, *кестень*, pol. *kiścień*, *kieścień*; **Sagajdakow** < przez. Sagajdak < wsł. *сагайдак* ‘1. zestaw uzbrojenia łucznika: łuk z pokrowcem i kołczan z kompletem strzał, 2. pokrowiec na łuk’; **Pancerow (+)** < przez. Pancer < niem. *der Panzer* ‘pancerz, zbroja’; **Szelomow** < przez. Szelom < starorus., ros. gw. *шелом* ‘hełm, kask’; **Szyszakow** < przez. Szyszak < wsł. *шущак* ‘szyszak, hełm’.

9. Zabawa i rozrywka

Antroponimy z tej grupy powstały na podstawie apelatywów związanych z zabawą i rozrywką. Są to nie tylko zabawki dla dzieci (np. bąk), ale także elementy służące rozrywce ludzi dorosłych (np. szachy czy kości do gry). Przy-

kłady: **Cecow (+)** < przezw. Cес, Ceca < ros. *цѣца* ‘zabawka’; **Kozankow (+)** < przezw. Kozanok < ros. *козанок* ‘kość do gry w kości’; **Kubarew (+)** < przezw. Kubar < brs. *кубар*, ros. *кубарь* ‘dziecięca zabawka — bąk’; **Lelanow (+)** < przezw. Lelan < ros. *леля* ‘zabawka dla dzieci’; **Turajew (+)** < przezw. Turaj < ros. *тура* ‘figura w szachach — wieża’; **Zubariew (+)** < przezw. Zubar < ros. *зубарь* ‘kołek, który podczas dziecięcej zabawy jest wyciągany zębami z ziemi’.

10. Instrumenty muzyczne

W tej grupie znalazły się nazwiska utworzone na bazie podstaw pochodzących od nazw określających przedmioty służące tworzeniu muzyki. Są to zarówno różnego rodzaju instrumenty muzyczne (np. bęben, cymbały, gęśle czy róg), jak i ich elementy składowe (np. smyczek). Przykłady: **Bandurków** < przezw. Bandurko < ukr., brs. *бандура*, pol. *bandura* ‘strunowy instrument muzyczny’; **Bandurow**, **Bandurów** < przezw. Bandura < wsł. *бандура*, pol. *bandura* ‘strunowy instrument muzyczny’; **Barabanow (+)**, **Barabanów (+)** < przezw. Baraban < ros. *барабан* ‘nazwa instrumentu muz.’; **Bubnow** < przezw. Bubien < wsł. *бубен* ‘bęben’; **Cymbałow (+)** < przezw. Cymbał < ros. *цимбалы*, ukr. *цимбали*, brs. *цымбалы*, pol. *cymbały* ‘cymbały — instrument muz.’; **Gornow (+)** < przezw. Gorn < ros. *горн* ‘rodzaj instrumentu muzycznego’; **Gusłakow (+)** : nazw. Gusłakow (wsł. *Гусляков*) [s:ś] < przezw. Guslak < wsł. *гусли* ‘instrument muzyczny — gęśle’; **Hornów** < przezw. Horn < ukr. *горн* ‘instrument muzyczny’; **Kobyzew** < przezw. Kobyz < ros. *кобыз* ‘rodzaj strunowego instrumentu muzycznego’; **Kurajew (+)** < przezw. Kuraj < ros., baszk. *курай* ‘baszkirski instrument ludowy’; **Rogow (+)** < przezw. Rog < ros. *рог* ‘instrument muzyczny — róg’; **Smykow (+)** < przezw. Smyk < ros. *смык* ‘muz. smyk’, por. pol. *smyk*; **Warganów** < przezw. Wargan < wsł. *варган* ‘instrument muzyczny’.

11. Biżuteria i ozdoby

Antroponimy z tej grupy tematycznej powstały na bazie podstaw pochodzących od nazw określających różnego rodzaju wyroby jubilerskie, biżuterię i ozdoby do włosów. Przykłady: **Grebieniow (+)** < przezw. Grebień < ros. *грѣбень*, brs. *грэбень* ‘grzebień’; **Grebieszkow** < przezw. Grebieszok < zdrob. od ros. *грѣбень* ‘grzebień’; **Grebniow (+)**, **Grebnow (+)** : nazw. Grebniow (ros. *Гребнёв*) [io (ë):e, o] < przezw. Grebień < ros. *грѣбень* ‘grzebień’; **Kolcow** < przezw. Kolco < ros. *кольцо* ‘pierścień, pierścionek, obrączka’.

12. Pułapki na zwierzęta i strachy na wróble

Nazwiska zaliczone do tej grupy antroponimów zostały utworzone na bazie podstaw wskazujących na pochodzenie od nazw związanych nie tylko z chwytaniem i łowieniem zwierząt czy polowaniem na nie. Sklasyfikowane

są tu również formy powstałe od derywatów opisujących wszelkiego rodzaju kukły służące m.in. odstraszeniu zwierząt z pól uprawnych. Przykłady: **Czuczalów (+)** < przezw. Czuczalo < brs. *чучало*, ros. *чучело* ‘strach na wróble’; **Czuczkwow (+)** < przezw. Czuczko < ros. *чуча* ‘strach na wróble’; **Kazancew (+)**, **Kazancow (+)** < przezw. Kazaniec < brs. *казанец* ‘przyrząd służący do łowienia ryb’; **Kłokow (+)** < przezw. Kłok < ros. *клок* ‘przyrząd służący do wabienia sumów’; **Pugaczew (+)**, **Pugaczow (+)** < przezw. Pugacz < ros. *пугач* ‘strach na wróble’; **Putikow (+)** < przezw. Putik < ros. *нумук* ‘pułapka na zwierzyne i ptaki’; **Sidłow** < przezw. Sidło < ukr. *сідло*, pol. *sidło*; **Szachow (+)** < przezw. Szach < ros. *шаш* ‘1. kołek do suszenia sieci rybackich, 2. rodzaj wścierza’; **Szugajew (+)** < przezw. Szugaj < ros. *шугай* ‘strach na wróble’.

13. Religia i władza

Nazwy osobowe ujęte w tej grupie tematycznej to nazwiska wywodzące się od derywatów związanych z religią i władzą. Oznaczają zarówno przedmioty służące odprawianiu liturgii (np. kropidło), symbole religijne (np. krzyż) czy elementy szat liturgicznych (np. ornat), jak i atrybuty władzy państwowej (np. berło, tron). Przykłady: **Klepałów (+)** < przezw. Klepało < wsł. *клепало* ‘dzwon’; **Kołokolcew (+)** < przezw. Kołokolec < ros. *колокол* ‘dzwon’; **Kołokolow (+)** < przezw. Kołokoł < ros. *колокол* ‘dzwon’; **Krasiłow** : nazw. Krestiłow (wsł. Крестилов) [a<e] < przezw. Krestiło < ros. *крестило* ‘przedmiot służący do chrzczenia, kropidło’; **Krestow** < przezw. Krest < wsł. *крест* ‘krzyż’; **Rizow** < przezw. Rzy < ros. *ризы, риза* ‘ornat’; **Skipietrow** < przezw. Skipietr < ros. *скунепт* ‘berło’; **Tronow (+)** < przezw. Tron < wsł. *трон* ‘tron’, por. pol. *tron*.

14. Inne

Ta część antroponimiczna stanowi zbiór nazwisk, których podstawy pochodzą od derywatów nie zaklasyfikowanych do żadnej z wymienionych grup tematycznych. Przykłady: **Arkanów** < przezw. Arkan < wsł. *аркан*, pol. *arkan* ‘rodzaj sznurka, lasso’; **Bukwarow** < przezw. Bukwar < ros. *букварь* ‘elementarz’; **Fahnów** < przezw. Fahn < niem. *die Fahne* ‘chorągiew, sztandar, flaga’; **Groszew** < przezw. Grosz < wsł. *грош* ‘1. miedziana moneta (dwie kopiejki), 2. pieniądze’; brs. *grosh*, pol. *grosz*; **Groszów (+)** < przezw. Grosz < wsł. *грош* ‘miedziana moneta (dwie kopiejki)’; **Kolkow** < przezw. Kołok < ros. *колок* ‘kołek’; **Kriuczkwow** < przezw. Kriuczok < ros. *крючок* ‘hak’; **Kruczkow (+)** < przezw. Kruczok < brs. *крук* ‘haczyk’; **Nakonecznikow** < przezw. Nakonecznik < ros. *наконечник* ‘końcówka, nasadka, skuwka’; **Rezanow (+)** < przezw. Rezan < ros. *резан* ‘najdrobniejsza moneta ruska’; **Statujew** < przezw. Statuj < ros. *статуя* ‘posąg, statua’; **Szelepów** < przezw. Szelep < ros. *шелеп* ‘bicz, nahajka’; **Trenogow** : nazw. Trienogow (wsł. Треногов) [r’r] < przezw. Trienog < ros. gw. *треног* ‘trójnóg’.

Podstawy przeanalizowanych nazwisk prezentują niezwykle bogactwo form i cechują się dużą różnorodnością. Dzięki nim jesteśmy w stanie poznać nazwy przedmiotów, które stanowiły o statusie społecznym rodziny i niejednokrotnie były elementem kształtującym tożsamość Słowian. Często są to przedmioty, które nie są już używane przez ludzi współczesnych lub określenia gwarowe i regionalizmy, które nigdy nie znalazły się w języku oficjalnym. Z badań wynika, że najliczniejszą grupą są derywaty pochodzące od nazw określających odzież, obuwie i nakrycia głowy (16%), naczynia i ich elementy (15%), urządzenia, narzędzia i przyrządy (13%), zabudowania i budowle (11%), pojemniki, kufry, skrzynie i sakwy (8%) oraz instrumenty muzyczne (7% materiału badawczego).

Ryc. 1. Kartograficzne rozmieszczenie badanych antroponimów (na mapie zaciemniono rejony, na których stwierdzono największą liczebność nazwisk z sufiksem *-ow/-ew*, *-iw/yw*, *-ów* współcześnie w Polsce notowanych, pochodnych od nazw wytworów rąk ludzkich)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zaczerpniętych z: K. Rymut: *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*. Kraków 1992–1994, T. I–X.

Większość rozpatrywanych w niniejszym artykule podstaw można interpretować w dwojaki sposób i odbierać je w znaczeniu dosłownym lub przenośnym. Cechą nazw o charakterze przezwiskowym jest to, że są one niejako charakterystyką pierwotnego nosiciela. Wskazują np. na jego wygląd zewnętrzny, zachowanie, postępowanie, styl życia, cechy charakteru czy osobowość. Niejednokrotnie mówią o jego ulubionych zajęciach, wykonywanym zawodzie, pełnionej funkcji społecznej czy zależnościach rodzinnych. Na podstawie zaprezentowanych rozważań z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że człowiek noszący przezwisko nawiązujące do nazw naczyń służących do przechowywania bądź picia alkoholu mógł po prostu tego alkoholu nadużywać, ktoś inny był zgięty jak haczyk lub tak otyły, że przypominał beczkę. Takie podejście do tematu może być ciekawym przyczynkiem do kolejnych analiz.

Obserwując kartograficzne rozmieszczenie badanych antroponimów (ryc. 1), należy stwierdzić, że ich największą produktywność obserwujemy na terenach Ziemi Odzyskanych oraz dużych ośrodków przemysłowych (ok. 75% przebadanych nazw). Takie rozlokowanie mieszkańców Polski noszących nazwiska z sufiksem *-ow/-ew*, *-iw/-yw*, *-ów*, pochodzące od nazw opisujących wytwory rąk ludzkich, potwierdza tezę o wschodniosłowiańskiej proveniencji analizowanego materiału onomastycznego, gdyż rejony te były po 1945 roku masowo zasiedlane przez emigrantów zza wschodniej granicy naszego kraju.

Агнешка Лазар

Основы современных польских фамилий с суффиксами *-ow/-ew*, *-iw/-yw*, *-ów*
(происходящих от названий изделий человеческих рук)

Резюме

В настоящей статье затронута проблема этимологического анализа патронимических фамилий с суффиксами *-ow/-ew*, *-iw/-yw*, *-ów*, выступающих в современной польской антропонимии. Основами этих фамилий являются прозвища, происходящие от названий изделий человеческих рук и утвари. Ономастический материал для исследований составляет 297 имен собственных. Анализ был проведен на основании материала антропонимикона Казимежа Рымута *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (т. I—X, Краков 1992—1994). Исследования доказали, что самой многочисленной группой фамилий являются имена, происходящие от названий одежды, обуви и головных уборов. Проанализированные фамилии являются наиболее продуктивными на территории так называемых Возвращённых земель и значительных промышленных районов, что подтверждает тезис о восточнославянском происхождении корней исследуемых фамилий.

Agnieszka Łazar

The essentials of contemporarily encountered
Polish names with *-ow/-ew*, *-iw/-yw*, *-ów* suffixes
(derivative from names of handmade objects)

Summary

The article raises the issue of etymological analysis of patronymic surnames with *-ow/-ew*, *-ew/-iw*, *-ów* suffixes contemporarily found in Poland. The onomastic material subject to analysis consists of 297 forms taken from Kazimierz Rymut's dictionary of anthroponyms *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (Vol. 1—10, Kraków 1992—1994). [Eng.: *A dictionary of surnames contemporarily used in Poland*]. As research proves, these very surnames display traits of nickname surnames, created on the basis of derivatives describing products of manual labor, most of which are forms derived from names of clothing, shoes and headgear. Cartographic analysis of the distribution of research material allows for an ascertainment that the highest number of citizens with the analyzed surnames inhabits the Recovered Territories and industrial areas. Such a cartographic distribution of anthroponyms confirms the thesis suggesting their eastern-Slavic origin.

Rafał Marek

Uniwersytet Łódzki

O słowiańskich zapożyczeniach w języku niemieckim*

Wstęp

Można wskazać wiele powodów przyjmowania do danego języka zapożyczeń obcojęzycznych elementów leksykalnych (język biorcy — niem. *Gebersprache*). Wzajemne stosunki między narodami (członkami określonych wspólnot językowych — tu: słowiańsko- oraz niemieckojęzycznych) przyczyniają się do wymiany myśli oraz wytworów kultury materialnej i duchowej, a co za tym idzie — rozwoju języków narodowych; język, który „pobiera” (język biorcy — niem. *Nehmersprache*) obce elementy leksykalne z języka danej kultury (język dawcy) wzbogaca się o nowe słownictwo. Element językowy, który został przejęty z języka dawcy do języka biorcy, nazywamy zapożyczeniem. Wyrazy zapożyczone przez język biorcy zachowują się dwojako: z jednej strony ulegają adaptacji pod względem morfologicznym, ortograficznym oraz fonetycznym (takie wyrazy nazywamy zapożyczeniami — niem. *Lehnwörter*), z drugiej zaś — zachowują rodzimą pisownię, odmianę oraz wymowę (wyrazy obce — niem. *Fremdwörter*)¹. Niektórzy językoznawcy nie widzą konieczności wprowadzania rozróżnienia między wyrazem obcym a zapożyczeniem, uznając tego typu zabieg za zbędny. Podobne spojrzenie prezentował np. niemiecki

---

* Tezy tworzone na podstawie tłumaczenia z języka niemieckiego artykułów oraz wyjątków z niemieckojęzycznej literatury sekundarnej, poświęconej tematyce słowiańskich zapożyczeń leksykalnych w języku niemieckim.

¹ Por. H. Bußmann: *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart 2002, s. 193, 226—227, 398—399; R. Conrad: *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini*. Leipzig 1988, s. 76, 139.

slawista i germanista Hans-Holm Bielfeldt (1907—1987), tłumacząc to następująco: „[...] postulat odróżnienia zapożyczeń od wyrazów obcych kierowany jest do wyczucia językowego jednostki, nawet na jej lingwistyczne umiejętności; im bardziej obce pochodzenie słowa znane jest jednostce, tym bardziej będzie je ona określała jako wyraz obcy”².

Mówiąc o zapożyczeniach, należy również wspomnieć, że najczęściej zapożyczane są wyrazy z języków tych krajów, które uważane są za silniejsze pod względem ekonomicznym. Tym można tłumaczyć fakt, że wśród popularnych języków dawcy są języki: angielski, francuski czy włoski. W przypadku języka niemieckiego najczęstszymi językami dawcy były m.in. języki: łaciński, grecki, angielski, włoski, francuski³. Języki krajów odgrywających mniej istotną rolę w gospodarce lub polityce otrzymują nowe wyrazy, nierzadko adaptując je do własnego systemu.

Zapożyczenia słowiańskie, będące centralnym punktem tego artykułu, są stosunkowo nieliczną grupą wśród wyrazów obcego pochodzenia w języku niemieckim, dlatego też można zaryzykować twierdzenie, że niemczyzna rzadko sięgała po pożyczki pochodzenia słowiańskiego. Znacznie częściej to języki słowiańskie, np. język polski, rosyjski, czeski, zapożyczały niemieckie elementy leksykalne⁴.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie zjawiska występowania w języku niemieckim elementów leksykalnych pochodzenia słowiańskiego. Chodzi tu nie tylko o egzemplifikację wybranych zapożyczeń słowiańskich występujących w języku niemieckim, lecz także o przedstawienie kulturowych, gospodarczych oraz historycznych przyczyn przejmowania przez niemczyznę leksyki słowiańskiej proveniencji. Ponadto scharakteryzowany zostanie stan badań w zakresie słowiańskich pożyczek w języku niemieckim. Prezentowane w szkicu slawizmy zostaną ukazane według chronologii ich pojawienia się w języku niemieckim.

---

² „Die Forderung nach Unterscheidung von Lehnwörtern und Fremdwörtern wendet sich an das Sprachgefühl des einzelnen, sogar an seine sprachwissenschaftlichen Kenntnisse: je besser dem einzelnen die fremde Herkunft eines Wortes bekannt ist, desto eher wird er als Fremdwort bezeichnen“. Por. H.-H. Bielfeldt: *Die historische Gliederung des Bestandes slawischer Wörter im Deutschen*. In: *Slawische Wörter im Deutschen. Ausgewählte Schriften 1950—1978*. Hrsg. H.-H. Bielfeldt. Leipzig 1982, s. 3.

³ Por. P. Eisenberg: *Das Fremdwort im Deutschen*. Berlin 2011, *passim*.

⁴ Por. R. Marek: *Rosyjskie zapożyczenia w języku niemieckim*. W: *Acta Universitatis Lodzensis. Folia linguistica rossica 9. Aktualne problemy semantyki i pragmatyki*. Red. A. Piasecka. Łódź 2013, s. 36; Th. Schippan: *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig 1984, s. 275.

O słowiańskich zapożyczeniach leksykalnych w języku niemieckim

Mówiąc o słowiańskich zapożyczeniach (slawizmach) w języku niemieckim, należy rozpocząć od ustalenia, jakie języki nowożytnie wchodzą w skład grupy określanej mianem języków słowiańskich. Należą do nich języki: czeski, słowacki, polski, rosyjski, białoruski, ukraiński, serbski, chorwacki, słoweński, górno- oraz dolnołużycki.

W języku niemieckim można wymienić pożyczki pochodzące z następujących języków słowiańskich: czeskiego, słowackiego, polskiego, słoweńskiego, rosyjskiego, ukraińskiego, serbsko-chorwackiego, dolno- oraz górnołużyckiego. W literaturze sekundarnej zapożyczenia wywodzące się z tychże języków nazywane są odpowiednio: bohemizmami, słowacyzmami, polonizmami, słowenizmami, rusycyzmami, ukrainizmami, kroatyzmami oraz sorabizmemi⁵. Według Bielfeldta, w języku niemieckim występuje ok. 3 tys. pożyczek proveniencji słowiańskiej⁶, w tym:

- wyrazy używane obecnie w niemczyźnie⁷, np. *Girlitz* ‘ptak — kulczyk domowy’ (słowen. *grlica*), *Grenze* ‘granica’ (pol. *granica*), *Gurke* ‘ogórek’ (pol. *ogórek* / cz. *okurka*)⁸, *Hamster* ‘chomik’ (starorus. *хомьстопрь*), *Karausche* ‘karaś’ (ros. *карась*), *Nerz* ‘norka’ (ukr. *норка*), *Peitsche* ‘bicz, pejcz’⁹ (pol. *bicz* / cz. *bič*)¹⁰, *Pistole* ‘pistolet’ (cz. *píšťala*), *Plötze* ‘płóć’ (pol. *płóć*), *Quark* ‘twaróg’ (pol. *twaróg*), *Reizker* ‘rydz’ (pol. *rydz*, *rydzyk* / łż. *ryzyk*), *Stieglitz* ‘szczygieł’ (pol. *szczygieł* / łż. *stegelicz*)¹¹, *Ukelei* ‘ukleja’ (pol. *ukleja* / dolnołuż. *hukleja* / górnołuż. *wuklija*), *Zeisig* ‘czyżyk’ (pol. *czyżyk* / łż. *cziske* / górnołuż. *čížik* / cz. *čížek*, *čížik*);
- słowa relikty, np. *Bartsch* ‘barszcz — nazwa rośliny *heracleum sphondylium*; barszcz burakowy’ (pol. *barszcz*), *Blott(e)* / *Blorre* ‘błoto uliczne’ (pomor., pol. *błoto*), *Borufke* / *Borrufke* ‘borówka’ (pol. *borówka*), *Drunk* ‘ślup, kołek’ (pol. *drag*), *Dubas* ‘statek pływający po Wiśle’ (pol. *dubas*), *Dwarnik*

⁵ Por. E. Agricola: *Die deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie*. Leipzig 1969, s. 66—67.

⁶ Por. R. Marek: *Rosyjskie zapożyczenia...*, s. 36; H.-H. Bielfeldt: *Die historische Gliederung...*, s. 18.

⁷ Por. R. Marek: *Rosyjskie zapożyczenia...*, s. 37; H.-H. Bielfeldt: *Die historische Gliederung...*, *passim*.

⁸ Wprawdzie w literaturze poświęconej slawizmom w języku niemieckim jako pierwotzory słowa *Gurke* podawane są pol. *ogórek* oraz cz. *okurka*, słowo to uważane jest za polonizm.

⁹ Słowo *pejcz* zostało zapożyczone z niem. *Peitsche*, które z kolei pochodzi od pol. *bicz*.

¹⁰ Chociaż jako pierwotzory słowa *Peitsche* podawane są w literaturze sekundarnej pol. *bicz* oraz cz. *bič*, słowo to uważane jest za polonizm.

¹¹ Niekiedy trudno jednoznacznie określić, z którego języka słowiańskiego wywodzi się dany slawizm.

- ‘pracownik na dworze’ (ros. *дворник*), *Dwornik* ‘nadworny sługa’ (ros. *дворник*), *Kozelarke* ‘koźlarek — *polyporus luteus*’ (pol. *koźlarek*), *lakummig* ‘łakomy’ (pol. *łakomy*), *Lapatte* / *Lopatke* ‘przednia ćwiartka zabitego zwierzęcia, zwykle zająca; łopatka’ (pomor., pol. *łopatka*), *Leschak* ‘żywotne dziecko’ (cz. *ležak*), *Mennig* ‘ciasto miodowe’ (pol. *miednik*), *Newod* / *Niwad* ‘sieć rybacka’ (pol. *niewód*), *Pogitschke* ‘porzeczką’ (pol. *porzeczką*), *Tscharn* ‘czarna ryba’ (pol. *czarna ryba*);
- warianty regionalne¹², np. *Babe* ‘babka — rodzaj ciasta’ (pol. *bab(k)a*), *Brimsen* ‘bryndza’ (słow. *bryndza*), *Golatsch(e)* / *Kolatsche* ‘kołacz, sękacz — rodzaj ciasta’ (cz. *kolač*), *Jause* ‘podwieczorek’ (słowen. *južina*), *Kaluppe* ‘chałupa’ (pol. *chałupa*), *Keusche* ‘mały, biedny dom’ (słowen.), *Klappetz* ‘mały chłopiec’ (cz. *chlapec*), *Klobasse* / *Klobassi* ‘rodzaj przyprawionej kielbasy’ (cz., słow. *klobása*), *Kren* ‘chrzan’ (ogólnosłowiańskie *kren*, *chren*), *Pawlatsche* ‘otwarte wyjście na podwórze wiedeńskiego domu, rozpadający się dom, scena wykonana z desek’ (cz. *pavlač*), *Powid(e)l* ‘powidla’ (cz. *povidla*), *schezko jedno* ‘wszystko jedno’ (cz. *šezko jedno*), *Slibowitz* / *Sliwowitz* ‘śliwowica’ (chorw. *sljivovica*), *Zille* ‘czołno’ (pol. *czołno*);
  - słowa bezpośrednio kojarzone z kulturą oraz polityką krajów słowiańskiego obszaru językowego (egzotyzy; wiele z tych określeń występowało w języku byłej NRD), np. *Balalaika* ‘ludowy ukraiński, rosyjski instrument strunowy szarpany’ (ros., ukr. *балалайка*), *Bolschewik* ‘bolszewik — członek rewolucyjnego skrzydła Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji przed 1917 rokiem; do 1952: członek Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego; (przestarzałe, pejoratywnie) komunista’, *Bolschewismus* ‘leninizm; (przestarzałe, pejoratywnie) komunizm’ (ros. *большевик*), *Datsche* ‘dacza — domek letniskowy poza miastem, nierzadko otoczony działką’ (ros. *дача*), *Druschba* ‘(NRD) pozdrowienie popularne wśród komunistów, socjaldemokratów, socjalistów’ (ros. *дружба*), *Glasnost* ‘element polityki Michaiła Gorbaczowa w latach 1985—1991, mający na celu ujawnienie faktów politycznych oraz gospodarczych dot. ZSRR’ (ros. *гласность*), *Kolchos(e)* ‘rolnicza spółdzielnia produkcyjna w ZSRR’ (ros. *колхоз*), *Komsomolze* ‘komsomolec — członek Komsomołu, młodzieżowej organizacji w ZSRR’ (ros. *комсомол*), *Kontusche* ‘kontusz — rodzaj płaszcza lub kamizelki, z charakterystycznymi rozcięciami od pachy do łokci rękawami’ (pol. *kontusz*), *Kosaken* ‘Kozacy — członkowie wieloetnicznej grupy militarnej w carskiej Rosji walczącej o umocnienie granic Rosji’ (ros. *казаки*), *Kulak* ‘kułak — chłop posiadający duże gospodarstwo w carskiej Rosji’ (ros. *кулак*), *Majdan* ‘Majdan — centralny plac w Kijowie będący miejscem ważnych uroczystości oraz imprez kulturalnych; na przełomie 2004 i 2005

¹² Omówione regionalne warianty języka niemieckiego występują w jego austriackiej odmianie.

roku miał miejsce na Majdanie zryw ludnościowy zwany pomarańczową rewolucją, 2013—2014 wybuchły tam zamieszki z powodu niepodpisania umowy stowarzyszeniowej z UE oraz dot. wolnego handlu z UE’ (ukr. *Майдан*), *Masurka* / *Mazurka* ‘narodowy taniec polski z taktem 3/4 lub 3/8’ (pol. *mazurek*), *Natschalnik* ‘(NRD, żartobliwie, pejoratywnie) szef, kierownik, przywódca’ (ros. *начальник*), *Pajok* ‘racja żywnościowa’ (ros. *сухой паёк*), *Perestrojka* ‘pieriestrojka — potoczna nazwa dokonanych przez Gorbaczowa przekształceń polityczno-gospodarczych w ZSRR w latach 1985—1991’ (ros. *перестройка*), *Pogrom* ‘zbiorowe brutalne ataki na przedstawicieli mniejszości narodowych’ (ros. *погром*), *Polka* ‘polka — czeski rodzaj tańca’ (cz. *polka*), *Propusk* ‘przepustka’ (ros. *пропуск*), *Samowar* ‘samowar — tradycyjne urządzenie do parzenia herbaty, używane w Rosji i Iranie’ (ros. *самовар*), *Sowjet* ‘skrót: rady robotnicze i żołnierskie; organ administracyjny w ZSRR; ZSRR’ (ros. *совет*), *Subbotnik* ‘praca dobrowolna oraz darmowa wykonywana przez obywateli byłej NRD’ (ros. *суббота*), *Taiga* ‘borealne lasy iglaste, występujące w północnej części Azji, Ameryki Północnej oraz Europy’ (ros. *тайга*), *Tundra* ‘bezełne zbiorowisko roślinności w zimnym klimacie strefy arktycznej i subarktycznej’ (ros. *тундра*), *Wodka* ‘wysokoprocentowy napój alkoholowy ze zbóż i ziemniaków’ (ros. *водка*)¹³.

Na podstawie podanego zestawienia egzemplifikacji słowiańskich pożyczek w języku niemieckim można stwierdzić, że niekiedy trudno jednoznacznie określić, z którego języka słowiańskiego pochodzi dany niemiecki leksem, ponieważ w tych językach słowa mają niekiedy zbliżoną postać formalnograficzną. Warto także wspomnieć, że sławizmy są w wielu wypadkach synonimami niemieckich leksemów, używanych częściej niż ich słowiańskie dublety — ta zasada obowiązuje najczęściej w przypadku regionalnych wariantów niemieczyzny oraz słów przestarzałych słowiańskiej proveniencji, np. *boschko!* ‘o mój Boże!’ (dolnołuż. *bóžko!*) vs. *lieber Gott!*, *Buback* ‘strach na wróble’ (górnolłuż. *bubak*, cz. *bubák*) vs. *Kinderschreck*, *Hampo* ‘fajtlapa, niezdara’ (dolnołuż. *hampo*) vs. *Tölpel*, *Koblik* ‘kobold’ (dolnołuż. *koblik*) vs. *Kobold*, *Lusche* ‘kałuża’ (łuż. *luse*) vs. *Wasserpflütze*, *pomale* ‘powoli, pomału’ (np. łuż. *pomalem* / pol. *pomału*) vs. *langsam*, *Smjatana* ‘śmietana’ (łuż. *smjetana*) vs. *Sahne*¹⁴.

Słowiańskie zapożyczenia w języku niemieckim nie były tak częstym obiektem badań filologów oraz historyków, jak niemieckie zapożyczenia w językach słowiańskich. Można jednakże wymienić nazwiska wiodących badaczy sławizmów w niemieczyźnie. Według Bielfeldta, pierwsza całościowa monografia dotycząca sławizmów ukazała się w 1939 roku przed wybuchem II wojny

¹³ H.-H. Bielfeldt: *Die Entlehnungen aus den verschiedenen slavischen Sprachen im Wortschatz der neuhochdeutschen Schriftsprache*. In: *Slawische Wörter im Deutschen...*, passim.

¹⁴ Por. H.-H. Bielfeldt: *Slawische Wörter in den deutschen Mundarten der Niederlausitz und benachbarter Gebiete*. In: *Slawische Wörter im Deutschen...*, passim.

światowej¹⁵. Po II wojnie światowej, głównie w byłej NRD, powstały prace poświęcone temu zagadnieniu. Do ważniejszych niemieckich badaczy sławizmów w języku niemieckim należą: Hans-Holm Bielfeldt (artykuły oraz zbiór pism poświęconych sławizmom w języku niemieckim *Slawische Wörter im Deutschen. Ausgewählte Schriften 1950—1978*, 1982), Günter Bellmann (monografia *Slavoteutonica. Lexikalische Untersuchungen zum slawisch-deutschen Sprachkontakt im Ostmitteleutschen*, 1971), Karl-Heinz Best, Siegmund A. Wolf (*Wörterbuch des Rotwelschen. Deutsche Gaunersprache*, 1958), Walter Steinhauser, Helmut Schönfeld (artykuł *Die Mundarten im Kreis Osterburg* — 1965), Ernst Eichler (*Etymologisches Wörterbuch der slawischen Elemente im Ostmitteleutschen*, 1966). Wśród Polaków, którzy stworzyli prace na temat sławizmów w języku niemieckim i w jego regionalnych odmianach, warto wymienić Romana Sadzińskiego (artykuł *Slawische Entlehnungen im österreichischen Deutsch*, 1999), Danielę Pełkę (artykuł *Sprachkontakterscheinungen im Roman „Baba und ihre Kinder“ von August Scholtis*, 2011) oraz Janusza Siatkowskiego (prace poświęcone bilateralnym słowiańsko-niemieckim kontaktom językowym)¹⁶.

Okoliczności zapożyczania leksyki słowiańskiej w języku niemieckim

Mówiąc o zapożyczeniach, nie można pominąć okoliczności, w których doszło do przejmowania obcej leksyki przez język biorcy. Ta sama zasada obowiązuje w przypadku sławizmów w języku niemieckim.

Słowiańskie zapożyczenia docierały do języka niemieckiego dzięki słowiańsko-niemieckiemu sąsiedztwu geograficznemu, a co za tym idzie —

¹⁵ Tamże, s. 3.

¹⁶ Por. H.-H. Bielfeldt: *Die Entlehnungen aus den verschiedenen slavischen Sprachen im Wortschatz der neuhochdeutschen Schriftsprache*. In: *Slawische Wörter im Deutschen...*, passim; G. Bellmann: *Slavoteutonica. Lexikalische Untersuchungen zum slawisch-deutschen Sprachkontakt im Ostmitteleutschen*. Berlin, New York 1971, passim; S.A. Wolf: *Wörterbuch des Rotwelschen. Deutsche Gaunersprache*. In: *Slawische Wörter im Deutschen...*, passim; W. Steinhauser: *Slawisches im Wienerischen*. In: *Slawische Wörter im Deutschen...*, passim; R. Sadziński: *Slawische Entlehnungen im österreichischen Deutsch*. W: *Polska-Austria. Drogi porozumienia*. Red. K. Kuczyński. Łódź 1999, passim; H. Schönfeld: *Die Mundarten im Kreis Osterburg*. In: *Slawische Wörter im Deutschen...*, passim; E. Eichler: *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Elemente im Ostmitteleutschen*. In: *Slawische Wörter im Deutschen...*, passim; D. Pełka: *Sprachkontakterscheinungen im Roman „Baba und ihre Kinder“ von August Scholtis*. In: *Felder der Sprache — Felder der Forschung. Lodzer Germanistikbeiträge*. Hrsg. D. Kaczmarek, J. Makowski [u.a.]. Łódź 2011, passim.

licznym kontaktom gospodarczym (głównie handlowym), politycznym oraz turystycznym. Przedmiotem handlu były futra uzyskiwane z gryzoni, takich jak soból czy suseł, w związku z czym do niemieczyny trafiły słowiańskie określenia *Zobel* oraz *Ziesel*. W XIV wieku w języku środkowodolnoniemieckim (niem. *Mittelniederdeutsch*), a ściślej w dokumentach sporządzonych w tym języku (okolice Estonii, Lubeki, Hamburga, Lüneburga, Brunszwiku) można było spotkać pożyczki *Laste* ‘łasica’ (określeniem ogólnoniemieckim, za pomocą którego można nazywać to zwierzę, jest *Wiesel*) — w styryjskiej odmianie języka niemieckiego (Austria) na łasicę mówi się *Laschitz* (słowen. *lasica*), co również może stanowić pokłosie przejmowania przez niemieczynę słowiańskich elementów leksykalnych. Niemieckie nazwy ptaków pochodzenia słowiańskiego, takie jak *Stieglitz*, *Zeisig*, zostały przejęte dzięki językowi czeskiemu.

Nie tylko stosunki o charakterze handlowym przyczyniły się do wzbogacenia języka niemieckiego o sławizmy. Podczas wojen husyckich (1419—1434) do języka niemieckiego przeszły takie określenia, jak *Haubitze* ‘haubica’ (cz. *houfnice*), *Pistole*, *Trabant* ‘członek straży przybocznej’ (cz. *drabant*). Handel hanzeatycki wywarł również znaczny wpływ na proces przejmowania przez język niemiecki pożyczek słowiańskich, głównie pochodzenia rosyjskiego, np. nazwy tkaniny jucht — *Juchten*. W XVIII—XIX wieku nastąpiła kolejna fala zapożyczania słowiańskich leksemów do języka niemieckiego, co mogą potwierdzać takie przykłady, jak: *Balalaika*, *Droschke* ‘dorożka’ (ros. *дорожка*), *Steppe* ‘step’ (ros. *cmeno*), *Taiga*, *Tundra* — obserwujemy tu zapożyczanie słowiańskiej leksyki głównie za pośrednictwem literatury. Fala ta była jednak znacznie uboższa pod względem ilości przejmowanych sławizmów przez niemieczynę w porównaniu z okresem XIV—XVI wieku. Po wybuchu rewolucji październikowej w Rosji (1917) obserwujemy zwiększenie wpływu języka rosyjskiego na język niemiecki — świadectwem tego są takie leksemy, jak: *Bolschewik*, *Bolschewismus*, *Sowjet*, *Pajok*, *Kolchosa*, *Kulak*. Po zakończeniu II wojny światowej, a ściślej — po utworzeniu NRD, w języku niemieckim (oraz w językach innych krajów bloku wschodniego) używane było słownictwo bezpośrednio nawiązujące do życia kulturalnego oraz politycznego ZSRR: *Propusk*, *Druschba*, *Natschalnik*, *Datsche*, *Komsomolze Glasnost*, *Perestroika*, *Subbotnik*. Wyrazy te nazywano sowietyzmami z uwagi na to, że odnosiły się do realiów życia politycznego, kulturalnego oraz gospodarczego ZSRR¹⁷.

Osobną grupę słowiańskich pożyczek stanowią elementy austriackiej odmiany języka niemieckiego. Austria (a ściślej mówiąc — Austro-Węgry, które do 1918 roku znajdowały się we władaniu dynastii Habsburgów) była państwem wielokulturowym. Poza językiem niemieckim oraz węgierskim używało się tam takich słowiańskich języków, jak: polski, czeski, słowacki, słoweński, rosyjski, ukraiński, serbski, chorwacki. Świadectwem tego są pożyczki słowiańskie,

¹⁷ Por. H.-H. Bielfeldt: *Die Entlehnungen...*, s. 3—4.

które odnoszą się do nazw słowiańskich (tj. czeskich, słowackich, serbskich etc.) potraw, które były przygotowywane na terenie monarchii austro-węgierskiej, np. *Babe*, *Brimsen*, *Golatsche* / *Kolatsche*, *Klobasse*, *Sliwowitz*. Inne słowiańskie nazwy ze świata kulinariów odnoszą się do słowiańskich nazw produktów spożywczych, takich jak *Kren*, *Kukuruz* ‘kukurydza’ (chorw. *kukuruz*), *Potitze* ‘rodzaj strucli, rolady z orzechami i makiem’ (słowen.), *Powid(e)l*. Warte odnotowania są również austriacyzmy proveniencji słowiańskiej, nazywające typy domów, pomieszczeń, np. *Kaluppe* ‘stary, rozpadający się dom’ (pol. *chalupa*), *Keusche*, *Pawlatsche*, *Pranter* ‘górna część stodoły’ (słowen.). Ponadto w austriackiej odmianie niemieczyny występują takie słowiańskie pożyczki, jak: *Jause*, *Klappetz*, *Zille*¹⁸.

Podsumowanie

W artykule przedstawiono leksykę słowiańską na tle zapożyczeń leksykalnych, wywodzących się z innych języków, będących w sytuacji kontaktu z językiem niemieckim. Można zauważyć, że znacznie częściej niż z pożyczkami słowiańskimi w języku niemieckim mamy do czynienia z niemieckimi pożyczkami w językach słowiańskich.

Na podstawie analizy materiału leksykalnego stwierdzono, że sławizmy występowały w języku niemieckim w większej liczbie we wcześniejszych fazach rozwoju niemieckiej leksyki oraz w niemieckich dialektach. Nieliczne słowiańskie pożyczki występują we współczesnej niemieczynie. Najczęstsze elementy leksykalne pochodzenia słowiańskiego, które można znaleźć w języku niemieckim, to wyrazy egzotyczne, związane bezpośrednio z życiem politycznym, historią oraz kulturą krajów słowiańskiego obszaru językowego. Mówiąc o sławizmach w języku niemieckim, należy również pamiętać, że wiele z nich stanowi dublety dla istniejących rodzimych wyrazów, które za pomocą różnych kwalifikatorów (regionalnych, stylistycznych, historycznych etc.) różnicują ich znaczenie.

---

¹⁸ Por. P. Wiesinger: *Das österreichische Deutsch in Gegenwart und Geschichte*. Wien 2006, s. 6.

Рафал Марэк

Славянские заимствования в немецком языке

Резюме

Настоящая статья представляет собой попытку показать сосуществование германского и славянского миров на примере славянских заимствований в немецком языке. В статье представлены и описаны культурные, исторические, политические, а также экономические причины проникновения лексических элементов славянского происхождения в немецкий язык. К ним относятся: влияние ганзейской торговли, союзы, а также политические конфликты.

В статье описываются славянские заимствования в немецком языке. Приводятся примеры слов, относящихся к типичным явлениям славянского происхождения (напр. чеш. *Polka*, слвцк. *Brimsen*, польск. *Masurka*, рус. *Tundra*), эквиваленты которых раньше не встречались в немецком языке.

Rafał Marek

On Slavic borrowings in German

Summary

The article is an attempt at presenting the coexistence of Germanic and Slavic worlds as exemplified by Slavic borrowings in German. The author presents and describes cultural, historical, political and economic reasons such as the influence of hanseatic trade, political alliances and conflicts for adopting lexical elements of Slavic origin by German.

The text contains examples of words referencing typical phenomena of Slavic origin (e.g. Czech *Polka*, Slovakian *Brimsen*, Polish *Masurka*, Russian *Tundra*) for which there existed no equivalents in German prior to the borrowing.

Redakcja: Barbara Malska
Projekt okładki: Jan Goraj
Redakcja techniczna: Barbara Arenhövel
Korekta: Sandra Trela
Łamanie: Bogusław Chruściński

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-489-9
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-490-5
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 12,5. Ark. wyd. 14,0. Papier
offset. kl. III, 90 g   Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa:
EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna,
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Więcej o książce

CENA 20 ZŁ | ISSN 0208-6336
(+ VAT) | ISBN 978-83-8012-489-9